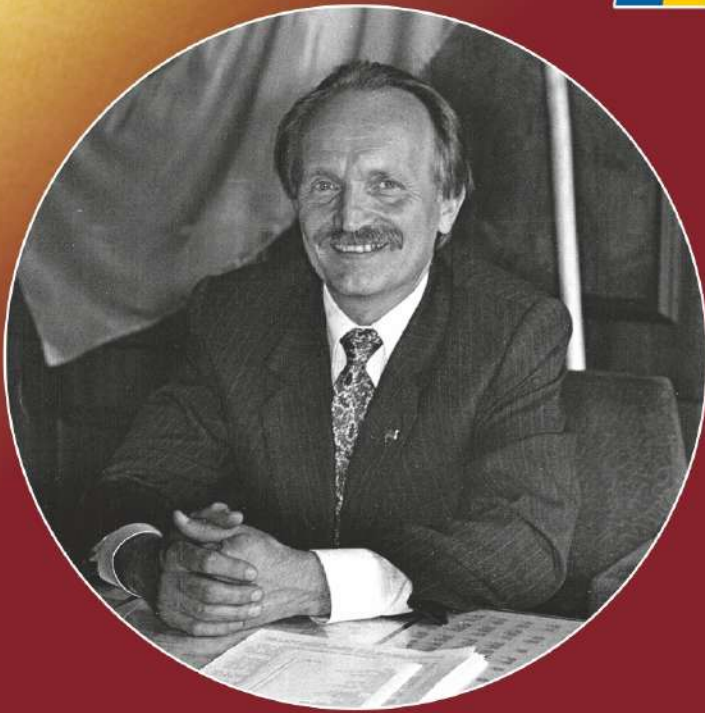

ХУ ОРНОВОЛІВСЬКІ ИТАННЯ

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ФОРУМ

***Українія: світовий простір
українських сенсів і символів***

20 грудня 2025 р.

Київ

м. Київ, вул. Михайла Грушевського, 3
GNRTR Coworking (приміщення колишнього ресторану «Динамо»)

**ЧОРНОВОЛІВСЬКІ
ЧИТАННЯ**

*Збірник матеріалів
X науково-практичного
форуму*

Київ 2025

УДК 94(477):929

Ч 75

Рецензенти:

Лазарович Микола – доктор політичних наук, професор кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності Західноукраїнського національного університету.

Андрощук Олександр – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Сектору новітньої історії та політики Інституту історії України НАН України

Редакційна колегія: д.і.н., проф. Василь Деревінський (голова), к.і.н., доц. Богдан Паска, к.і.н. доц. Ярослав Секо, к.і.н., доц. Олена Шипотілова.

Матеріали друкуються в авторській редакції.

Ч 75 Чорноволівські читання: Матеріали X Науково-практичного форуму (Київ, 20 грудня 2025) / редкол: В. Деревінський (гол.), Б. Паска, Я. Секо, О. Шипотілова. Київ: «Університетська думка», 2025. 198 с.

ISBN 978-966-654-807-1

Вячеслав Чорновіл – видатний український мислитель, громадський і політичний діяч, який вирізнявся стратегічним баченням і вмінням швидко знаходити вихід із непростих ситуацій. Його ідеї не лише не втратили своєї актуальності, а й набули ще більшої значущості, адже потребують практичного втілення у різних сферах суспільного життя та державотворення.

Для дослідження його інтелектуальної спадщини та громадсько-політичної діяльності започатковано Чорноволівські читання – щорічний науково-практичний форум, а в цьому виданні представлено матеріали ювілейних, десятих читань. Збірник матеріалів буде цікавий усім, хто прагне глибше зрозуміти постать Чорновола, його добу, а також важливі питання сучасності.

УДК 94(477):929

ISBN 978-966-654-807-1

© Деревінський В.Ф., упоряд., 2025

© Автори текстів, 2025

Зміст

Чорноволівські читання	8
Вячеслав Чорновіл: простір ідей та цінностей	
<i>Галайда Альона</i>	10
Погляди Вячеслава Черновола на державні реформи у контексті реалізації Акту проголошення незалежності України	
<i>Деревінський Василь</i>	14
Вячеслав Чорновіл і концепт Українія як світовий простір українських сенсів і символів	
<i>Мазурчак Лідія</i>	18
Голос, що випередив час: Чорновіл і майбутня Україна.	
<i>Секо Ярослав</i>	
Політичний образ Леоніда Кравчука у рецепції Вячеслава Черновола (1988 – 1999 рр.)	22
Меморіалізація, місця пам'яті та культурна пам'ять	
<i>Адамович Сергій</i>	29
Досвід і значення відновлення військових поховань першої світової війни в Івано-Франківській області	
<i>Бондар Юрій</i>	34
Меморіалізація як складник формування національної свідомості	
<i>Гладун Варвара</i>	38
Меморіали жертвам голодомору в світі	
<i>Максимець Богдан</i>	41
Меморіали та пам'ятні місця патріарха Володимира (Романюка) на Івано-Франківщині	

Федик Лідія 46

Меморіалізація сучасної російсько-української війни через створення анотаційних дошок українським воїнам-пластунам: на прикладі м. Івано-Франківськ

Український спротив, репресії та самвидав

Зварич Аліна 50

Алла Горська у судових процесах над українськими дисидентами в 1960-х рр. (О. Заливаха, В. Чорновіл, В. Мороз)

Паска Богдан 55

Розправа радянського режиму над учасниками вшанування пам'яті Тараса Шевченка 22 травня 1972 р.

Перегінчук Марія 61

Тюремний публіцистичний доробок Івана Геля періоду другого ув'язнення (1972–1987 рр.)

Сидоренко Наталія 67

Місія української преси для переміщених осіб у Європі (1945–1950): консолідація, державність, європейскість

Шенітак Наталія 72

«Подвійний вирок»: репресії проти подружжя Ірини та Ігоря Калинців у контексті другої хвилі арештів української інтелігенції 1972–1973 рр.

Федунишин Любомира 76

Самвидав як символ визвольної боротьби другої половини ХХ ст.

Символи, сенси та українська ідентичність

Ібрагімова Феріде 81

Символи, маркери, сенси як потужна зброя та щит проти зовнішнього ворога та внутрішньої амнезії в битві за українську ідентичність

<i>Заєць Аліна.</i>	86
Національні Сенси та Символи: Стратегія Української Суб'єктності	
<i>Кириченко Галина</i>	91
Символічні практики культурного спротиву в Україні: поезія Юрія Кириченка як форма національної ідентифікації	
<i>Ярошук Інна</i>	99
Національна ідентичність у символах і сенсах від самвидаву до сучасності: творчість Юрія Кириченка, як відображення символічного коду українського визвольного руху	
<i>Студінський Володимир</i>	107
Український цивілізаційний простір у сенсах і символах сучасності	
<i>Томенко Микола</i>	112
«Український світ» проти «руського міра»: війна ідеологій, цінностей та героїв	
<i>Шебек Надія, Званська Ольга</i>	116
«Глина та вогонь» як художня концепція формування ідентичності постпромислової території у м. Василькові	
<i>Шебек Надія, Прохорова Діана</i>	120
Архітектоніка українського духу: національний символізм міст-біотопів	
<i>Шебек Надія, Яцина Олена-Стефанія</i>	125
Українські маркери ідентичності у формуванні публічних просторів малих міст	
Війна, військова символіка та сучасні трансформації	
<i>Олійник Олег</i>	131
Символіка української добровольчої армії в період проведення АТО/ООС (на прикладі експонатів Івано-Франківського краєзнавчого музею)	

Мамонтова Елла **137**
Російсько-українська війна як фактор зміцнення символічного капіталу України

Політичні постаті, реформи та державотворення

Волгов Микола **142**
Потенціал і причини поразки кубанського проукраїнського проекту (1917–1918 рр.) крізь призму поглядів Василя Іваниса

Паска Ганна **147**
Лев Бачинський у відстоюванні українських сенсів і символів під час польської окупації Галичини у міжвоєнний період

Мова, медіа й культурна дипломатія

Басіста Лілія **151**
Зовнішньополітичні ініціативи Української гельсінської групи та їхній вплив на формування міжнародного іміджу України (1976–1980-ті рр.)

***Євдокименко Ірина, Приступенко Тетяна,
Литвиненко Володимир*** **156**
Культурна дипломатія України на сцені «Євробачення»: системна трансформація національного образу та геополітична артикуляція (2003–2025)

Карімов Назар **165**
Боротьба за утвердження української мови як державної в Україні у 2019–2021 рр.

Регіональні студії, локальна ідентичність та просторові трансформації

Костючок Петро **168**
Практична реалізація політики регіоналізму на прикладі Гуцульщини

Шебек Надія, Бедрін Артемій **172**
Реорганізація прибережних територій з урахуванням національно-

історичного контексту малих міст

Шебек Надія, Вінічук Софія **178**

Трансформація символічного простору та формування локальної ідентичності Червоненської селищної територіальної громади Житомирської області

Шебек Надія, Гук Олександра **181**

Рекодування урбанізованого середовища як інструмент формування національної ідентичності та сталого розвитку території бориспільської міської територіальної громади

Гендер, лідерство та інновації

Гарвасюк Віталій **185**

Від місцевого до глобального: роль цифрової меморіалізації у розширенні «світового простору» української ідентичності

Гербут Надія **189**

Роль жіночого лідерства в зниженні рівня корупції в Україні: нова візія демократичної трансформації

Науменко Ольга **193**

Візія розвитку технологій штучного інтелекту України у післявоєнний період

Чорноволівські читання

Щорічні Чорноволівські читання започатковані в честь визначного українського мислителя, діяча руху Спротиву, співтворця відродженої Української держави **Вячеслава Чорновола** (1937–1999).

Перші Читання відбулися у четверту річницю загибелі Вячеслава Чорновола (2003 р.). Їх ініціювала його сестра Валентина Чорновіл. Починаючи з 2013 р., Чорноволівські читання стали регулярними, і відтоді проведено дев'ять науково-практичних форумів.

Головою Організаційного комітету заходу є доктор історичних наук, професор Василь Деревінський, співголовою Іван Дутчак. Співорганізаторами виступали або виступають: МБФ Вячеслава Чорновола, видавництво «Смолоскип», Народний Рух України, Світовий Конгресу Українців, ініціативна група #РухДіє, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Національний меморіальний комплекс Героїв Небесної Сотні – Музей Революції Гідності, Український інститут національної пам'яті, Університет Короля Данила, Асоціація народних депутатів України, Інститут історії України НАНУ та інші. Посильну допомогу надають люди, які розуміють важливість Читань для витворення української мрії опертої на міцні основи наших цінностей та традицій.

Чорноволівські читання присвячено вивченню ідейного спадку Вячеслава Чорновола. Його ідеї часто цитуються, нерідко й високими державними урядовцями та політиками. Висловлене ним стосовно різних сфер суспільного життя та державотворення не втратило своєї актуальності і до нині та потребує практичного впровадження.

Читання покликані бути майданчиком гуртування інтелектуального середовища, генерування національних цінностей та стратегії українського державотворення, інструментом поширення витвореного інтелектуального продукту до громадськості, своєрідним маячком світоглядного розвитку

української спільноти.

Чорноволівські читання є своєрідною платформою, де обговорюються різноманітні теми історичного минулого та сьогодення. Експертами виступають відомі науковці, журналісти, дипломати, військові, волонтери, політики, представники громадськості.

Чорноволівські читання сприяють налагодженню зв'язків між дослідниками, формуванню певної наукової спільноти, що займається вивченням постаті В. Чорновола, визвольної боротьби 1960 – початку 1990-х рр., розвитку української націонал-демократії та утвердження Української державності у 1990-х рр.

Чорноволівські читання набувають ролі особливого комунікативного майданчика між експертним середовищем і суспільством. На Читаннях відбувається обмін думками щодо існуючих викликів, які постають перед українським суспільством. Здійснюється генерування ідей, виробляється бачення формування перспектив розвитку українського національного державотворення та становлення громадянського суспільства.

Витворений у результаті роботи Чорноволівських читань інтелектуальний продукт має суттєве значення для розвитку світоглядних орієнтирів і цінностей, національної консолідації української спільноти. Міждисциплінарність представлених у збірнику матеріалів, що інколи подані у різних форматах – від наукових статей до авторських концепцій чи коротких тез, – засвідчує широту проблематики та відкритість платформи до багатоваріантних форм інтелектуальної комунікації.

ВЯЧЕСЛАВ ЧОРНОВІЛ: ПРОСТІР ІДЕЙ ТА ЦІННОСТЕЙ

Альона Галайда

*завідувачка Садиби-музею Героя України Вячеслава Максимовича Чорновола
(с. Вільховець, Звенигородського району, Черкаської області)*

ПОГЛЯДИ ВЯЧЕСЛАВА ЧОРНОВОЛА НА ДЕРЖАВНІ РЕФОРМИ У КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ АКТА ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Вячеслав Максимович Чорновіл – велична постать в історії українського народу. Ще з студентських років він ніс ідею вільної та незалежної України. Після закінчення університету на Володимирській гірці дав клятву, що все життя буде вірно служити Україні. За цю вірність отримав 15 років ув'язнення. Та навіть відбувши покарання, після повернення на батьківщину, він продовжив працювати на її благо.

Як відомо, у 1991 р. В. Чорновіл був кандидатом на посаду Президента України. У розпалі кампанії кореспондент газети «Буковина» попросив В. Чорновола висловитися щодо прийняття Акту про державну незалежність України. Відповідь політика виявилася типовою для того часу: «Я дійсно завжди вважав, що Україна має бути самостійною і незалежною державою. Таке право нам Богом дано, і це трапилося б незалежно від будь-яких суб'єктивних причин. Але кожного разу, коли будь-який народ ставить питання про право вирішувати свою долю самостійно, то неодмінно з'являються сили, котрі хочуть цьому зашкодити. Найбільш небезпечно сьогодні – піддатися ейфорії, а тим більше – уважати, що доля України вирішена остаточно»¹.

Отож політична боротьба з цими «силами», а саме представниками колишньої партійної номенклатури, стала наріжним каменем подальшої діяльності В. Чорновола. Опонуючи їм, політик пропонував цілісну концепцію українського державотворення, котра лежала в основі Акту про державну незалежність. Серед тем, які розглядатимуться в цій статті – це армія, митниця, грошова одиниця та зовнішньо-економічна діяльність.

Стосовно армії В. Чорновіл неодноразово закликав: «...Для захисту України повинна бути могутня, боєздатна національна армія! Коли ухвалювали нову військову концепцію, дехто казав: «У нас немає потенційних противників». Давайте дивитися правді у вічі. Є в нас противники! Перш за

¹ «Свобода – то велике щастя». Чорновіл В. Твори: у 10-ти т. / уряд. Валентина Чорновіл, передм. М. Мариневич. К.: Смолоскип, 2011. Т. 7. С. 358.

все – це російсько-московський імперіалізм, який уже показав свої зуби в Чечні»².

Очевидно, що перестороги В. Чорновола не було взято до уваги. Армію України з 1992 р. почали поступово скорочувати в чисельності, пояснюючи це «оптимізацією» і «реформуванням». У 1991 р. військовослужбовців було майже 800 тис. людей, а загальний штат ЗСУ разом з цивільними спеціальностями – майже 1 млн. На кінець 2013 р. чисельність ЗСУ становила 165,5 тис. людей, серед яких 120,9 тис. військовослужбовців. Таким чином, за часи незалежної України армія зазнала найбільших перетворень та змін серед усіх силових органів країни, і пройшла шлях від занепаду і масового скорочення до відродження під час російської збройної агресії.

Багато уваги В. Чорноволом приділялося економіці, зокрема питанням створення нових інститутів за допомогою яких держава мала реалізовувати власний суверенітет. У 1990–1991 рр. приблизно втричі зросла кількість суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. Це стало проблемою, адже були відсутні мережі внутрішніх митниць, що значно стримувало розвиток зовнішньої торгівлі. Окремою проблемою була повна відкритість кордонів з Росією, Білоруссю та Молдовою через те, що на кордоні катастрофічно не вистачало кваліфікованих кадрів. Саме ця відкритість не відповідала економічним інтересам України та створювала загрозу безпеці. Часто це використовувалося злочинними елементами для незаконного переміщення зброї, наркотиків, контрабандних товарів.

Перший в історії Митний кодекс України був прийнятий Верховною Радою 12 грудня 1991 р. Проте в інтерв'ю газеті «Слово» В. Чорновіл висловив стурбованість щодо окремих його положень: «... Ми й досі не створили таку як слід митну службу, а на східних кордонах узагалі не маємо. Утім, митна служба має бути, якщо ми хочемо оборонити свій ринок»³.

У зв'язку з низкою проблем, які виникали на кордоні перед Державним митним комітетом України постало невідкладне завдання, а саме відкриття нових митниць та митних постів на східних, північних і південно-західних кордонах держави. Уже в березні – квітні 1992 р. було створено 15 нових митниць (Луганська, Сумська, Харківська, Івано-Франківська, Рівненська, Бердянська та ін.) і 53 митні пости.

Інший пріоритет – національна валюта. Для поступового переходу до ринкових відносин було введено тимчасову валюту – купони. Для того, щоб для українців не був важким перехід рублів на купони, в обігу деякий час перебували і рублі, і купоно-карбованці. Для розрахунків за продовольчі та

² Час/Time. 1995. 2 лютого.

³ Слово. 1992. № 3.

промислові товари приймалися винятково купоно-карбованці; для розрахунків за послуги та інші види платежів приймалися як рублі, так і купоно-карбованці. Поступово весь готівковий обіг заповнився купоно-карбованцями, і вже з 12 листопада 1992 р. єдиним засобом платежу України в готівковому і безготівковому обігу став український карбованець.

В'ячеслав Чорновіл був послідовним критиком такої політики. Він вважав, що «...введення купонів у сполученні з лібералізацією, тобто одночасне введення двох абсолютно несумісних економічних заходів, дасть мінімальний ефект. Тільки в разі надання купонам прав грошової одиниці в повному обсязі можна б було виправдати купонізацію. В іншому разі це буде підрив авторитету майбутньої грошової одиниці України...»⁴.

Ідея В. Чорновола полягала у введенні гривні, а відтягування владою такого рішення лише поглиблювало кризу. На його думку, те, що замість 4–5 місяців купони використовувалися 4 роки негативно вплинуло на економіку України. Це призвело до інфляції й падіння вітчизняного споживчого ринку. Вважаємо, що така критика була цілком обґрунтованою, тим більше, що проведення грошової реформи у 1996 р. стало одним із чинників подолання економічної кризи.

З приводу зовнішньоекономічної діяльності В. Чорновіл вважав, що вона полягає в розвитку стосунків не тільки з Росією, а й з іншими державами Європи та світу. Великого значення надавав формуванню професійного дипломатичного корпусу, який мав би відстоювати інтереси України на міжнародній арені, говорив про відкриті кордони для чесних громадян.

На його думку, повна реалізація зовнішньоекономічної діяльності була можливою лише за умови сильної економіки. В. Чорновіл наголошував, що Україна має потужний промисловий потенціал, перспективне сільське господарство й дуже працелюбний народ. Стимулом для розвитку економіки мало стати широке проведення приватизації. Уся проблема державної власності полягала в тому, що вона не давала можливості піднести виробництво через розкрадання. Більшість мільярдів доларів украдених і вивезених з України були б на місці, якби власність була недержавною.

За президенства Л. Кучми у 1994–1999 рр. В. Чорновіл та Народний Рух України спочатку підтримали його, оскільки економічна програма Л. Кучми містила реформи, але вони й критикували президента, якщо його дії наносили шкоду Україні. Основним об'єктом критики було оточення президента, яке не хотіло проводити реформи. Тому стратегією Народного Руху України став

⁴ Виступ на четвертій сесії Верховної Ради 4 січня 1992 р. *Чорновіл В. Твори: у 10-ти т. /* упоряд. Валентина Чорновіл, передм. М. Маринович. К.: Смолоскип, 2011. Т. 7. С. 592

постійний тиск на президента з метою втримання його на державницьких позиціях.

В інтерв'ю газеті «Час» наприкінці 1998 р. на запитання щодо темпів реформування, В. Чорновіл відповів: «Вони повзуть. Та ще й зигзагоподібно: іноді вперед, іноді назад. Візьмемо, наприклад, приватизацію: у сусідніх державах приватизація – це колосальні надходження до бюджету, ефективно працюючі підприємства. У нас же з нерухомості зробили засіб торгівлі... Про які реформи можна говорити, коли податковий прес сьогодні «душить» виробника...»⁵.

До останнього свого подиху В'ячеслав Максимович працював на політичній арені, щоб народу України жилося краще, він постійно тиснув на уряд, щоб ті проводили реформи в інтересах громадян. На превеликий жаль, не обравши В. Чорновола президентом, Україна втратила шанс до швидкого розквіту і дуже довго топталася на одному місці.

Halaida Alena. Some plans of V. Chornovil at the beginning of the development of the Ukrainian state. The article analyzes V. Chornovil's vision regarding a number of problems of Ukrainian statehood, in particular, the issue of reforming the army, customs, currency and foreign economic activity in 1991–1999.

Keywords: V. Chornovil, army, customs, currency, foreign economic activity, economy.

Галайда Альона. Деякі плани В. Чорновола на початку розбудови української держави. У статті аналізується візія В. Чорновола щодо низки проблем українського державотворення, зокрема, питання реформування армії, митниці, грошової одиниці та зовнішньоекономічної діяльності в 1991–1999 рр.

Ключові слова: В. Чорновіл, армія, митниця, грошова одиниця, зовнішньоекономічна діяльність, економіка.

⁵Час. 25 грудня 1998 – 1 січня 1999; Чорновіл В. Твори в 10- ти т. / упоряд. Валентина Чорновіл, передм. Т. Чорновіл. К. Смолоскип. 2015. Т. 10. С. 415

Василь Деревінський

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук та історії Київського національного університету будівництва і архітектури (Київ)

ВЯЧЕСЛАВ ЧОРНОВІЛ І КОНЦЕПТ УКРАЇНІЯ ЯК СВІТОВИЙ ПРОСТІР УКРАЇНСЬКИХ СЕНСІВ І СИМВОЛІВ

Поняття Українія як світовий простір українських сенсів, символів та ідей є надзвичайно близьким до інтелектуальної спадщини Вячеслава Чорновола. Його публіцистика, промови, політичні тексти і програмні виступи творять цілісне бачення української ідентичності, історичної пам'яті, державності й символічного простору, який має бути впізнаваним та значущим не лише в межах держави, а й у світі. У пропонованій статті проаналізовано ключові ідеї Чорновола, що формують інтелектуальні підвалини Українії як глобального культурно-політичного простору – простору української ідеї, національної пам'яті, символів, державницьких сенсів та цивілізаційних візій.

В інтелектуальній спадщині В. Чорновола важливе місце займає розгляд питань, пов'язаних із національною символікою як фундаментальними знаками буття нації. За своєю суттю національна символіка не є декоративним елементом, а «національною святинею», уособленням боротьби за свободу та суб'єктність. Тому ця символіка мають універсальний сенс, який повинен бути зрозумілим усім українцям – і на Донбасі, і на Заході¹.

У баченні В. Чорновола національна символіка\національні символи – це основні маркери України – Українії як простору українських сенсів, адже саме вони уможлиблюють ідентифікацію нації в глобальному світі, становлять ядро українського світового простору. В. Чорновіл стверджував, що прапор і герб є тим, що «об'єднує націю»², тими «святощами, якими не торгують»³. «Символом держави, як прапор, герб, гімн»⁴ також, на його переконання, є мова. Боротьба за мову, тризуб, синьо-жовтий прапор – це боротьба за право на власну державу, за гідність і самоповагу. Тож, культивування національних символів, є чинником консолідації українців та умовою духовної та політичної незалежності. З цього починається формування «Українії», що є не тільки

¹ Виступ на Установчому з'їзді Руху. *Літературна Україна*. 1989. 30 листопада.

² Виступ на установчій конференції Золочівської організації Народного руху за перебудову. *Чорновіл В. Твори*: в 10 т. / упоряд. Валентина Чорновіл, передм. В. Деревінський. К.: Смолоскип, 2009. Т. 6. С. 631.

³ Чорновіл В. Святощами не торгують. *«Час/Time»*. 1997. 22–28 травня.

⁴ Вячеслав Чорновіл переконань не змінює. І дружині дарує жовті троянди. *Одеський вестник*. 1995. 28 жовтня.

фізичним простором, а й духовним, що знаходиться у серцях. Простором, який існує там, де живе і зберігається символічний код українства.

Для забезпечення існування українського фізичного та духовного простору, збереження зв'язку поколінь, зв'язку мертвих, живих і ненароджених важливо зберігати історичну пам'ять. В. Чорновіл наполягав, що без пам'яті неможливе існування нації, історична пам'ять для нього не просто складова ідентичності, а моральний обов'язок та умова існування народу. Він наголошував: «Історія народу живе доти, доки живе сам народ. Живе у священних могилах, у пам'ятниках, у душах людських»⁵. У його текстах пам'ять – це не минуле, а жива сила, духовний фундамент українського майбутнього. Він послідовно закликав і вимагав вшановувати тих, хто боровся за свободу України, а також і тих, хто став жертвою голодоморів і репресій. Не відмовляв у праві на гідне вшанування представників інших народів або етнічних меншин, які замешкають в Україні. Зокрема, вважав, що вшанування жертв Бабиного Яру є спільним обов'язком українських громадян, адже «немає чужої біди»⁶. Вбачав, що створення нового українського символічного простору могил, баталій, персоналій і топонімів є «підвалинами, від яких відштовхується, на які опирається воля народу»⁷. Для нього відновлення української історичної пам'яті було актом цивілізаційного вибору, шляхом до морального оздоровлення народу. Адже «той, хто не пам'ятає уроків історії, приречений пережити їх знову»⁸. Відновлюючи український символічний простір пам'яті, здійснюючи меморіалізацію вважливо було, на думку В. Чорновола, очистити публічний простір від символів російсько-імперського та російсько-комуністичного режимів. Без такого підходу складно було б вибудувати український світовий простір пам'яті, який поєднує матеріалізований і духовний вимір сенсів та символів.

Як прихильник концепції українського простору сенсів і символів, В. Чорновіл приділяв значну увагу питанням міжнародного сприйняття України. Він наголошував на важливості розуміння українських позицій світом і необхідності представлення України як держави, здатної до відповідальності й діалогу. Чорновіл наполягав, щоб політика інших країн щодо України ґрунтувалася на повазі до її суверенітету, а не на тиску чи необґрунтованих вимогах. Він підкреслював органічний зв'язок української ідентичності з європейською цивілізацією та заявляв: «Додому, в Європу!»⁹.

⁵ Чорновіл В. Отут наш рубіж, отут наша земля. *За вільну Україну*. 1991. 2 жовтня.

⁶ Чорновіл В. Кожен фашизм боїться народу... *За вільну Україну*. 1991. 9 жовтня.

⁷ Чорновіл В. Отут наш рубіж, отут наша земля. *За вільну Україну*. 1991. 2 жовтня.

⁸ Там само.

⁹ Чорновіл В. Чи буває НАТО занадто? *Чорновіл В. Твори: у 10-ти т. / упоряд. Валентина Чорновіл, передм. Л. Танюк. К.: Смолоскип, 2014. Т. 9. С. 481.*

В. Чорновіл був прихильником Балто-Чорноморського співробітництва як стратегічного напрямку розвитку.

Для глобальної присутності України, формування українського порядку денного у світі, посилення міжнародної суб'єктності України він наполягав на важливості активного просування українських ідей, сенсів, позицій до представників урядів та спільнот інших країн¹⁰. Важливу участь в цьому мала відігравати українська діаспора, яка працювала і працює «задля добра нашої спільної Батьківщини»¹¹.

У своїх численних виступах та публікаціях В. Чорновіл розглядав українські національні сенси, наголошуючи, що народ без ідеї не здатен збудувати державу. Він відзначав, що інші країни мають свої великі національні наративи, скажімо, американську мрію, німецьку ідею модернізації, тоді як українцям необхідно сформуванати власну державницьку ідеологію. «Україна потребує української ідеології..., – наголошував він, – української мрії»¹².

Ключовими складовими української національної ідеї В. Чорновіл розглядав:

- державну незалежність як ідеал і як практичну умову розвитку;
- соборність і єдність як історичний та моральний імператив;
- свобода держави і свобода людини як взаємозалежні цінності;
- пріоритет демократичних і християнських цінностей;
- утвердження національної мови як духовного коду;
- відродження церкви як духовного стрижня нації;
- економічний розвиток як засіб поширення українських сенсів;
- «українська мрія» як консолідуючий образ майбутнього.

Чорновіл наголошував: суспільство без національної ідеї деградує, а без державницького сенсу розвиток України стає тимчасовим і кризовим¹³. Утвердження українських ідейних сенсів, на його переконання, не суперечить загальнолюдським: «У національній правовій державі національні цінності не протистоять загальнолюдським»¹⁴. Тож Українія – простір української ідентичності, де сенси й символи забезпечують внутрішню опору нації та її видимість у світі, поєднуючи державність, духовність і демократичні цінності

¹⁰ Чорновіл В. Бо в Україні щось не так... *Чорновіл В. Твори: у 10-ти т. / упоряд. Валентина Чорновіл, передм. Н. Корнієнко. К.: Смолоскип, 2012. Т. 8. С. 93.*

¹¹ Привітання членів Всеукраїнської координаційної ради УГС. *Чорновіл В. Твори: в 10 т. / упоряд. Валентина Чорновіл, передм. В. Деревінський. К.: Смолоскип, 2009. Т. 6. С. 750.*

¹² Чорновіл В. Твори: у 10-ти т. / упоряд. Валентина Чорновіл, передм. Н. Корнієнко. К.: Смолоскип, 2012. Т. 8. С. 724, 709.

¹³ Чорновіл В. У час змін потрібні дії. *День. 1998. 4 липня.*

¹⁴ Чорновіл В. Народний рух України. П'ять років боротьби *Чорновіл В. Твори: у 10-ти т. / упоряд. Валентина Чорновіл, передм. Н. Корнієнко. К.: Смолоскип, 2012. Т. 8. С. 508.*

Ідейна спадщина В. Чорновола є важливою для осмислення поняття Українія як складної системи символів, цінностей, історичної пам'яті та державницьких сенсів, що формують глобальну присутність України.

Вячеслав Чорновіл пропонує бачення, у якому Україна – це не лише держава, але й цивілізаційний проєкт, заснований на ідеалах свободи, гідності, соборності та правди історії. Його концепція національної ідеї, акцент на символічному просторі, європейському виборі, очищенні від тоталітарної спадщини та творенні «української мрії» формує фундамент сучасного українського світогляду.

Таким чином, можна стверджувати, що В. Чорновіл був одним із творців інтелектуального каркасу України – світового простору українських сенсів і символів, який продовжує визначати сучасну українську ідентичність та міжнародне бачення України.

Деревінський Василь. Вячеслав Чорновіл і концепт Українія як світовий простір українських сенсів і символів. В статті проаналізовано інтелектуальну спадщину Вячеслава Чорновола крізь призму концепції Українія як світового простору українських сенсів і символів. Розглянуто ключові ідеї, що формують українську ідентичність, державність, історичну пам'ять та символічний простір. Особлива увага приділена ролі національних символів, пам'яті, мови, а також міжнародному виміру української ідеї. Автор доводить, що концепція України є фундаментом сучасного українського світогляду та глобальної присутності України.

Ключові слова: Вячеслав Чорновіл, Українія, національна ідея, символічний простір, історична пам'ять, українська ідентичність, державність, меморіалізація.

Derevinskyi Vasyl. Vyacheslav Chornovil and the Concept of "Ukrainiia" as a Global Space of Ukrainian Meanings and Symbols

. The article analyzes Vyacheslav Chornovil's intellectual legacy through the concept of Ukrainia as a global space of Ukrainian meanings and symbols. It examines key ideas shaping Ukrainian identity, statehood, historical memory, and symbolic space. Special attention is given to the role of national symbols, memory, language, and the international dimension of the Ukrainian idea. The author argues that the concept of Ukrainia forms the foundation of modern Ukrainian worldview and Ukraine's global presence.

Keywords: Vyacheslav Chornovil, Ukrainia, national idea, symbolic space, historical memory, Ukrainian identity, statehood, memorialization.

Лідія Мазурчак

вчитель історії та основ правознавства Бориславський ЗЗСО I-III ступенів №4 імені Стефана Коваліва Бориславської міської ради Дрогобицького району Львівської області (Борислав)

ГОЛОС, ЩО ВИПЕРЕДИВ ЧАС: ЧОРНОВІЛ І МАЙБУТНЯ УКРАЇНА

«Як справи, товариш? Нормально?» – ця буденна радянська фраза звучала так само фальшиво, як і вся «нормальність» 1960-х. Вона нагадувала казку Ганса Крістіана Андерсена про голого короля – от тільки тут хлопчика, який скаже правду вголос чи навіть пошепки, чекали не оплески, а тюрма і заслання. Жорстока реальність. Поки в періодичних виданнях друкували критику на твори, літературні і географічні нариси, репродукції картин, українська інтелігенція швидкими темпами переїжджала, як пише Вячеслав Чорновіл, у «помешкання з подвійними ґратами на вікнах»¹. Тож давайте з'ясуємо, як із репресивної атмосфери 1960-х та боротьби за державність 1990-х Чорновіл вибудовує образ України, що прагне правди та свободи. Водночас важливо розкрити, чому його сенси продовжують визначати наше сьогодення.

Отож 1960-ті. Знищення української інтелігенції набирає обертів. Хоч сталінські репресії 1930-х наклали свій відбиток на свідомість кожного, українська молодь стала на захист щойно заарештованих. Збори підписів, маніфестації, протести. Чи ж це не оте зерно українськості, що проростатиме в майбутньому на ґрунті трьох революцій – «Революції на граніті», «Помаранчевої» та «Революції Гідності»?

Для В. Чорновола українські сенси ховаються не в пафосних гаслах чи символах, а в Людині, її внутрішній відповідальності за народ. Це добре проглядається в рядках Івана Франка, які стали дороговказом життя Вячеслава Максимовича: «За долю мільонів мусиш дати ти відповідь...»². Тож не дарма наприкінці 1991-го – на початку 1992-го він відкрито наполягав на встановленні Україною контролю над Чорноморським флотом. Більшість моряків готова була присягнути українській державі, тому цей крок став своєрідним тестом на зрілість українського суверенітету. Потрібно було діяти рішуче і відповідально перед власним народом. Для В. Чорновола суверенітет – це не абстракція, «мільна бульбашка» конституцій та заяв. Це практичний принцип, відмова від територіальних претензій як засобу міжнародної

¹ Чорновіл В. Лихо з розуму (Портрети двадцяти «злочинців»). Париж: Перша українська друкарня у Франції, 1967. С.13.

² Чорновіл В. Твори: в 10 т. / уряд. Валентина Чорновіл, передм. В. Деревінський. К.: Смолоскип, 2009. Т. 6. С. 20.

політики, та, водночас, усвідомлення: незалежна держава буде беззастережно захищати свою територіальну цілісність³. З 2014 р. ця ідея втілюється не лише на словах, а вимірюється кількістю тих, хто кладе життя за волю й незалежність, за кожний клаптик української землі. А на Полі почесних поховань у Львові залишилося лише 20-ть місць для поховання Героїв⁴.

Чорновіл мислив не лише в категоріях спротиву, а й у площині загальнонаціонального діалогу, звертаючись до всього народу, який мав навчитися любити свою країну не заднім числом, не після втрати, а тут і тепер. Саме тому його слова звучать як пересторога й заповіт водночас: «Дай Боже нам любити Україну понад усе сьогодні – маючи, щоб не довелося гірко любити її, втративши. Настав час великого вибору: або єдність і перемога та шлях до світла, або поразка, ганьба і знову довга дорога до волі»⁵.

Не менш наповнене сенсами є й привітання В. Чорновола з нагоди нового 1992-го року. Попередній, 1991-й, став часом змін. Україна зняла радянське імперське ярмо, стала незалежною. Саме 1991-й став, за словами Чорновола – «світанком свободи». Водночас, він усвідомлює, що шлях незалежності буде непростим. Тож звертається до народу із закликом: «Всі ми повинні збагнути – без подвоєної, потроєної енергії, без самовідданої праці й високої виконавської дисципліни багатой квітучої держави не збудуємо»⁶. В. Чорновіл наголошує, що основою всього є єдність та демократія, адже Україну не зможе «подарувати» ані «старший брат», ні діаспора, ні жодна з організацій, союзів та об'єднань⁷.

Мов би пророчим є й завершення передмови до праці «Лихо з розуму» останнім словом на суді дисидента Михайла Гориня: «Я переконаний, що пройде небагато часу і такі питання вирішуватимуться не в залах судових засідань, а в дискусійних клубах з більшою користю для справи»⁸. Цитуючи поданий фрагмент, Чорновіл наче ставить перед нами питання – може краще обрати інших шлях? Шлях відкритої розмови⁹? Це ж одна з головних ідей демократії – свобода слова, вміння не лише слухати, а й чути. Певно, це був натяк на майбутню модель незалежної України, де є відкритий суспільний

³ Деревінський В. Участь В. Чорновола у протидії російській агресивній політиці щодо України у 1990-х рр. *Східноєвропейський історичний вісник*. 2018. Вип. 6. С. 231.

⁴ На Марсовому полі у Львові лишилося лише 20 місць для поховань військових. URL: <https://hromadske.ua/viyna/254897-na-marsovomu-poli-u-lvovi-lyshylosia-lyshe-20-mists-dlia-pokhovan-viyskovykh>

⁵ Титикало Р. Вячеслав Чорновіл. «Неугомонный» у боротьбі за Україну. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2017/08/24/150177/>

⁶ Чорновіл В. Наша доля в наших руках. *Чорновіл В. Твори: у 10-ти т. / упоряд. Валентина Чорновіл, передм. М. Маринович. К.: Смолоскип, 2011. Т. 7. С. 589.*

⁷ Там само.

⁸ Чорновіл В. Лихо з розуму (Портрети двадцяти «злочинців»). Париж: Перша українська друкарня у Франції, 1967. С. 25.

⁹ Там саме.

діалог, що на той час видавався вкрай фантастичним. А як сьогодні?

Сьогодні це питання звучить не риторично, а, радше, як виклик. Надто високу ціну ми заплатили за право мати вільний діалог. Те, що для Чорновола та його сучасників було лише далекою мрією, стало для нас щоденною реальністю – парламентські дискусії, вільна преса, громадянське суспільство, соціальні мережі, де голос одного може стати голосом мільйонів. Проте чути одне одного стало складніше, ніж говорити, а війна перемістилася в інформаційний простір. Тож ти завжди стоїш на сторожі правди і слова, але часом, буває, забракло слів...

Але ми віримо! Єднаємося! Боремося! Адже цілісна система сенсів кожного українця та українки співзвучна з ідеями В. Чорновола, в центрі якої – свобода, відповідальність та гідність. Чорновіл послідовно наголошував, що справжня незалежність народжується не з декларацій, а з внутрішньої зрілості громадян, їхньої здатності мислити, відкрито говорити й діяти на благо держави. Події 1960-х, досвід руху опору, боротьба за слово та правда про репресії сформували його переконання, що Україна може вистояти лише тоді, коли її народ єдиний, свідомий і готовий захищати власну державність. Аналіз наведених текстів і виступів доводить: Чорновіл розглядав Україну як спільний дім, який щодня потребує праці, мужності та солідарності. І сьогодні його слова про єдність, свободу й любов до України «не після втрати, а сьогодні» звучать як дороговказ і нагадування про те, що доля держави все ще у наших руках. А значить, у нас є шанс.

Мазурчак Лідія. Голос, що випередив час: Чорновіл і майбутня Україна. В статті здійснено аналіз ключових українських сенсів у поглядах Вячеслава Чорновола, сформованих на тлі радянських репресій, боротьби 1960-х та перших років незалежності. На основі його публіцистики, промов та історичних виступів досліджуються фундаментальні цінності, які визначали його бачення державності: відповідальність людини за долю народу, суверенітет як практична дія, а не декларація, єдність як умова існування нації та свобода слова як основа демократичного розвитку. Через зіставлення його ідей з подіями сучасності есе демонструє їхню тривалу актуальність, особливо в умовах війни та інформаційних викликів. Робота підкреслює, що Чорновіл мислив Україну не як політичний проєкт, а як моральний вибір, який кожне покоління мусить підтверджувати власними вчинками.

Ключові слова: Вячеслав Чорновіл, державність, відповідальність, суверенітет, єдність, свобода слова.

Lidiia Mazurchak. A Voice Ahead of Its Time: Chornovil and the Future Ukraine. The article analyzes key Ukrainian concepts in Viacheslav Chornovil's views, shaped against the backdrop of Soviet repressions, the struggle of the 1960s, and the first years of independence. Based on his publicistic works, speeches, and historical addresses, the study explores the fundamental values that defined his vision of statehood: individual responsibility for the fate of the nation, sovereignty as practical action rather than mere declaration, unity as a prerequisite for national existence, and freedom of speech as the foundation of democratic development. By juxtaposing his ideas with contemporary events, the essay demonstrates their enduring relevance, especially in times of war and informational challenges. The work emphasizes that Chornovil conceived Ukraine not as a political project but as a moral choice that every generation must reaffirm through its own actions.

Keywords: Viacheslav Chornovil, statehood, responsibility, sovereignty, unity, freedom of speech.

Ярослав Секо

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (Тернопіль)

ПОЛІТИЧНИЙ ОБРАЗ ЛЕОНІДА КРАВЧУКА У РЕЦЕПЦІЇ ВЯЧЕСЛАВА ЧОРНОВОЛА (1988 – 1999 рр.)

Достатньо лише переглянути іменний покажчик творів В. Чорновола аби пересвідчитися, що в межах політичного дискурсу політика фігурі Л. Кравчука належить ключова роль. Якщо в період із листопада 1985 по березень 1990 р. прізвище Кравчука згадується лише 8 разів, то з березня 1990 р. по грудень 1995 р. – 258. Жоден інший політик і близько не наближається до цього показника. Для прикладу, на другому відрізьку про О. Мороза – 124 згадки, а Л. Кучму – 110. Звісно, контекст згадок доволі різний, але немає сумнівів, що саме Л. Кравчук на піку політичної кар'єри В. Чорновола став його найсильнішим суперником та історичним опонентом.

Питання політичного суперництва Л. Кравчука і В. Чорновола детально розглянуті в історіографії, зокрема в працях О. Гараня, Г. Гончарука, В. Деревінського, В. Литвина, С. Кульчицького¹. Що ж до питання рецепції політичного образу Л. Кравчука, то воно розглядається переважно лише на окремих поворотах як от президентські вибори 1991 р. або в контексті чорноволівської «конструктивної опозиції». У даній статті проаналізовано п'ять періодів в межах котрих формувалася рецепція політичного образу Л. Кравчука: від партноменклатурника застійного часу до політика-державника.

У поле зору В. Чорновола Л. Кравчук попав у 1988 р. в якості завідуючого відділу ідеології ЦК КПУ, який виступав «проти надання українській мові статусу державної»². Кравчук цього періоду типовий апаратник періоду перебудови, тож відповідно В. Чорновіл його сприймав доволі стереотипно в межах тогочасних кліше. Він був уособленням партійного керівника, який на словах проповідує нове мислення, демократизацію і гласність, але фактично залишився провідником застійних

¹ Гарань О. В. Убити дракона: 3 історії Руху та нових партій України. К., 1993. 196 с.; Гончарук Г. Народний рух України: Історія. 1989–1996. Одеса: Астропринт, 2014. 336 с. Деревінський В. Вячеслав Чорновіл: дух, що тіло рве до бою. Харків: Віват, 2016. 496 с.; Литвин В. Політична арена України: дійові особи та виконавці. К.: Абрис, 1994. 495 с.; Кульчицький С. Новітня історія України (1953–2023). К.: Арій, 2024. 576 с.

² Підсумовуючи 1988-й. *Чорновіл В. Твори: в 10 т. / упоряд. Валентина Чорновіл, передм. В. Деревінський. К.: Смолоскип, 2009. С. 445.*

«сусловських ідей»³. Особисте знайомство політиків відбулося на установчій конференції Київської організації НРУ 1 липня 1989 р., коли вони гаряче обговорили проблему «екстремізму Чорновола». У контексті антирухівської позиції Л. Кравчука, для В. Чорновола він – «куратор» дій спрямованих на придушення демократичного руху. Утім, до середини 1990 р. Л. Кравчук перебував на маргінесі політичного дискурсу В. Чорновола. Як пожартував В. Чорновіл під час першої зустрічі: «...Я більше про Щербицького»⁴.

Посилення уваги й перше системне осмислення Кравчука-політика відбулося в другому періоді. Після «втечі» В. Івашка в Москву, у липні 1990 р. Л. Кравчук зайняв посаду голови Верховної Ради УРСР. На цьому етапі образ Л. Кравчука змінювався. Якщо на початках він бачився інструментом в руках партійної номенклатури, але не самостійним гравцем, то в подальшому В. Чорновіл побачив у Л. Кравчуку політичну фігуру, яка в силу займаної посади набирає вагу. Певним вододілом стали події в Литві у січні 1991 р., де комуністичний режим застосував силу проти мирних людей. В. Чорновіл оцінив позицію Л. Кравчука, який, на відміну від ЦК КПУ, дипломатично засудив дії військових. У одному з інтерв'ю В. Чорновіл визначив можливі шляхи еволюції Л. Кравчука: піднятися з колін і «зайняти незалежну позицію в парламенті», чи «зламатися» під натиском комуністів⁵.

Наступні події показали, що політичний образ Л. Кравчука пройшов обома шляхами. У першій половині 1991 р. помітне переважання першої лінії. Важливу роль у цьому відіграв офіційний візит Голови Верховної Ради на Львівщину 4–5 березня. За його підсумками В. Чорновіл підкреслював важливість суспільної ролі Л. Кравчука. Для цього необхідно розуміти загальний контекст міркувань. Річ у тому, що в 1989–1991 рр. В. Чорновіл був ідеологом проведення в Україні антикомуністичної революції за зразком країн Східної Європи⁶. Однією з особливостей цих революцій були пошуки домовленостей між опозицією та поміркованими колами місцевих компартій. Тому В. Гавелу необхідний був Л. Адамець, Л. Валенсі – Ч. Кішак, Ж. Желєву – П. Младенов. У Росії таким аналогом виступав Б. Єльцин. Тож В. Чорновіл у особі Л. Кравчука побачив саме таку «перехідну» фігуру, що працює на ідею

³ Ще один шедевр партійного самвидаву. *Чорновіл В. Твори*: в 10 т. / упоряд. Валентина Чорновіл, передм. В. Деревінський. К.: Смолоскип, 2009. С. 472.

⁴ Виступ на Київській установчій конференції Народного руху за перебудову. *Чорновіл В. Твори*: в 10 т. / упоряд. Валентина Чорновіл, передм. В. Деревінський. К.: Смолоскип, 2009. Т. 6. С. 570.

⁵ Чи підніметься Кравчук з колін? *Чорновіл В. Твори*: у 10-ти т. / упоряд. Валентина Чорновіл, передм. М. Мариневич. К.: Смолоскип, 2011. Т. 7. С. 206.

⁶ Секо Я. Концепція антикомуністичної революції Вячеслава Чорновола. *Чорноволівські читання*. Збірник матеріалів V всеукраїнської наукової конференції / упор. В. Деревінський. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2019. С. 124–132.

української державності⁷. І приймаючи Л. Кравчука на Львівщині, В. Чорновіл підкреслював його статус людини, яка «обіймає перше місце в державі»⁸.

Утім такого антикомуністичного альянсу не склалося. Спроба державного перевороту в Москві й проголошення Акту про незалежність витворили нову реальність, яка розвела В. Чорновола і Л. Кравчука по різні боки як кандидатів у Президенти України. Відповідно, час із кінця серпня і до 1 грудня 1991 р. можна виокремити в окремий третій період, який був позначений принциповим політичним протистоянням. У політичних стратегіях В. Чорновола потреба в політику-технократі відпала, а Л. Кравчук перетворився на основного конкурента. Звідси – новий політичний образ Л. Кравчука. У передвиборчій агітації В. Чорновіл бачив Кравчука уособленням партійної номенклатури, яка після невдалого путчу прагнула зберегти свою владу вдавшись до перехоплення гасел націонал-демократів⁹.

У цей період можна виділити кілька критичних ліній, в межах яких розкривався політичний образ Кравчука. Найперше, це намагання показати його як дискредитованого політика, що в умовах путчу проявив слабкодухість: «Він не раз клявся, що буде до крові битися за суверенітет України, але коли запахло кров'ю, почав тремтіти»¹⁰. Авторитет напрацьований упродовж року на посаді Голови Верховної Ради УРСР був обнулений через вичікувальну позицію.

Продовженням цього стала інша вада Кравчука-політика – відсутність власної чіткої послідовної позиції. В. Чорновіл постійно підкреслював кон'юнктурність програми опонента¹¹. А, відтак, побоювання, що Кравчук-президент здатен відійти від декларованого незалежницького курсу й затягти в новий союз¹². Свідченням цього, на думку В. Чорновола, були попередні прорахунки, зокрема питання кримської автономії¹³. Логіка суперника спонукала В. Чорновола занижувати потенціал Л. Кравчука. Тож йому закидалося попереднє номенклатурне минуле в якості секретаря ЦК КПУ з ідеології, вказувалося на відсутність досвіду господарської роботи,

⁷ Вячеслав Чорновіл відкриває Америку. *Чорновіл В. Твори: у 10-ти т. / упоряд. Валентина Чорновіл, передм. М. Маринович. К.: Смолоскип, 2011. Т. 7. С. 247.*

⁸ На хвилях стихії випливають авантюристи. *Чорновіл В. Твори: у 10-ти т. / упоряд. Валентина Чорновіл, передм. М. Маринович. К.: Смолоскип, 2011. Т. 7. С. 257.*

⁹ Чорновіл В. Твори: у 10-ти т. / упоряд. Валентина Чорновіл, передм. М. Маринович. К.: Смолоскип, 2011. Т. 7. С. 340, 422, 467.

¹⁰ З виступу на прес-конференції у Львівській обласній раді 21 серпня 1991 року. *Чорновіл В. Твори: у 10-ти т. / упоряд. Валентина Чорновіл, передм. М. Маринович. К.: Смолоскип, 2011. Т. 7. С. 289.*

¹¹ Чорновіл В. Твори: у 10-ти т. / упоряд. Валентина Чорновіл, передм. М. Маринович. К.: Смолоскип, 2011. Т. 7. С. 430, 480, 522, 526.

¹² Із статті «Ми були населенням – стаємо народом». *Чорновіл В. Твори: у 10-ти т. / упоряд. Валентина Чорновіл, передм. М. Маринович. К.: Смолоскип, 2011. Т. 7. С. 481.*

¹³ Із статті «Компартія фактично існує». *Чорновіл В. Твори: у 10-ти т. / упоряд. Валентина Чорновіл, передм. М. Маринович. К.: Смолоскип, 2011. Т. 7. С. 334.*

непослідовність дій, популізм та політична боязливість¹⁴. У підсумку, В. Чорновіл побачив у Л. Кравчуку спритного політика-тактика, політика другого рангу, справжнє місце котрого на нижчих посадах¹⁵. А там де раціональні аргументи не проходили, В. Чорновіл узагальнював образ Кравчука через жарт: «Без сумніву, у нього є певні позитивні якості – запас знань, ораторські здібності. На мій погляд, він прекрасний спікер у нашому парламенті. Уміє добре «морочити» людей словами. Ще рік тому він виступав проти нашої національної символіки, а після провалу путчу блискуче провів це питання, тричі ставив його на голосування. Я, признаюся, так би не зміг...»¹⁶.

Усі названі лінії дозволили В. Чорноволу сформулювати основний меседж своєї кампанії, продемонструвавши ним головну відмінність між собою і Л. Кравчуком: «Різниця не в програмах, а в особистостях»¹⁷. Це був виключно дисидентський хід, який підкреслював важливість особистої відповідальності й вірності обраним ідеалам. Порівнюючи свою програму із програмою Л. Кравчука, В. Чорновіл виділяв лише одну принципову відмінність: «моїй програмі років тридцять, а його три дні»¹⁸. Те, що Л. Кравчук перейшов на позиції націонал-демократів, було свідченням політичної безпринципності й відсутності власної платформи.

Як відомо Л. Кравчук став переможцем президентських виборів і зайняв посаду Президента України. Це спонукало В. Чорновола до вироблення нової політичної лінії щодо нього, яка отримала назву «конструктивної опозиції»¹⁹. Її суть полягала в підтримці усіх кроків Президента спрямованих на утвердження державності й критику деструктивних дій, котрі ослаблювали незалежність. Саме під цим кутом зору й відбувалося сприйняття Кравчука-президента на третьому етапі – з грудня 1991 р. по липень 1994 р. Цей образ амбівалентний. Л. Кравчук як носій вищої влади в державі отримує оцінку належну його посаді: «авторитетний політик... активно включився в державотворчі процеси й немало зробив за короткий час...»²⁰. І в той же час

¹⁴ Чорновіл В. *Твори: у 10-ти т.* / упоряд. Валентина Чорновіл, передм. М. Мариневич. К.: Смолоскип, 2011. Т. 7. С. 318, 321, 340, 424, 467, 534.

¹⁵ Там само. С. 487, 522, 541.

¹⁶ Інтерв'ю бере народ. Чорновіл В. *Твори: у 10-ти т.* / упоряд. Валентина Чорновіл, передм. М. Мариневич. К.: Смолоскип, 2011. Т. 7. С. 466.

¹⁷ Чорновіл В. *Твори: у 10-ти т.* / упоряд. Валентина Чорновіл, передм. М. Мариневич. К.: Смолоскип, 2011. Т. 7. С. 381, 413.

¹⁸ Гріхопадіння після путчу. Чорновіл В. *Твори: у 10-ти т.* / упоряд. Валентина Чорновіл, передм. Н. Корнієнко. К.: Смолоскип, 2012. Т. 8. С. 182.

¹⁹ Секо Я. Ідея «конструктивної опозиції» Вячеслава Чорновола як продовження антикомуністичної революції. *Чорноволівські читання: Матеріали VIII Науково-практичного форуму (Київ, 20 квітня 2024)* / упоряд. В. Ф. Деревінський. Київ: «Бескиди», 2024. С. 116–126.

²⁰ Авторитаризм – не рятівний круг, а камінь на шії. Чорновіл В. *Твори: у 10-ти т.* / упоряд. Валентина Чорновіл, передм. М. Мариневич. К.: Смолоскип, 2011. Т. 7. С. 632.

Л. Кравчук «хитрий політик, який набув доброго досвіду»²¹, але все такий же представник класу партноменклатури²², котрий «будує напівсуверенну номенклатурну державу в «братній сім'ї» народів СНД»²³.

Оцінка Л. Кравчука крізь призму «конструктивної опозиції» визначало пошук співпраці й одночасну критику економічних дій. Головна заувага – млявість у проведенні економічних реформ та підтримка нежиттєвого уряду В. Фокіна. У 1992 р. помітна сильна недовіра до дій Л. Кравчука, що прочитується крізь звинувачення у авторитаризмі й намаганні централізувати владу під себе. Але вже наступного року градус помітно спав: «не вдався з Президента диктатор»²⁴, «по суті, Президент став тільки представницькою фігурою, майже англійською королевою»²⁵. У роки президентства Л. Кравчука ставлення до нього з боку В. Чорновола завжди критичне, але не карикатурне. Образ Л. Кравчука змінювався в залежності від контексту і зберігав амбівалентність: «якби сьогодні Рух став при владі, у нас були б ідеальні стосунки з Леонідом Макаровичем Кравчуком. Він став би рухівцем – ми б йому навіть видали квиток номер один»²⁶. Але в момент виборів до Верховної Ради України, Л. Кравчук – лідер «партії влади»²⁷, президент котрого не можна назвати «гарантом нашої державності»²⁸ і невдаха-реформатор. Піком такої критики став кінець 1993 р., коли В. Чорновіл заявив, що Л. Кравчук «увійде в історію як перший невдалий Президент України» та «раб свого класу»²⁹. Будучи ставлеником компартійної номенклатури, він виконав лише дві свої передвиборчі обіцянки, які дав своєму класу: «усе в Україні залишиться по-старому, і ніхто з гекачепістів не постраждає»³⁰.

Схиляючись то на один, то на інший бік, В. Чорновіл активно обігрував таку амбівалентність образу Л. Кравчука у власних політичних проектах. Логічним завершенням цієї лінії стали президентські вибори 1994 р.: у

²¹ Що відбувається в Україні. Погляд пана Чорновола. *Чорновіл В. Твори: у 10-ти т. / упоряд. Валентина Чорновіл, передм. М. Маринович. К.: Смолоскип, 2011. Т. 7. С. 662.*

²² *Чорновіл В. Твори: у 10-ти т. / упоряд. Валентина Чорновіл, передм. М. Маринович. К.: Смолоскип, 2011. Т. 7. С. 712, 750.*

²³ Виступ на III зборах НРУ. *Чорновіл В. Твори: у 10-ти т. / упоряд. Валентина Чорновіл, передм. М. Маринович. К.: Смолоскип, 2011. Т. 7. С. 646.*

²⁴ «П-П» знову втрутився в життя Вячеслава Максимовича Чорновола. *Чорновіл В. Твори: у 10-ти т. / упоряд. Валентина Чорновіл, передм. Н. Корнієнко. К.: Смолоскип, 2012. Т. 8. С. 45.*

²⁵ Із статті «Що дозволено Юпітеру...» *Чорновіл В. Твори: у 10-ти т. / упоряд. Валентина Чорновіл, передм. Н. Корнієнко. К.: Смолоскип, 2012. Т. 8. С. 117.*

²⁶ Спинити страйк. Удар може бути непоправний... *Чорновіл В. Твори: у 10-ти т. / упоряд. Валентина Чорновіл, передм. Н. Корнієнко. К.: Смолоскип, 2012. Т. 8. С. 164.*

²⁷ Голосуйте з відповідальністю за власну долю і долю України. *Чорновіл В. Твори: у 10-ти т. / упоряд. Валентина Чорновіл, передм. Н. Корнієнко. К.: Смолоскип, 2012. Т. 8. С. 404.*

²⁸ Із статті «Наше виробництво вбите недолугою податковою політикою». *Чорновіл В. Твори: у 10-ти т. / упоряд. Валентина Чорновіл, передм. Н. Корнієнко. К.: Смолоскип, 2012. Т. 8. С. 398.*

²⁹ І хотів би до раю, та гріхи не пускають. *Чорновіл В. Твори: у 10-ти т. / упоряд. Валентина Чорновіл, передм. Н. Корнієнко. К.: Смолоскип, 2012. Т. 8. С. 313.*

³⁰ Там саме.

першому турі НРУ не висунув власного кандидата, а в другому – підтримав Л. Кравчука як «менше зло»³¹.

Останній, п'ятий період розпочався у серпні 1994 р. і тривав до часу трагічної загибелі В. Чорновола у березні 1999 р. У цей час значення фігури Л. Кравчука втратило для В. Чорновола політичне значення. Об'єктами його критики стали інші політики із табору влади та кола націонал-демократів. Поразка на президентських виборах на думку В. Чорновола була кінцем політичної кар'єри Л. Кравчука³², а спроби перетворення на лідера національно-демократичних сил – позбавлені сенсу³³. Після 1995 р. В. Чорновіл зробив кілька спроб дати загальну оцінку політичної ролі Л. Кравчука, щоправда їх не можна назвати завершеними. Найхарактерніша риса політичного образу Л. Кравчука – зміна й трансформація світогляду, у котрій губиться акцент на перехопленні гасел і програм, а шукаються значно глибші мотиви. Зокрема, йдеться про західноукраїнське походження, в межах котрого Л. Кравчук «ще з дитинства не переносив москальщину й колядував таємно»³⁴. Кравчук-політик, що розпочинав як ідеологічний противник НРУ, на певному етапі кар'єри став його прихильником, і приєднався до націонал-демократичного табору³⁵, «став абсолютно наш за переконаннями»³⁶. Попри невдалий досвід реформування, Л. Кравчук позиціонувався державником³⁷.

Упродовж 1988–1999 рр. рецепція В. Чорноволом політичного образу Л. Кравчука зазнала кількох змін. На кожному з виділених етапів переважає певний політичний тип: політик застійної доби – політик-технократ – уособлення партійної номенклатури – амбівалентний політик – політик-державник. У даному випадку не йшлося про об'єктивність як таку, а виключно про політичні конструкти, через які В. Чорновіл мав досягати власних політичних цілей. Ключову роль у формуванні цих образів відігравали політичні наративи, які використовував В. Чорновіл у той час – перебудовний до 1989 р., антикомуністичної революції до 1991 р. та конструктивної опозиції до 1994 р.

³¹ Виступ на засіданні комітету європейської демократичної унії з питань безпеки у Відні. *Чорновіл В. Твори: у 10-ти т. / упоряд. Валентина Чорновіл, передм. Н. Корнієнко. К.: Смолоскип, 2012. Т. 8. С. 486.*

³² Після виборів кулаками не розмахують. *Чорновіл В. Твори: у 10-ти т. / упоряд. Валентина Чорновіл, передм. Н. Корнієнко. К.: Смолоскип, 2012. Т. 8. С. 494.*

³³ Чорновіл В. Твори: у 10-ти т. / упоряд. Валентина Чорновіл, передм. Н. Корнієнко. К.: Смолоскип, 2012. Т. 8. С. 534, 546.

³⁴ Йогом я став, щоб не з'їхати з глузду. *Чорновіл В. Твори: у 10-ти т. / упоряд. Валентина Чорновіл, передм. Тарас Чорновіл. К.: Смолоскип, 2015. Т. 10. С. 264.*

³⁵ З двох поганих кандидатур на посаду російського президента одна – гірша. *Чорновіл В. Твори: у 10-ти т. / упоряд. Валентина Чорновіл, передм. Л. Танюк. К.: Смолоскип, 2014. Т. 9. С. 191.*

³⁶ Рух є центром об'єднавчого процесу. *Чорновіл В. Твори: у 10-ти т. / упоряд. Валентина Чорновіл, передм. Тарас Чорновіл. К.: Смолоскип, 2015. Т. 10. С. 353.*

³⁷ Вячеслав Чорновіл про чеченську перемогу та українські тривоги. *Чорновіл В. Твори: у 10-ти т. / упоряд. Валентина Чорновіл, передм. Л. Танюк. К.: Смолоскип, 2014. Т. 9. С. 439.*

Конструюючи образ Л. Кравчука, В. Чорновіл одночасно створював власний образ фундатора української незалежності та візонера державності. Він створював рамки політичної культури, утверджуючи такі фундаментальні поняття демократичної держави як «влада» і «опозиція». Правда є в тому, що кожен політик потребує гідного опонента, і саме його В. Чорновіл знайшов у Л. Кравчуку. Сприйняті в такій дихотомії, В. Чорновіл та Л. Кравчук вказують на ідеальні та реальні сценарії, якими могла йти, і якими пішла Україна. Це елемент політичної суперечки між тим, що було б «якби Вячеслав Чорновіл переміг...» та вже афористичним кравчуківським «маємо те, що маємо...».

Секо Ярослав. Політичний образ Леоніда Кравчука у реценції Вячеслава Чорновола (1988–1999 рр.). У статті досліджено ключову роль фігури Леоніда Кравчука в політичному дискурсі Вячеслава Чорновола. У роботі виділено і проаналізовано п'ять періодів формування реценції політичного образу Л. Кравчука від партноменклатурника застійного часу до політика-державника.

Ключові слова: Вячеслав Чорновіл, Леонід Кравчук, партноменклатура, конструктивна опозиція, президентські вибори 1991 р.

Seko Yaroslav. The political image of Leonid Kravchuk in the reception of Vyacheslav Chornovil (1988–1999). The article examines the key role of the figure of Leonid Kravchuk in the political discourse of Vyacheslav Chornovil. The work identifies and analyzes five periods of the formation of the reception of L. Kravchuk's political image from a party nomenclature of the stagnant time to a politician-statesman.

Keywords: Vyacheslav Chornovil, Leonid Kravchuk, nomenclature, constructive opposition, presidential elections of 1991.

МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ, МІСЦЯ ПАМ'ЯТІ ТА КУЛЬТУРНА ПАМ'ЯТЬ

Сергій Адамович

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Карпатського національного університету ім. Василя Стефаника (Івано-Франківськ)

ДОСВІД І ЗНАЧЕННЯ ВІДНОВЛЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ ПОХОВАНЬ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В ІВАНО-ФРАНКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Протягом Першої світової війни у 1914–1917 рр. на території Івано-Франківської області точилися запеклі бої. В арміях Антанти і Центральних держав воювали представники народів, які проживали в Центрально-Східній Європі. І сьогодні в Карпатах можна знайти залишки бункерів, траншей, зброї та набоїв, не поховані тлінні останки вояків, а військові цвинтарі забуті й не дочекалися належного впорядкування. Однак, ще є можливість реконструювати події Великої війни, опираючись на місцеві свідчення, а також завдяки роботі в архівах.

Відзначимо, що з 2014 р. на факультеті історії, політології і міжнародних відносин Карпатського національного університету імені Василя Стефаника за ініціативи і організації доцентки, кандидатки юридичних наук Л. Щербін проводиться благодійний захід «Мак пам'яті», що має на меті вшанувати пам'ять полеглих у Першій світовій війні та підтримати сучасних Героїв – студентів і випускників Університету, які нині захищають Україну на фронті¹.

У свою чергу активісти громадської організації «Поступовий гурт франківців» почали опікуватися вшануванням полеглих солдат Першої світової війни на території Івано-Франківської області. Це важливо особливо сьогодні, коли звитяга захисника Вітчизни в Україні знову стала цілком реальною категорією.

Завдяки грантовій підтримці Міжнародного Вишеградського фонду «Поступовий гурт франківців» разом з польськими, угорськими та словацькими партнерами (Польська гуманітарна команда, Угорський культурно-освітній центр, Громадський фонду Бардейова) волонтери у 2018-

¹ Традиційна благодійна акція «Мак пам'яті». URL: <https://ipmv.cnu.edu.ua/2025/11/12/tradytsijna-blahodijna-aktsiia-mak-ram-iati/>; Щербін Л., Кобильник Р. Повернення Великої війни із забуття: благодійна акція «Мак пам'яті» у Прикарпатському національному університеті ім. В. Стефаника (2014–2019 рр.). Українсько-словацькі військові підрозділи австро-угорської армії у Великій війні: на шляху до незалежності / за ред. С. Адамовича. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2022. С. 163–170.

2019 рр. отримали можливість зібрати інформацію про військові меморіали та місця солдатських похованнях на Прикарпатті.

Спільно з закордонними партнерами і комунальним підприємством обласної ради «Пам'ять» розпочалося збирання даних про жертв війни, була складена карта військових меморіалів і солдатських поховань², розпочав функціонування онлайн-ресурс (mp.if.ua), де розміщався мартиролог загиблих у війні, онлайн-карта військових меморіалів і поховань, інформувалося про заходи щодо впорядкування місць пам'яті та увічнення пам'яті про загиблих³. У рамках проєкту відбулося відновлення військових цвинтарів у м. Галич і с. Сеничів⁴.

Співпраця з львівськими та закарпатськими партнерами у 2019 р. завдяки підтримці Асоціації органів місцевого самоврядування «Єврорегіон Карпати – Україна» (далі – Асоціація «Єврорегіон Карпати – Україна») дозволила інтенсифікувати пошукові роботи місць поховань військових в Львівській та Закарпатській областях, розширити карту меморіальних місць похованнями з вказаних областей, доповнити мартиролог загиблими на території двох областей і активізувати роботи з впорядкування військових цвинтарів в усьому Карпатському регіоні (в Івано-Франківській області було відновлено поховання у с. Блюдники)⁵.

У 2020 р. у рамках підтримки Асоціації «Єврорегіон Карпати – Україна», вдалося впорядкувати військові цвинтарі в с. Незвисько і с. Нижнів, продовжити вивчення місць військових поховань в області, доповнити мартиролог загиблих під час Першої світової війни. Одночасно в с. Незвисько був облаштований збірний військовий цвинтар, чим було вирішено важливу проблему визначення місця для перепоховання останків солдат, які загинули під час Першої та Другої світової воєн на території Івано-Франківської області⁶.

У 2021 р. волонтери за підтримки Асоціації «Єврорегіон Карпати – Україна» сконцентрували свою роботу над початком відновлення унікальної оборонної лінії на Богородчанщині поблизу с. Богрівка, яка складається з 9 унікальних дотів часів Першої світової війни, і потребує реставрації і

² Велика війна: поховання та історична пам'ять. URL: <http://postup.if.ua/velyka-vijna-pohovannya-ta-istorychna-pamyat/>

³ Загальна інформація. URL: <https://mp.if.ua/zagalna-%d1%96nformac%d1%96ja/>

⁴ Родим'юк П. Волонтери впорядкували військовий цвинтар в Галичі. URL: <https://gk-press.if.ua/volontery-vporyadkuvaly-vijskovyj-tsvyntar-v-galychi-foto/>; На військових кладовищах Прикарпаття встановлюють хрести. URL: <https://mp.if.ua/na-v%d1%96jjskovikh-kladovishhakh-prikarpattja-vstanovljujut-khresti/>

⁵ Активісти з Франківська впорядкували військовий цвинтар у селі Блюдники. URL: <https://blitz.if.ua/news/aktyvisty-z-frankivska-vporyadkuvaly-viyskovyy-cvyntrar-u-seli-blyudnyky.html>

⁶ В пам'ять про захисників Нижнева. URL: <http://postup.if.ua/v-pamyat-pro-zahysnykiv-nyzhneva/>; Ковтун М. Переправа через століття. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=z9Ygcu5Y1Y>

туристичної промоції. Були також продовжені роботи над формуванням карти військових поховань та мартирологом загиблих в Івано-Франківській області.

У результаті волонтерської діяльності було здійснено реставраційне відновлення доту «Паламент», вирито окопи за технологіями часів Першої світової війни та облаштовано пішохідну доріжку до доту⁷. Крім того було надруковано інформаційний буклет та книгу про оборонну лінію та с. Богрівка⁸.

У 2021 р. активістами Поступового гурту франківців були налагоджені партнерські відносини з словацьким Військово-історичним клубом «Бескиди», що дозволило розпочати роботи з впорядкування цвинтарів за підтримки словацької сторони.

Першим кроком співпраці з Військово-історичним клубом «Бескиди» стала міжнародна науково-практична конференція «Українсько-словацькі військові підрозділи австро-угорської армії в Великій війні: на шляху до незалежності», яка відбулася у листопаді 2021 р. у м. Івано-Франківську. Під час цього наукового заходу були презентовані дослідження присвячені військовим діям на Прикарпатті під час Першої світової війни і проаналізовано стан словацьких військових поховань⁹.

Завдяки підтримці з державного бюджету Словацької Республіки у 2022 р волонтери у співпраці з комунальним підприємством обласної ради «Пам'ять», попри жорстоку і невинуватну широкомасштабну військову агресію росіян в Україні, провели пошукові роботи поховань словацьких військовиків, було здійснено впорядкування території двох цвинтарів в с. Павлівка, а також встановлено бетонні хрести на збережених могилах та огорожу навколо одного з цвинтарів в с. Павлівка¹⁰.

За часів СРСР пам'ять про Велику війну замовчувалася або спотворювалася, а військові цвинтарі часто знищувалися чи занедбувалися як «імперіалістичні». Отже, здійснені волонтерами Поступового гурту франківців та науковцями Карпатського національного університету імені Василя Стефаника заходи з меморіалізації пам'яті про Першу світову війну на території Івано-Франківської області є частиною формування національної

⁷ На Богородчанщині відновлюють оборонну лінію часів Першої світової. URL: https://www.blitz.if.ua/news/nabogorodchanshchini-vidnovlyuyut-oboronnu-liniyu-chasiv-pershoi-svitovoi?fbclid=IwAR0IVomdWm4aIlJBkIUNALNHRnZpluPeg40WLOD2-QuS6se_31jCxeICEuM

⁸ Данилюк К. Доти в Богравці – свідки Великої війни. Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2021. 48 с.

⁹ Кафедра теорії та історії держави і права ННЮІ співорганізатор міжнародної науково-практичної конференції «Українсько-словацькі військові підрозділи австро-угорської армії в Великій війні: на шляху до незалежності». URL: <https://surl.lt/lkegys>

¹⁰ Адамович С. Меморіалізація місць поховань словацьких військових армії Австро-Угорщини часів Першої світової війни на території Івано-Франківської області. *По межі в'я історій. Націотворчі, культурні та туристичні виміри минулого і сьогодення України: Колект. монограф. / заг. наук. ред. І. Монолатія, Л. Польової.* Івано Франківськ: Лілея НВ, 2023. С.186–187.

політики пам'яті, яка протистоїть імперським та радянським інтерпретаціям історії.

Водночас належне вшанування загиблих у першій світовій війні, серед яких були сотні тисяч українців, підкреслює багатовікову трагічну історію боротьби за Українську державність, відновлення поховань встановлює історичну паралель між минулими та сучасними жертвами війни, створює безперервний ланцюг військової пам'яті, що включає місця пам'яті часів Київської держави, козацькі хрести, Першу світову війну, Визвольні змагання 1917–1921 рр., Рух опору ОУН-УПА і сучасну боротьбу за незалежність. Крім того, вшанування загиблих військовиків, незалежно від того, за яку імперію вони воювали, підкреслює цінність кожної людської долі та необхідність боротьби за власну державу, щоб українцям більше не доводилося воювати за чужі інтереси.

Зауважимо також, що з відновленням військових поховань Великої війни, ми долучаємося до європейських традицій вшанування пам'яті жертв найбільшого збройного конфлікту початку ХХ ст., відновлення військових цвинтарів також демонструє повагу держави до своїх полеглих і створює національний стандарт для гідного вшанування загиблих військових у післявоєнній Україні.

Адамович Сергій. Досвід і значення відновлення військових поховань Першої світової війни в Івано-Франківській області. У статті аналізується та підсумовується діяльність із відновлення, меморіалізації та наукового дослідження поховань і військових об'єктів часів Першої світової війни на території Івано-Франківської області у 2014-2022 рр. Діяльність науковців Карпатського національного університету імені Василя Стефаника та активістів «Поступового гурту франківців» спрямовувалася на подолання наслідків радянської політики замовчування та встановлення історичних паралелей між солдатами Великої війни і сучасними захисниками України. Завдяки міжнародній грантовій підтримці був створений онлайн-ресурс з картою меморіалів та даними про загиблих, відновлено низку військових цвинтарів та розпочато реставрацію оборонних споруд періоду Першої світової війни. Ця діяльність є частиною формування національної політики пам'яті, яка утверджує безперервний ланцюг військової звитяги та напручує національний еталон гідного вшанування пам'яті полеглих в російсько-українській війні.

Ключові слова: військові поховання Першої світової війни, меморіалізація пам'яті про Першу світову війну, Івано-Франківська область, Поступовий гурт франківців, Карпатський національний університет імені Василя Стефаника.

Adamovych Sergii. The Experience and Significance of Restoring First World War Military Burials in Ivano-Frankivsk Region. The article analyses and summarizes the activities related to the restoration, memorialization, and scholarly research of burial sites and military objects from the First World War located in the Ivano-Frankivsk region during 2014–2022. The efforts of scholars from Vasyl Stefanyk Precarpathian National University and activists of the Postupovyy Hurt Frankivtsiv were aimed at overcoming the legacy of Soviet-era suppression and establishing historical parallels between the soldiers of the Great War and today's defenders of Ukraine. Supported by international grants, an online resource featuring a map of memorials and data on the fallen was created, several military cemeteries were restored, and the conservation of defensive structures from the First World War was initiated. These activities form part of the emerging national memory policy, which affirms the continuous chain of military valor and contributes to shaping a national standard for dignified commemoration of those who have fallen in the Russian-Ukrainian war.

Keywords: First World War military burials, memorialization of the First World War, Ivano-Frankivsk region, Postupovyy Hurt Frankivtsiv, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

Юрій Бондар

*кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри соціальних комунікацій
Навчально-наукового інституту журналістики Київського національного
університету імені Тараса Шевченка (Київ)*

МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ ЯК СКЛАДНИК ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ

*(на прикладі проєктів Навчально-наукового інституту журналістики
Київського національного університету імені Тараса Шевченка)*

Меморіалізація – збереження пам'яті про події, людей, факти тощо – дає змогу не тільки правдиво увічнити їх та минуле в цілому, а й запропонувати світоглядні наративи, уявлення, важливі в процесі самоусвідомлення, формування ідентичності, насамперед національної, а також і професійної¹. Розуміння цього зумовлює форми та методи меморіалізації і в діяльності, виховній роботі Навчально-наукового інституту журналістики КНУ імені Тараса Шевченка.

В інституті вшановують видатних випускників і освітян, які зробили значний внесок у розвиток української журналістики, підготовку фахівців інформаційної сфери. Увиразненням цього є, зокрема, заснування іменних аудиторій та встановлення меморіальних дошок відомим журналістам. Так, було відкрито аудиторії імені першого директора інституту Анатолія Москаленка та випускника ННІЖ, Героя України Вячеслава Веремія, встановлено барельєф і закладено алею на честь колишнього декана факультету журналістики Матвія Шестопада, поблизу навчального корпусу висаджено калину із саду колишнього декана Дмитра Прилюка.

2021 р. студпарламент інституту виступив з ініціативою присвоєння одній з аудиторій імені колишнього випускника факультету журналістики Шевченкового університету, Героя України Вячеслава Чорновола. Ініціативу підтримали вчена рада інституту і адміністрація університету. У вересні того ж року відбулося урочисте відкриття аудиторії, в якому взяли участь соратники Вячеслава Чорновола, відомі державні і громадські діячі України. При вході спільнокоштом споруджено меморіальну дошку-барельєф Чорновола, автором якої є відомий львівський митець Василь Гурмак, а сама аудиторія оформлена фотороботами українських журналістів про життя і діяльність Вячеслава Чорновола, подарованими інституту доброчинцями,

¹ Дробович Антон. 10 принципів меморіалізації війни. URL: <https://uinp.gov.ua/memorializaciya/9-pryncypiv-memorializaciyi-yakouy-mozhe-buty-pamyat-pro-viynu>

зокрема Іваном Дутчаком². Згодом в аудиторії з'явилася також музейна експозиція, що розповідає про студентське життя, державницьку і журналістську діяльність Вячеслава Чорновола.

Аудиторія стала притягальним центром громадської активності та виховної роботи. Тут відбуваються різноманітні інформаційно-культурницькі заходи, зустрічі студентів з відомими журналістами, мистцями, активістами, а також щорічне нагородження лауреатів премії Держтелерадіо України імені Вячеслава Чорновола за кращу публіцистичну роботу в галузі журналістики³. У ширшому сенсі Аудиторія є так само місцем наукових досліджень історії національної журналістики, у тому числі щодо цифрової архівізації друкованих видань та аудіовізуальних записів.

У ННІЖ засновано Відзнаку «Аудиторія Вячеслава Чорновола», якою нагороджують тих, хто сповідує високі принципи й стандарти журналістської діяльності, зробив значний внесок у розвиток української журналістики. Такими нагородами відзначені, зокрема, Микола Влащук, Гриць Гайовий, Василь Деревінський, Олександра Матвійчук, Віктор Набруско, Богдан Нагайло, Богдан Червак та інші відомі публіцисти й громадські діячі.

За участю інституту в дворі головного корпусу Шевченкового університету відкрито погруддя також випускникові факультету журналістики, видатному українському поету Василю Симоненкові, біля якого відбуваються пам'ятні та мистецькі заходи.

В інституті започатковано музей історії української журналістики, який має стати, за задумом, осередком збереження пам'яті та досвіду журналістської праці. Експонати для експозицій – архівні документи, артефакти редакцій, особисті речі – передали до музею редакції провідних друкованих медіа, відомі журналісти та їхні рідні, і ця робота триває. У задумі музею передбачено використання сучасних технологій експонування, в тому числі використання відеомистецтва, комп'ютерної графіки тощо.

2025 р. в ННІЖ підготували видання «100 імен інституту журналістики», де зібрано розповіді про найвідоміших випускників та співробітників ННІЖ за вісімдесят років існування навчального підрозділу⁴.

Важливим є збереження пам'яті про події й героїв російсько-української війни. В ННІЖ відкрито Меморіал полеглим журналістам на пошану пам'яті про випускників і співробітників інституту, а також усіх медійників, які

² В Інституті журналістики КНУ відкрили аудиторію імені Вячеслава Чорновола. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=9q7IIgXkObU>

³ Премія імені Вячеслава Чорновола. URL: <https://comin.gov.ua/diyalnist/premiyi/premiya-imeni-vyacheslava-chornovola>

⁴ 100 імен інституту журналістики: біографічний довідник / упорядник С. Беженар: перед. Ю. Бондаря. Київ. 7БЦ, ННІЖ КНУ імені Тараса Шевченка, 2025. 256 с.

загинули під час російсько-української війни. Для облаштування меморіалу використані воєнні артефакти – уламки «шахедів», які атакували Шевченковий університет в листопаді 2024 р., прапори, котрі передали для інституту воїни бойових підрозділів Сил оборони, ящики з-під снарядів, гільзи та ін. Поруч із Меморіалом розміщено композицію, що розповідає про перебування і діяльність в стінах інституту, в дні, коли ворог був на підступах до столиці, підрозділів інформаційної протидії ворогові. Місце Меморіалу використовується для проведення ритуальних заходів та урочистих подій, у тому числі за участю учасників російсько-української війни

Викладачі й студенти інституту – учасники також загальноуніверситетського проєкту «Віртуальний меморіал пам'яті», що розповідає про студентів, викладачів, співробітників, випускників Шевченкового університету, які ціною життя виборювали свободу України⁵. Співробітниками інституту журналістики підготовлено збірник «Україна: журналісти на передовій», яка містить спогади про учасників війни, розповіді про воїнів, воєнних репортерів, журналістів-волонтерів. 2023 року ця книжка була відзначена премією Держтелерадіо України імені Вячеслава Чорновола⁶.

Серед нових проєктів меморіалізації ННІЖ – спорудження пам'ятного знаку на честь зарубіжних журналістів та дипломатів, які у 30-роках повідомляли світові правду про трагедію українців – Голодомор-геноцид, здійснюваний більшовицьким режимом. Відкриття меморіального знаку заплановано на весну 2026 р.

Підсумовуючи, зазначимо, що свідома меморіалізація, яка передбачає збереження правдивої історії та вшанування пам'яті, формування професійної та національної ідентичності, є інструментом і стратегією виховної роботи в Навчально-науковому інституті журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Її актуальність зумовлена необхідністю підготовки фахівців інформаційної сфери, які мають глибокі знання і належні компетенції, сповідують і застосовують високі стандарти журналістської діяльності, є носіями національної ідеї. У заходах ННІЖ використовуються і передбачено різні форми меморіалізації – традиційні і сучасні, що сприятиме, на нашу думку, ефективності такої роботи.

⁵ Герої не вмирають. URL: <https://knu.ua/ua/virtual-memorial>

⁶ Україна: журналісти на передовій / упор.: Алла Малієнко, Юрій Бондар, Анатолій Яковець. Київ. Видавничий дім журналу «Пам'ятки України», 2023. 480 с.

Бондар Юрій. Меморіалізація як складник формування національної свідомості (на прикладі проєктів Навчально-наукового інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка). У статті розглянуто меморіалізацію як важливий елемент формування національної свідомості та професійної ідентичності в освітньому середовищі. На прикладі проєктів Навчально-наукового інституту журналістики КНУ імені Тараса Шевченка проаналізовано практики вшанування видатних журналістів і випускників, створення меморіальних об'єктів, музейних експозицій, віртуальних платформ пам'яті. Зазначено, що такі ініціативи сприяють збереженню історичної пам'яті, розвитку патріотизму, формуванню світоглядних орієнтирів майбутніх фахівців інформаційної сфери. Акцентовано на поєднанні традиційних і сучасних форм меморіалізації, які підсилюють виховний і культурний потенціал освітнього процесу.

Ключові слова: меморіалізація, національна свідомість, журналістська освіта, культурна пам'ять, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Bondar Yurii. Memorialization as a Component of Forming National Consciousness (on the Example of Projects of the Educational and Scientific Institute of Journalism of Taras Shevchenko National University of Kyiv). The article examines memorialization as an essential element in shaping national consciousness and professional identity within the educational environment. Using the projects of the Educational and Scientific Institute of Journalism of Taras Shevchenko National University of Kyiv as an example, it analyzes practices of honoring outstanding journalists and graduates, creating memorial spaces, museum exhibitions, and virtual memory platforms. It is emphasized that such initiatives contribute to preserving historical memory, fostering patriotism, and forming the worldview of future information professionals. The combination of traditional and modern forms of memorialization enhances the educational and cultural potential of academic activity.

Keywords: memorialization, national consciousness, journalism education, cultural memory, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Варвара Гладун

студентка Київського національного університету будівництва і архітектури (Київ)

МЕМОРІАЛИ ЖЕРТВАМ ГОЛОДОМОРУ В СВІТІ

Голодомор – це масовий штучний голод, спричинений діяльністю радянської влади. Ключовою причиною цієї трагедії стала політика примусової конфіскації харчових продуктів. Через абсолютно нелюдську політику тогочасної влади мільйони жителів Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР) загинули. У пам'ять про загиблих під час Голодомору після відновлення незалежності України розпочалося масове спорудження пам'ятників і меморіалів. Звісно, через політику СРСР розголошення цієї трагедії почалось не відразу. Перші пам'ятки почали з'являтися у 80-х рр. ХХ ст. на територіях інших країн у середовищі діаспори та осередках емігрантів з України. У наші часи політика щодо цієї трагедії кардинально змінилась. Щороку останнього четверга листопада відзначається День пам'яті жертв Голодомору.

Як вже було зазначено вище, перші меморіали почали з'являтися за кордоном. Зокрема, в м. Едмонтон, Канада, було встановлено перший пам'ятник жертвам Голодомору в Україні в 1983 р.¹. Скульпторкою стала мисткиня Людмила Темертей, родина якої полишила Україну в часи Другої світової війни. Її сім'я була родом з Донеччини, була розкуркулена, пережила Голодомор. І хоч сама Людмила не застала цих жахливих подій, але спогади батьків проявились і в її творчості².

Також, Л. Темертей стала авторкою меморіалу в Єрусалимі, Ізраїль (2025 р.). Варто зазначити, що Ізраїль не визнавав Голодомор як геноцид, тому цей пам'ятник можна назвати доволі значущим. На встановлення скульптури відреагувала директорка Національного музею Голодомору-геноциду Леся Гасиджак. «Ми як інституція ще з'ясовуємо офіційні деталі (коли встановили, чи буде офіційне відкриття), але виглядає на те, що в Єрусалимі, в Саду Троянд, між Кнесетом та Вищим судом справедливості, постав перший в Ізраїлі пам'ятник жертвам Голодомору. Як результат співпраці міста Єрусалим, Фондації Темертеїв, Посольства України, НРЕС та Управління розвитку Єрусалиму»³.

¹ Едмонтон. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Едмонтон>.

² Національний музей Голодомору-геноциду. Пам'ятник жертвам Diaspora.UA. URL: <http://diaspora.ua/>.

³ Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/amp/news/28181930.html>.

Це не єдині приклади такого виду відтворення української історії по всьому світу. На італійському острові Сардинія у місті Кальярі 17 грудня 2016 р. відкрили пам'ятник жертвам Голодомору в Україні 1932–1933 рр. Монумент встановили серед оливкових дерев у центральному парку Монте Кларо. «Скульптура уособлює п'ять жіночих фігур зі страждальним виразом обличчя, але притаманною їм гідністю», – розповів Радіо Свобода автор монумента, сардинський скульптор Армандо Лекка. Місцевий художник, автор коміксів про Україну і Голодомор Ігор Тувері назвав появу згаданого монумента важливою подією для Італії. «Це чергове нагадування про одну з найбільших трагедій людства, і Європа має бути чутливішою до пам'яті про її жертви», – сказав Тувері⁴.

Важливо також згадати меморіал жертвам Голодомору-Геноциду у Вашингтоні, США. Сутність його значення полягає саме в символічному територіальному розташуванні. Меморіал встановлено неподалік будинку Конгресу, поруч із центральним вокзалом Вашингтона, через який до американської столиці щороку потрапляють мільйони людей. Саме встановлення меморіалу в такому місці позначає важливість уваги до жахливої нелюдської діяльності колишньої радянської влада щодо України та українців у цілому.

Навіть в Австралії, яка географічно віддалена від України, встановлено меморіали, що увічнюють пам'ять про трагедію Голодомору. У Канберрі меморіал складається з двох частин монумента у формі хреста та його символічної тіні з мозаїки на стіні церкви Святого Миколая⁵.

У пам'ять про мільйони загиблих під час Голодомору встановлено понад 50 меморіальних об'єктів у різних країнах світу. Найбільша кількість пам'ятників розташована в Україні, серед яких центральне місце займає Національний музей Голодомору-геноциду в Києві. За межами України меморіали споруджено у США (Вашингтон, Чикаго), Канаді (Торонто, Вінніпег), країнах Європи (Польща, Німеччина, Литва), а також в Австралії. Географія цих пам'ятників свідчить про глобальне визнання трагедії Голодомору та прагнення зберегти історичну пам'ять про злочин геноциду українського народу.

Глобальне встановлення меморіалів жертвам Голодомору 1932–1933 рр. є потужним проявом спільних зусиль української діаспори та дипломатії щодо закріплення національної пам'яті у світовому просторі. Починаючи з першого пам'ятника у Канаді (Едмонтон, 1983), створеного мисткинею українського

⁴ Zaxid.net. URL: <https://zaxid.net/news/>.

⁵ Голодомору-геноциду: Канберра. URL: [Сайт Національного музею Голодомору-геноциду] <https://holodomormuseum.org.ua/news/pamyatnyk-zhertvam-holodomoru-henotsydu-kanberra/>.

походження Людмилою Темертей, ініціатива поширилася на знакові міста світу, включаючи Вашингтон, Канберру, Кальярі та багато інших міст світу. Встановлення скульптури у Єрусалимі, незважаючи на офіційну позицію Ізраїлю щодо невизнання Голодомору геноцидом, підкреслює дипломатичну вагомість та наполегливість у створенні пам'ятного простору. Усі ці монументи, часто зображуючи колоски як центральний символ трагедії і виживання, слугують міжнародним маркером злочину, вчиненого сталінським тоталітарним режимом, тим самим інформуючи світову спільноту і перетворюючи українську трагедію на елемент загальнолюдської історичної пам'яті.

Гладун Варвара. Меморіали жертвам Голодомору в світі. У статті розглядаються приклади розголошення «заборонених» раніше трагедій українського народу в монументах та меморіалах та їх роль в творенні пам'ятної поваги до жертв Голодомору-Геноциду. Також досліджується роль української дипломатичної роботи в сучасній периферії світового творення історії.

Ключові слова: Голодомор, меморіали, дипломатія, історія, трагедія, Україна, світ.

Hladun Varvara. Holodomor Victim Memorials Worldwide. The article examines examples of publicizing previously "forbidden" tragedies of the Ukrainian people through monuments and memorials and their role in creating respectful remembrance of the Holodomor-Genocide victims. The role of Ukrainian diplomatic efforts in the contemporary periphery of world history-making is also explored.

Keywords: Holodomor, memorials, diplomacy, history, tragedy, Ukraine, world.

Богдан Максимець

кандидат політичних наук, викладач вищої категорії Відокремленого структурного підрозділу «Івано-Франківський фаховий коледж Карпатського національного університету імені Василя Стефаника», викладач-методист

МЕМОРІАЛИ ТА ПАМ'ЯТНІ МІСЦЯ ПАТРІАРХА ВОЛОДИМИРА (РОМАНЮКА) НА ІВАНО-ФРАНКІВЩИНІ

2025 рік на Івано-Франківщині роком проголошено Роком Патріарха Володимира (Романюка). Це пов'язано зі 100-річчям від дня його народження, а також 30-річчям його смерті.

Василь Омелянович Романюк (1925–1995) відомий як борець за державну самостійність України у ХХ ст., насамперед на боці Організації українських націоналістів (ОУН) та Української повстанської армії (УПА), а також у складі Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод (Української Гельсінської групи, УГГ). Православний священник, який відстоював неухильне збереження національних традицій, української духовної культури. Дисидент – інакодумець, що не погоджувався з панівною комуністичною ідеологією, з автократичним політичним режимом в СРСР, у складі якого як окремий суб'єкт федерації тоді перебувала УРСР, правозахисник, тобто особа, яка захищала права людини, зокрема право на свободу сумління та віросповідання. В'язень сумління – особа, ув'язнена або іншим чином обмежена у правах за політичні, релігійні чи інші переконання, стать, статус, яка при цьому не вдається до насильства та не закликає до нього. Ісповідник віри – мученик, стаждалець за сповідування християнської релігії, який відкрито заявляв про свою віру Христову в умовах гонінь, зокрема про свою приналежність до забороненої радянською владою Української автокефальної православної церкви (УАПЦ). Патріарх Володимир – очільник Української православної церкви Київського патріархату (УПЦ КП) у 1993–1995 рр. Упродовж усього життя В. Романюк відзначався патріотизмом, високою національною свідомістю, прагненням до незалежності України.

Збереження історичної пам'яті про В. Романюка має важливе значення для Івано-Франківщини, адже він є її уродженцем. Цією діяльністю займаються органи влади, релігійні громади, приватні особи. Зокрема, вона проявляється у відкритті музеїв, пам'ятних таблиць, меморіальних дощок, пам'ятників Патріарху Володимирові. Два об'єкти зі вшанування його пам'яті розміщені в рідному с. Хімчин Рожнівської сільської громади Косівського району. Саме тут 9 грудня 1925 р. народився В. Романюк у селянській родині Анни та Омеляна. У 2002 р. на місці батьківської хати було засновано музей-

садибу Патріарха Володимира (Романюка)¹. Музейний комплекс складається з каплички, пам'ятного хреста, сільської хати 1920–1930-х рр. із двома експозиційними залами. Музей зберігає близько 380 експонатів, серед яких фотографії, документи, особисті речі Владики, духовна література та унікальні ікони, створені прикарпатськими майстрами².

30 жовтня 2025 р. у селі Хімчин відкрито пам'ятник Патріарху Володимиру (Романюку) з нагоди 100-річчя від дня його народження. Церемонію освячення провів предстоятель Православної церкви України (ПЦУ) митрополит Епіфаній. Автором монумента виступив заслужений художник України Василь Дутка³.

Заслуговує на увагу меморіальна дошка Патріархові Володимиру на церкві Різдва Пресвятої Богородиці в с. Криворівня Верховинського району, збудованої ще в 1660-х рр., яка є пам'яткою архітектури державного значення. Відкрита вона була на фасаді храму 2004 р. У 1958 р. В. Романюк, який був реабілітований за першою судимістю за зв'язки з УПА та ОУН, із дружиною Марією Антонюк повернувся на Прикарпаття після ув'язнення і заслання, оселившись в м. Косів Станіславської, а нині Івано-Франківської області. Згодом він поступив на дворічні вищі богословські курси, що тоді були створені у Станіславі при єпархіальному управлінні Російської православної церкви (РПЦ). У 1959 р. його було висвячено (хіротонізовано) у сан диякона. Деякий час Романюк служив у Криворівні в церкві Різдва Пресвятої Богородиці, коли священником тут був Мирон Жураківський. Тоді зав'язалася дружба Романюка та Теодозії Плитки-Сорохан, місцевої письменниці, зв'язкової УПА. Навідувався В. Романюк із сім'єю у Криворівню й після введення в сан священника. Завдяки Т. Плитки-Сорохан Романюки познайомилися у Криворівні з Параскою Плиткою-Горицвіт, гуцульською художницею, фотографинею, письменницею. Саме завдяки захопленню останньої фотографуванням збереглися світлини родини Романюків у Криворівні⁴.

У 1964 р. В. Романюк отримав парафію в с. Новоселиця Снятинського району Івано-Франківської області. Обслуговував ще села Джурів та Попельники. В Новоселиці свого часу на дерев'яній церкві Введення в храм Пресвятої Богородиці ХІХ ст. була встановлена пам'ятна дошка про те, що в цій церкві упродовж 1964–1968 рр. служив отець Василь Романюк, майбутній

¹ Меморіальний музей-садиба Патріарха УПЦ КП Володимира (Василя Романюка). URL: <https://surl.li/hnwijy>

² Там само.

³ У Хімчині відкрили пам'ятник Патріарху Володимиру. URL: <https://patriarchia.org.ua/news/u-himchyni-vidkryly-pamyatnyk-patriarhu-volodymyru/>

⁴ Криворівня. URL: <http://decerkva.org.ua/fra/kryvorivnia.html>

Патріарх Київський і всієї Руси-України – Володимир. Однак у 2019 р. храм, який був пам'яткою архітектури місцевого значення, згорів⁵.

У Джурові В. Романюк був на парафії церкви Воздвиження Чесного Хреста, яка була зведена у 1828 р. та є пам'яткою архітектури національного значення. Отець Василь при церкві організував перший триголосий хор. Про цю подію збереглася фотокартка⁶.

Ключове місце в меморіалізації В. Романюка посідає с. Космач Косівського району. Так, на церкві Святих апостолів Петра і Павла, пам'ятці архітектури національного значення, спорудженій у 1905 р., йому встановлені дві анотаційні дошки. З них можна дізнатися, що в 1968–1971 рр. у цьому храмі служив отець Василь Романюк. 29 квітня 1990 р. він прийняв тут єпископську хіротонію під іменем Володимир⁷.

У 1999 р. в Космачі був відкритий приватний історико-краєзнавчий музей Любові Варцаб'юк. Найбільший його розділ присвячений В. Романюку, який у 1968–1971 рр. служив у селах Космач та Акрешори Косівського району. Є також куток, присвячений журналісту, дисидентові В'ячеславу Чорноволові, який був охрещений отцем Василем. Ще містяться документи про шістдесятників, дисидентів, що приїжджали в Космач, передусім до В. Романюка. Першим був історик, викладач Івано-Франківського педінституту Валентин Мороз, через якого В. Романюк познайомився з іншими, передусім львівськими та київськими, шістдесятниками й дисидентами: Вячеславом Чорноволом, Михайлом Осадчим, Іваном Світличним, Надією Світlichною, Панасом Заливахою, якому давав шлюб з Дарією Возняк, Володимиром Іванишином, Ігорем та Іриною Калинцями, Борисом Антоненком-Давидовичем, Юрієм Шухевичем, Данилом Шумуком, Атеною Пашко, Іваном Гелем, Галиною Севрук, Веніаміном Кушніром. В. Романюк став своєрідним духівником дисидентів⁸.

У 2025 р. у Космачі відкрили погруддя Патріарху Володимирові з нагоди 100-річчя від дня його народження. Пам'ятник встановили за ініціативи релігійної громади храму Святих апостолів Петра і Павла. Автором погруддя є львівський скульптор, заслужений архітектор України Петро Штаєр⁹.

⁵ На Івано-Франківщині згоріла дерев'яна церква XIX ст. URL: <https://zbruc.eu/node/91511?theme=zbruc&page=5>

⁶ Патріарх Володимир Романюк=Пам'ятасмо ГЕРОЯ УКРАЇНИ убитого КГБандитами в Києві 14 липня 1995/. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=vAENDO5ijcQ>

⁷ Церква Святих апостолів Петра і Павла, Космач. URL: <https://karpaty.rocks/cerkva-svyatyh-apostoliv-petra-i-pavla-kosmach>

⁸ Історико-краєзнавчий музей. URL: <https://surl.li/dztvgf>; Зінчук Д. Василь Романюк і Космач. Карпати: людина, етнос і цивілізація. 2012. Вип. 4. С. 64.

⁹ У Космачі відкрили погруддя Патріарху Володимирові (Романюку). URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/2025/05/5/164944/>

До 100-річчя з дня народження В. Романюка у 2025 р. була відкрита його пам'ятна дошка також в с. Акрешори Косівського району на фасаді церкви Великомученика Димитрія Солунського, закладеної в 1900 р. Із гранітної плити пам'яті можна дізнатися, що в цьому храмі упродовж 1968–1971 рр. служив майбутній Патріарх Київський і всієї України-Руси Володимир. Ще на ній викарбувані слова В. Романюка: «Моя віра не підлягає компромісам. Вона є непохитною, незламною, як скала, на якій будується наша Церква»¹⁰.

Церква Різдва Пресвятої Богородиці в с. Рожнів Косівського району, збудована у 1867–1869 рр., є пам'яткою архітектури національного значення. У цьому храмі у 1986–1987 рр. вже після відбуття нового ув'язнення та заслання служив отець Василь Романюк. Саме про це повідомляє пам'ятна таблиця на стіні церкви¹¹.

Найстарішою церквою м. Косів є храм Різдва Івана Хрестителя. Він побудований 1912 р. та пам'яткою архітектури національного значення. У цій церкві 28 квітня 1990 р. отець Василь Романюк прийняв постриг у чернецтво з іменем Володимир на честь першосвятителя Руси-України та возведений в сан архімандрита. Це засвідчує пам'ятна таблиця на стіні храму¹².

У 2017 р. в Косові, місті, де тривалий час проживав В. Романюк та його сім'я (дружина й син Тарас) було урочисто відкрито та освячено пам'ятник. Монумент був встановлений з ініціативи Коломийського і Косівського єпископа УПЦ КП Юліана. Його автором є вже згаданий П. Штаєр¹³.

Отже, Святійший Патріарх Київський і всієї Руси-України Володимир (Романюк) є пошанованим на Івано-Франківщині. Видатному релігійному діячеві сучасності, богослову, дисидентові, правозахиснику, який за свої переконання на багато років був позбавлений волі радянським автократичним режимом, встановлені пам'ятні таблиці, дошки у Новоселиці, Криворівні, Космачі, Акрешорах, Рожневі, Косові, монументи в Косові, Космачі, Хімчині. Пам'ять про В. Романюка зберігають музеї в Космачі, Хімчині.

¹⁰ На Косівщині відкрили пам'ятну дошку Патріарху Володимиру Романюку. URL: <https://galychyna.if.ua/2025/10/27/na-kosivshhini-vidkrili-pam-yatnu-doshku-patriarhu-volodimiru-romanyuku/>

¹¹ Церква Різдва Пресвятої Богородиці у Рожневі. URL: <https://iftourism.com/places/cerkva-rizdva-presvyatoji-bogorodici-u-rozhnevi>

¹² Громик В., Слободян В. Дерев'яні церкви Івано-Франківської області. Львів: [б. в.], 2016. С. 264; Монастирська церква Різдва Івана Хрестителя. URL: <https://huculia.info/place/monastyrska-church-kosiv/>

¹³ У Косові відкрили пам'ятник видатному релігійному діячеві Володимиру Романюку. URL: <https://dzerkalo.media/news/u-kosovi-vidkrili-pamyatnik-vidatnomu-religiynomu-diyachevi-volodimiru-romanyuku-foto>

Максимець Богдан. Меморіали та пам'ятні місця Патріарха Володимира (Романюка) на Івано-Франкіщині.

Розкриваються способи вшанування пам'яті на Івано-Франківщині українського православного релігійного діяча, дисидента Василя Романюка. Висвітлюються форми його меморіалізації – пам'ятні таблиці, дошки, музеї, пам'ятники.

Ключові слова: Василь Романюк, Патріарх Володимир, пам'ятна таблиця, меморіальна дошка, меморіальний музей, пам'ятник.

Maksymets Bohdan. Memorials and commemorative sites of Patriarch Volodymyr (Romaniuk) in Ivano-Frankivsk region. The article reveals ways of commemorating Ukrainian Orthodox religious figure and dissident Vasyl Romaniuk in Ivano-Frankivsk region. Forms of memorialisation are highlighted, including commemorative plaques, boards, museums, and monuments.

Key words: Vasyl Romaniuk, Patriarch Volodymyr, commemorative plaque, memorial board, memorial museum, monument.

Лідія Федик

*кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри права імені академіка
УАН о.І.М.Луцького ЗВО «Університет Короля Данила» (Івано-Франківськ)*

МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ СУЧАСНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ ЧЕРЕЗ СТВОРЕННЯ АНОТАЦІЙНИХ ДОШОК УКРАЇНСЬКИМ ВОЇНАМ-ПЛАСТУНАМ: НА ПРИКЛАДІ М. ІВАНО-ФРАНКІВСЬК

Пам'ятники відіграють важливу роль у вшануванні історії та формуванні колективної пам'яті завдяки своїм меморіальним, освітнім та естетичним функціям. Кожен пам'ятник розповідає певну історію, надаючи значення місцям, подіям або людям, одночасно трансформуючи значення попереднього досвіду. Хоча більшість людей вважають пам'ятники відносно нейтральними засобами вшанування пам'яті, це досить спрощене уявлення. Пам'ятники споруджуються в конкретному соціальному, економічному та політичному середовищі, яке характеризується потужними ідеями, проблемами та символами.

Пам'ятники мають дуже різні значення, відображаючи суспільні уявлення, симпатії та впливи щодо того, що вшановується, у часі та просторі. Встановлення пам'ятників просякнуте вірою в те, що минулі вчинки будуть резонувати крізь час, вселяючи гордість у громадян, зацікавлених у колективній ідентичності цієї нації. Як правило, інтерпретація минулого відповідає версії, прийнятій правлячою елітою. Щоб зрозуміти важливу роль пам'ятників у вшануванні колективної пам'яті та історії, необхідно проаналізувати конкретні практики вшанування та соціальні сили, що стоять за цими діями. Пам'ятники є своєрідними знаками політичної влади, оскільки їх встановлення відбувається за згодою діючої влади, а отже відображає її офіційну позицію щодо певних подій і суспільного ладу. З метою здійснення своєї політичної влади соціальні групи споруджували різні форми пам'ятників, щоб вшанувати пам'ять про впливових осіб або легітимізувати колективні дії соціальних груп, такі як заснування національної держави або травматична подія, що вимагала колективної жалоби. Пам'ятники позначають як дату, так і подію, що відбулася після неї, формуючи традиції вшанування відповідно до значення, яке надається річницям, подіям або певним особистостям. Пам'ятники формують те, як говориться про минуле, визначаючи місце зібрання та ідентифікуючи учасників. Особливу увагу

привертають політичні та військові події, що відображає їх значення в очах суспільства¹.

Від початку російсько-української війни з 2014 р. і до лютого 2025 р. на фронті полягли 73 пластуни². Третина з них – 18 скаутів народилися або жили на Івано-Франківщині. Їх посмертно нагородили «Залізним пластовим хрестом»³. Станом на сьогодні в області встановлено меморіальні дошки на честь 16 із них, більшість з яких розміщено на навчальних закладах, де здобували освіту бійці-пластуни. Тільки Назарію Лугареву (голови Івано-Франківської станиці Пласту від 2018 і аж до 2022 р.) встановлено дві анотаційні дошки: на фасаді єдиної в місті пластової домівки по вулиці М. Павлика та фасаді школи № 16 у якій він навчався. Степану Тарабалці, поблизу с. Івниця у Волицькій громаді на Житомирщині відкрили пам'ятник. Розташування меморіальної дошки є таким же важливим, як і її дизайн. Обране місце часто відображає особистість близької людини, її захоплення або місце, яке мало особливе значення. Загалом місто виробило єдиний дизайн дощок, де всі воїни зображені у військовій формі. Тільки Н. Лугарев на дошці на пластовій домівці у пластовому однострої.

Вшанування історичних подій та постатей у громадських місцях сприяє відчуттю спадщини громади та колективної пам'яті. Оскільки анотаційні дошки присвячені воїнам загиблим у війні, а отже виражають колективну шану до жертви, принесеної заради колективу, вони формують нових героїв, а отже і нову ідентичність українського суспільства, навзамін посттоталітарній культурі пам'яті⁴. Важлива вказівка на анотаційних дошках приналежності полеглих воїнів до Національної скаутської організації України, яка пропагує патріотичне виховання молоді, формуючи відповідальну молодь, що визнає національні цінності. Водночас подібні пам'ятники є закликком до соціальних дій, надихають до військового подвигу та патріотизму.

Основне призначення анотаційних дощок – нагадування та створення «відчуття місця». Оскільки вони встановлюються органами державної влади, то відповідно відображають їхнє розуміння історичних подій та є спробою легітимації цього розуміння. Навколо подібних меморіалів формуються певні

¹ Lartey S. The Role of Monuments in Commemorating History and Controversies Surrounding Their Preservation. URL:

https://www.researchgate.net/publication/383659437_The_Role_of_Monuments_in_Commencorating_History_and_Controversies_Surrounding_Their_Preservation

² У війні Росії проти України загинули 73 пластуни. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3964096-uvijni-rosii-proti-ukraini-zaginuli-73-plastuniv.html>

³ Яців Д. «Пласту» – 112 років: скаути з Івано-Франківщини, які боролися та загинули за Україну. URL: <https://suspilne.media/ivano-frankivsk/689548-plastu-112-rokiv-skauti-z-ivano-frankivskini-aki-borolisa-ta-zaginuli-za-ukrainu/>

⁴ Kuljić T. New Public Monuments in the Region: a weapon in the civil war of memory. URL: <https://www.propeace.de/en/new-public-monuments-region-weapon-civil-war-memory>

практики, події, ритуали, що оживляють такі місця через пам'ятні заходи. Це ритуали за передбачуваним, часто щорічним графіком, про які багато людей мають попереднє знання та попередній досвід, і які покликані підкріпити певні наративи групової пам'яті та відновити зв'язок індивідів з цими наративами та один з одним. Наприклад біля шкіл щорічно проводяться заходи до Дня героїв (23 травня), Дня захисників і захисниць України (1 жовтня), Дня вишиванки. Водночас Пластова домівка є осередком національно-патріотичних заходів (спортивних змагань, мистецьких та екологічних), таких як Відкриття пластового року, Листопадовий зрив, День першої пластової присяги, Шевченківські дні. Коли ці місця активуються комеморативним ритуалом, такі елементи, як музика, штучне та природне освітлення, погода, зібрання та декламація відомих текстів, тимчасово перетворюють їх на значні та атмосферні місця, які виконують певні форми роботи з точки зору пам'яті та ідентичності. Колективна участь та/або спостереження за церемоніями сприяє відчуттю колективності та національної спільності. Повторення, яке використовується в різних пам'ятних подіях та ритуалах є вирішальним для розмивання відмінностей між індивідуальними інтерпретаціями подій та створення єдиного, композитного образу⁵.

Отже, анотаційні дошки становлять важливий елемент у формуванні колективної пам'яті щодо російсько-української війни. Завдяки своїй здатності поєднувати інформаційну, культурну та освітню складові, анотаційні дошки забезпечують тяглість історичної свідомості, підтримують зв'язок поколінь та слугують своєрідними підказками держави для створення певну версію минулого нації.

⁵ Drozdowski D., Waterton E., Sumartojo Sh. Cultural memory and identity in the context of war: Experiential, place-based and political concerns. *International Review of the Red Cross*. 2019. Vol. 101 No. 910. Pp. 261, 267

Федик Лідія. Меморіалізація сучасної російсько-української війни через створення анотаційних дощок українським воїнам-пластунам: на прикладі м. Івано-Франківськ. У дослідженні аналізуються роль анотаційних дощок у формуванні колективної пам'яті. Показано, що анотаційні дошки відображають ставлення держави, громад та суспільства в цілому до історично значущих подій та персоналій. Оскільки пам'ятники встановлюються у конкретних громадських місцях, то стають часткою громадського простору, а щорічні повторювані ритуали поруч із ними, дозволяють сформуванню нових наративів пам'яті про події, пов'язані з національною діяльністю.

Ключові слова: анотаційна дошка, воїн, пластун, колективна пам'ять, війна.

Fedyk Lidiia. Memorialization of the contemporary Russian-Ukrainian war through the creation of commemorative plaques to Ukrainian soldiers-scouts: the example of Ivano-Frankivsk. The study analyzes the role of commemorative plaques in the formation of collective memory. It shows that memorial plaques reflect the attitude of the state, communities, and society as a whole toward historically significant events and personalities. Since monuments are erected in specific public places, they become part of the public space, and the annual rituals repeated next to them allow the formation of new narratives of memory about events related to national activity.

Keywords: commemorative plaque, soldier, scout, collective memory, war.

УКРАЇНСЬКИЙ СПРОТИВ, РЕПРЕСІЇ ТА САМВИДАВ

Аліна Зварич

*студентка Карпатського національного університету
імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ)*

АЛЛА ГОРСЬКА У СУДОВИХ ПРОЦЕСАХ НАД УКРАЇНСЬКИМИ ДИСИДЕНТАМИ В 1960-Х РР. (О. ЗАЛИВАХА, В. ЧОРНОВІЛ, В. МОРОЗ)

Художниця Алла Горська (1929–1970) була однією з ключових постатей шістдесятницького руху, яка відзначилась в історії України не тільки своїми мистецькими творами, але й активною участю у боротьбі з радянською системою влади, яка піддавала громадсько активних осіб незаконним арештам за прояви інакодумства. Неодноразово А. Горську викликали на допити у Комітет державної безпеки (КДБ) у справах осіб, які поширювали самвидав. Щодо А. Горської практикували тиск, що мав на меті схилити її до подачі слідчим органам потрібної інформації стосовно несправедливо обвинувачених. Проте представники КДБ не сподівались, що зіткнуться із особистістю, яка в різкій манері відкидатиме будь-які обвинувачення і не боїтиметься йти на пряму конфронтацію з органами влади.

У 1965 р. відбулися арешти українських дисидентів, спрямовані на ліквідацію каналів поширення самвидавної літератури, яка радянською владою сприймалась як опозиційна, і були першим кроком у завершенні недовготривалого процесу лібералізації системи, відомого як «відлига»¹ Упродовж кількох днів кінця серпня – початку вересня 1965 р. представниками правоохоронних органів влади було заарештовано більше 25 осіб і вилучено близько 900 позицій літератури, яку було трактовано як «самвидав»². Відомо, що А. Горська також активно поширювала самвидав, окрім того, художниця підтримувала заарештованого літературного критика І. Світличного, котрий намагався розширити шляхи розповсюдження самвидаву за кордон³.

У ході арештів 1965 р. було затримано івано-франківського художника Опанаса Заливаху, а під час обшуку в його квартирі було знайдено дві

¹ Секо Я. Арешти 1965 р. в УРСР як засіб боротьби комуністичної партії з інакодумством. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Історія.* 2015. Вип. 2, ч. 4. С. 57; Арешти української інтелігенції 1965 р. URL: <https://museum.khpg.org/1162386400>.

² Секо Я. Арешти 1965 р. в УРСР як засіб боротьби комуністичної партії з інакодумством. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Історія.* 2015. Вип. 2, ч. 4. С. 57–62.

³ Зарецький О. Алла Горська. Мисткиня у просторі тоталітаризму. Харків: Прометей. 2025. С. 307.

фотоплівки бюлетеня Закордонного представництва Української Головної Визвольної Ради (ЗП УГВР). Оскільки О. Заливаха принципово відмовився співпрацювати з органами влади, проти нього відкрили кримінальну справу за ч. 1 ст. 62 Кримінального кодексу (КК) Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР) («антирадянська агітація і пропаганда»)⁴. У ході справи О. Заливахи слідчих цікавило київське відгалуження дисидентського руху, про яке вони активно розпитували затриманого, знаючи про його дружні стосунки з А. Горською. На більшість запитань О. Заливаха відповідав: «Про своїх друзів я ніяких показів не намірений давати з причин, про які говорити не хочу»⁵.

Зрештою, 1 грудня 1965 р. А. Горську викликали до Івано-Франківська на допит у якості свідка у справі О. Заливахи⁶. Слідчий спочатку намагався ставити художниці загальні запитання, проте не отримав тих відповідей, на які сподівався. Тоді працівник КДБ намагався застосувати лінію обвинувачення проти А. Горської, зокрема, у неправдивості її свідчень. Наведемо наступний приклад із протоколу допиту. Запитання слідчого: «Як ви знаєте Курило Анну і що вона привозила від Заливахи?». А. Горська відповіла, що познайомилась з А. Курило 30 квітня 1965 р., коли та зателефонувала художниці на квартиру, вони домовились зустрітися, а пізніше під час зустрічі жінка передала А. Горській кілька листів від О. Заливахи і писанки. Слідчий одразу запитав, що саме А. Горська передала О. Заливасі, а після заперечувальної відповіді художниці про те, що вона нічого не передавала, А. Горську було звинувачено у брехні; розпочався тиск на неї стосовно фотокопії книги діаспорного вченого І. Кошелівця «Сучасна література в УРСР», яку А. Горська начебто передала за посередництва А. Курило⁷.

Проте А. Горська продовжувала різко заперечувати будь які доводи слідчих про те, що вона отримувала або передала самвидавну літературу О. Заливасі. Найбільш імовірно, така лінія поведінки художниці було пов'язане зі сподіваннями домогтися для О. Заливахи якомога найкоротшого терміну покарання⁸. Після того, як О. Заливасі в березні 1966 р. було винесено

⁴ Паска Б. Дисидентська діяльність Опанаса Заливахи (1960–1970-ті рр.). *Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис «Галичина»*. 2020. Ч. 33. С. 152. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nikp_2020_33_12.

⁵ Паска Б., Ципуга А. Розправа радянських спецслужб над художником Опанасом Заливахою в середині 1960-х рр. *Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис «Галичина»*. № 36. 2023. С. 128.

⁶ ГДА СБУ в Івано-Франківській обл. Спр. 37257. Кримінальна справа № 57 по звинуваченню Заливахи Опанаса Івановича в злочині, передбаченому ст. 62 ч. 1 КК УРСР. 28 серпня 1965 р. – 28 січня 1966 р. В 3-х т. Т. 3. Арк. 41.

⁷ Там само. Арк. 41–43.

⁸ Райківський І., Єгрешій О., Гаврилишин П. Взаємини Опанаса Заливахи з Аллою Горською. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика». 2025. Вип. 89. Том 2. С. 7.

вирок у вигляді 5 років позбавлення волі, мисткиня підписала клопотання з проханням переглянути справу О. Заливахи відповідно до закону⁹.

Ще одним близьким другом А. Горської, з яким у художниці були спільні погляди на радянську дійсність, був журналіст Вячеслав Чорновіл. У 1966 р. він написав одну зі своїх найбільш відомих праць «Правосуддя чи рецидиви терору?», яку з подальшими листами надіслав першому секретарю Центрального комітету (ЦК) Комуністичної партії України (КПУ), прокуророві УРСР та голові республіканського КДБ. Не отримавши відповіді, В. Чорновіл надіслав примірники праці із супровідними листами також до генсека ЦК Комуністичної партії Радянського Союзу (КПРС) Леоніда Брежнєва, письменника Олесья Гончара і художнику Івана Гончара. Алла Горська допомагала В. Чорноволу розсилати листи і примірники праці¹⁰.

Не отримавши від владних установ жодної відповіді, В. Чорновіл написав наступну працю «Лихо з розуму (портрети двадцяти злочинців)», у якій на основі документальних матеріалів описав відхилення органів влади від норм законодавства під час ведення слідства у справах українських дисидентів. На цей раз на розіслані примірники, один із яких А. Горська принесла голові Спілки художників України представники влади відреагували практично миттєво. У серпні 1967 р. В. Чорновола було заарештовано у Львові, а суд відбувався у листопаді цього ж року і чи не вперше був відкритим, що дало змогу його друзям та однодумцям підтримати обвинуваченого. Аллі Горській теж вдалося потрапити на судилище. Вячеславу Чорноволу висунули обвинувачення за ст. 187-1 («поширення завідомо неправдивих вигадок, що порочать радянський і державний лад»)¹¹.

Попри сподівання А. Горської, що В. Чорновола звільнять з-під арешту, оскільки аргументація адвоката доводила про відсутність складу злочину, журналіста засудили до максимального терміну ув'язнення за даною статтею – 3 роки позбавлення волі. Будучи обуреними винесенням максимального терміну ув'язнення та відхиленням судових процесуальних норм, А. Горська разом із дисидентами Іваном Світличним, Ліною Костенко, Іваном Дзюбою, та Надією Світличною пише заяву на захист В. Чорновіла на ім'я Першого секретаря ЦК КПУ Петра Шелеста¹². Автори звернення іменували цей процес

⁹ Клопотання до Верховного суду УРСР від членів Спілки художників України з проханням переглянути справу Опанаса Заливахи від 20 квітня 1966 р. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/29596>.

¹⁰ Деревінський В. Нарис портрета політика: монографія. Тернопіль. Джура. С. 22–23.

¹¹ Деревінський В. Громадсько-політична і державотворча діяльність Вячеслава Чорновола: автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01. Київський національний університет будівництва і архітектури. Київ. 2013. С. 14–15; Стаття 187–1 КК УРСР (аналог ст. 190-1 КК РСФСР); Поширювання завідомо неправдивих вигадок, що порочать Радянський державний і суспільний лад. URL: <https://museum.khpg.org/1162803977>; Зарецький О. Алла Горська. Мисткиня у просторі тоталітаризму. Харків: Прометей. 2025. С. 335.

¹² Там само. С. 325; Деревінський В. Громадсько-політична і державотворча діяльність Вячеслава Чорновола: автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01. Київський національний університет будівництва і архітектури. Київ.

політичним, що проходив із численними порушеннями процесуальних норм; тому «його вирок перебуває в разючій невідповідності до матеріалів слідства і звинувачення й скидається на особисту помсту, розправу наділених владою осіб над людиною, що по-інакшому думає й насмілюється критикувати дії окремих представників радянських установ, тобто здійснює своє конституційне право»¹³. У підсумку В. Чорновіл залишився за ґратами, але вирок йому було скорочено вдвічі – до 1,5 року.

У 1970 р. А. Горську знову було викликано на допит у зв'язку з арештом у Івано-Франківську дисидента Валентина Мороза та оголошенням йому підозри за ст. 62 КК УРСР¹⁴. В. Морозу були висунуті звинувачення у написанні та поширенні наступних праць: «Репортаж із заповідника імені Берія», «Серед снігів», «Хроніка опору», «Я бачив Магомета» та «Мойсей і Датан»¹⁵. Причиною виклику А. Горської на допит став її лист, надісланий В. Морозу, який міг вказувати на ознайомлення А. Горської з працею «Серед снігів». В листі художниця писала: «...Дякую за квітку серед снігів. Вона полум'яно вибухова. Ніхто не пройде повз неї байдуже. Кожен зірве. Проте один залиште собі – вона запалає, а інший викине – вона вибухне...»¹⁶ Однак, А. Горська, швидше за все здогадуючись, яку саме інформацію від неї намагатимуться отримати слідчі КДБ, відповіла на їх запитання: «...В листі словами: «Дякую за квітку серед снігів» я втілила особу Мороза, бо я найкращої думки про нього, як про людину з точки зору життєвих подій...»¹⁷ У листопаді 1970 р. В. Мороза засудили до 6 років спецтюрми, 3 років відбуття покарання у таборі особливого режиму та 5 років заслання. Алла Горська наступним чином прокоментувала вирок: «Ця режисюра задумана давно і намертво... Почалась антилюдська хвиля...» Художниця склала лист-протест до Верховного суду УРСР, вказуючи на протиправність вироку, однак невідомо, чи встигла його надіслати, адже була вбита 28 листопада 1970 р.¹⁸

Таким чином, А. Горська була однією з активних учасниць поширення самвидавної літератури та мала тісні взаємини із багатьма представниками

2013. С. 15; Чорновіл В. Твори: в 10-ти т. / упоряд. Валентини Чорновіл; передм. Л. Танюк. К.: Смолоскип, 2003. Т. 2. С. 797.

¹³ Деревінський В. Нарис портрета політика... С. 28.

¹⁴ Паска Б. Івано-Франківський судовий процес над дисидентом Валентином Морозом. *Науковий вісник Чернівецького університету. Історія*. 2017. № 2. С. 40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/hjyfcnuj_2017_2_8.

¹⁵ Там само. С. 40.

¹⁶ Судовий процес Валентина Мороза: розсекречені матеріали / упор. Б.В. Паска. Брустури: Дискурсус, 2021. С. 379.

¹⁷ Там само. С. 184.

¹⁸ Зарецький О. Алла Горська. Мисткиня у просторі тоталітаризму... С. 330; Паска Б. Валентин Мороз: прапор українського дисидентства. Івано-Франківськ: Фоліант, 2018. С. 142; Алла Горська: Червона тінь калини: листи, спогади, статті. Київ: Спалах ЛТД, 1996. С. 107.

дисидентського середовища. Хоча у представників КДБ були відсутні прямі докази, які б надали можливість провести обшук у її помешканні, художницю викликали свідчити у справах проти її друзів. Попри застосований тиск з боку слідчих КДБ і порушення законності допитів, А. Горська намагалась давати свідчення таким чином, щоб не нашкодити обвинуваченим. Окрім того, не погоджувалась з винесеними своїм друзям судовими вироками, А. Горська активно підписувала заяви, що свідчать про наявні порушення в процесі слідства.

Зварич Аліна. Алла Горська у судових процесах над українськими дисидентами в 1960-х рр. (О. Заливаха, В. Чорновіл, В. Мороз). У статті проаналізовано роль А. Горської в обігу самвидаву та простежено перебіг судових процесів над дисидентами О. Заливахою, В. Чорноволом і В. Морозом. Розглянуто протоколи допитів А. Горської під час її викликів до Комітету державної безпеки (КДБ) у справах відомих представників українського руху спротиву. Окреслено особливості її поведінки в умовах слідства, а також охарактеризовано діяльність художниці, спрямовану на протидію незаконним судовим вирокам.

Ключові слова: Алла Горська, самвидав, Опанас Заливаха, Вячеслав Чорновіл, Валентин Мороз, Комітет державної безпеки (КДБ), український дисидентський рух, репресії.

Zvarych Alina. Alla Horskа in the trials of Ukrainian dissidents in the 1960s (O. Zalyvakha, V. Chornovil, V. Moroz). The article analyzes the role of A. Horskа in the circulation of samizdat and traces the course of the trials of dissidents O. Zalyvakha, V. Chornovil, and V. Moroz. The protocols of A. Horskа's interrogations during her summons to the State Security Committee (KGB) in the cases of well-known representatives of the Ukrainian resistance movement are examined. The peculiarities of her behavior under investigation are outlined, and the artist's activities aimed at counteracting illegal court verdicts are characterized.

Keywords: Alla Horskа, samizdat, Opanas Zalyvakha, Vyacheslav Chornovil, Valentyn Moroz, Committee for State Security (KGB), Ukrainian dissident movement, repressions.

Богдан Паска

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України і методики викладання історії Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ)

РОЗПРАВА РАДЯНСЬКОГО РЕЖИМУ НАД УЧАСНИКАМИ ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА 22 ТРАВНЯ 1972 Р.

Одним із найбільш важливих методів боротьби українських дисидентів проти політики радянського режиму була організація масових заходів. Чи не найбільш численними та помітними публічними заходами інакодумців у 1960–1970-х рр. були щорічні вшанування пам'яті поета Тараса Шевченка у день перепоховання його праху в Україні – 22 травня. Цього дня біля пам'ятника поету в Києві відбувалися імпровізовані мітинги національно свідомої громадськості, які супроводжувалися покладанням квітів, читанням його віршів, співами українських національних пісень. Особливе значення мало вшанування пам'яті Великого Кобзаря 22 травня 1972 р. За декілька місяців напередодні, у січні 1972 р., влада здійснила найбільш масштабну хвилю арештів українських дисидентів; були заарештовані лідери руху – Іван Світличний, Євген Сверстюк, Василь Стус, В'ячеслав Чорновіл, Іван Гель та ін. У цих умовах організація шевченківських урочистостей була справжнім викликом радянському режиму. Учасники руху, які залишилися на волі, були значною мірою залякані та спантеличені діями влади. Тим не менше, окремі з них прагнули продемонструвати незламність дисидентського середовища хоча б через участь у щорічному вшануванні пам'яті Т. Шевченка.

Водночас силові структури режиму розпочали серйозну підготовку щодо недопущення та можливого придушення шевченківської акції вже з початку травня 1972 р. Республіканській владі з одного боку важливо було продемонструвати союзному центру дієвість проведених арештів у контексті придушення українського національного руху, а з іншої – максимально залякати тих дисидентів, які залишилися на волі. Як зазначає дослідник Олег Бажан, у першій декаді травня було створено оперативно-слідчу групу на чолі із заступником голови Комітету державної безпеки (КДБ) при Раді Міністрів (РМ) Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР) Миколою Трояком, що мала здійснювати оперативні заходи з виявлення осіб, які прагнули взяти участь у мітингу біля пам'ятника Т. Шевченку. Ця група повинна була керувати та координувати дії підрозділів центрального республіканського КДБ та управління КДБ в Київській області. Також було

дано вказівки в управління КДБ всіх областей УРСР не допустити приїзд до Києва 22 травня «націоналістично налаштованих осіб» з інших міст¹.

Влада здійснила серйозну попередню підготовку до 22 травня з метою не допустити масових зібрань. Було проведено значний масив профілактичної роботи. Зокрема, партійні органи здійснили попереджувальні бесіди із 38 особами; на розмови в КДБ при РМ УРСР та управління КДБ в Київській області було викликано 39 осіб із числа об'єктів справи «Блок» та їх однодумців; 14 осіб за вказівкою спецслужби відправлено у відрядження за межі Києва через керівництво підприємств, установ та відомств; 42 особи були піддані адміністративному впливу з боку міліції аж до виселення зі столиці².

Протягом 20–22 травня біля пам'ятника Т. Шевченку встановлено цілодобове патрулювання оперативних нарядів співробітників КДБ та Міністерства внутрішніх справ (МВС), а в сам день 22 травня у сквері біля Київського університету зосередилося 56 кадебістів та 286 міліціонерів, а також значна кількість т. зв. «народних дружинників». Дії нарядів силових структур координувалися оперативним штабом під загальним керівництвом Київського міськкому Комуністичної партії України (КПУ)³.

Незважаючи на дії влади, акція вшанування пам'яті Т. Шевченка 22 травня 1972 р. таки відбулася. Протягом дня до пам'ятника поклали квіти активні учасники київського дисидентського осередку Михайлина Коцюбинська, Іван Русин⁴, Зіновія Франко, їх близькі знайомі Григорій Міняйло та Віра Худенко⁵. Близько 19 год. біля пам'ятника Кобзарю в Києві було затримано робітників Миколу Якименка та Василя Сердюка. Перший намагався читати поезію та закликав приєднуватися до нього інших перехожих, а другий фотографував присутніх працівників міліції і КДБ. Обидвох зрештою було притягнуто до адміністративної відповідальності⁶. По-справжньому масовий характер шевченківська акція набрала до 20–21 год., коли біля пам'ятника поету зібралося близько 150 осіб. Люди вшановували Кобзаря покладанням квітів, і ці дії супроводжувалися постійними оплесками⁷. Серед осіб, які залишили квіти біля пам'ятника Т. Шевченку, були, зокрема, науковці Валентина Архипенко, Людмила Кучеренко, Роман Корогодський, Лариса Ткаченко, робітники Олег Добряков, Микола Карпонюк, Василь Кондрюков, Андрій Савчук, інженери Василь Здоровило,

¹ Бажан О. Ушанування пам'яті Тараса Шевченка в Києві 1960–1970-х рр. (за матеріалами Галузевого державного архіву Служби безпеки України). *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2012. № 1. С. 49–51.

² Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). Спр. 1044. Арк. 291–292.

³ Там само. Арк. 291–293.

⁴ Там само. Арк. 342.

⁵ ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1049. Арк. 296.

⁶ ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1044. Арк. 342–343.

⁷ Там само. Арк. 343.

Лідія Лушта, Ніна Шкуруп, студенти Наталія Баранова, Валерій Лазаренко, Надія Мельник, Василь Пужайло, Віктор Цимбал та ін. Спеціально для участі в мітингу з Івано-Франківська приїхав дисидент Богдан Ребрик⁸. Присутні ігнорували зауваження з боку міліції та дружинників, їх накази покинути сквер.

Зрештою, силовики прийняли рішення відтіснити учасників зібрання від пам'ятника Т. Шевченку⁹. Частина учасників акції організовано відійшли до вул. Володимирської, частково перекрили на ній рух та почали співати українських пісень, намагаючись привернути увагу перехожих. Лунали пісні на слова Т. Шевченка «Заповіт», «Рече та стогне Дніпр широкий», а також народна козацька пісня «Ой, на горі та й жєнці жнуть»¹⁰. Завершальною частиною плану КДБ був розгін шевченківської акції та затримання мітингарів силами працівників міліції й дружинників за участі присутніх представників партійного активу. Під час спроби взяття учасників демонстрації в оточення значна їх частина змогла втекти¹¹. Зрештою, силовики брутально затримали та доставили у відділки міліції 72 особи. З-поміж них 16 учасників акції притягнули до адміністративної відповідальності, а всіх інших було попереджено і згодом відпущено¹². Наступного дня кадебісти рапортували партійному і державному керівництву про те, що «після 22 години порушень громадського порядку в районі пам'ятника Т. Г. Шевченку і прилеглих до нього місць не спостерігалось»¹³.

У документації КДБ зберігся список затриманих осіб¹⁴. На основі його аналізу можна зробити висновки про приблизний віковий та соціальний склад учасників акції вшанування пам'яті Великого Кобзаря. У середовищі демонстрантів майже абсолютно домінувала молодь: вік до 30 років мали 48 осіб, вік більше 30 років – 24 особи. Серед затриманих було 24 робітники, 12 інженерно-технічних працівників, 10 науковців, 16 студентів, 10 працівників інших професій¹⁵. Як згодом було встановлено, у їх числі знаходилися 5 членів партії та 30 комсомольців¹⁶.

Подальша реакція влади на вшанування пам'яті Т. Шевченка була досить жорсткою. Секретар Київського обкому КПУ В. Цибулько вже 23 травня доповідав у ЦК про плани розгорнути в Києві заходи щодо

⁸ ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1045. Арк. 305–309.

⁹ Кириченко С. Люди не зі страху. Українська сага: Спогади. Київ, 2013. С. 42–43.

¹⁰ ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1044. Арк. 343–344; Кириченко С. Люди не зі страху. Українська сага: Спогади. Київ, 2013. С. 43.

¹¹ Кириченко С. Люди не зі страху. Українська сага: Спогади. Київ, 2013. С. 43–44.

¹² ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1044. Арк. 344; ЦДАГО. Ф. 1. Оп. 25, ч. I. Спр. 698. Арк. 15.

¹³ ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1044. Арк. 344.

¹⁴ Там само. Арк. 346–351.

¹⁵ Там само. Арк. 344.

¹⁶ Центральний державний архів громадських об'єднань. Ф. 1. Оп. 25, ч. I. Спр. 698. Арк. 18.

посилення ідеологічної роботи в колективах, де працювали або навчалися затримані учасники акції¹⁷. Наступного дня керівництво КПУ направило таємну доповідну записку на адресу московського центру, у якій акція трактувалася як «порушення громадського порядку» й подавався звіт про її придушення¹⁸. Протягом літа–осені 1972 р. поведінку учасників акції було обговорено на зборах партійних і комсомольських організацій та в трудових колективах. Із партії виключено 3-х осіб – робітників В. Бондаренка та А. Савчука, аспіранта Інституту електродинаміки Академії наук (АН) УРСР М. Ковтюха. Членам КПУ, робітникам І. Масюку та Матвієнку оголошено догани. При міськкомах, райкомах партії в Києві та Київській області створено пропагандистські групи з питань критики ідеології «українського буржуазного націоналізму». У вересні 1972 р. Київський обком КПУ здійснив перевірку стану виховної та профілактичної роботи партійних організацій підприємств, установ, навчальних закладів¹⁹.

Масштабну роботу репресивного характеру здійснили працівники республіканського КДБ. У результаті спеціальних заходів до початку червня 1972 р. встановлено 27 осіб, які покладали квіти до пам'ятника Т. Шевченку та брали участь у вечірньому мітингу²⁰. Через агентурну мережу отримано повідомлення про реагування українських дисидентів, студентської молоді та інших громадян на шевченківську акцію та її розгін²¹. Станом на 10 липня 1972 р. працівники КДБ виявили 118 осіб, які брали участь у мітингу. З них 19-х було взято в оперативну перевірку як таких, що «допускали окремі націоналістичні прояви». Із 14-ма учасниками акції проведено попереджувально-профілактичні заходи за участі партійних, комсомольських органів та громадськості; більшість із них змушені були «покаятися»²².

Акція 1972 р. стала фактично останнім масштабним шевченківським мітингом дисидентського періоду. Владі вдалося залякати активних національно свідомих громадян та не допустити значних масових зібрань біля пам'ятника Кобзарю в наступні роки. У 1973 р. кадебісти повторили профілактичну роботу щодо залякування потенційних учасників акції, а у вечірній час 22 травня можливе зібрання «націоналістів» було заглушено через проведення провладного фестивалю «Київська весна»²³. Напередодні 22 травня 1974 р. у гуртожитках Київського державного університету

¹⁷ Там само. Арк. 14–15.

¹⁸ Там само. Арк. 11–12.

¹⁹ Там само. Арк. 18–19.

²⁰ ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1045. Арк. 298.

²¹ Там само. Арк. 300–304.

²² ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1049. Арк. 194–198.

²³ Кириченко С. Люди не зі страху. Українська сага: Спогади. Київ, 2013. С. 79–80.

поширювалися листівки, які запрошували прийти у визначений день до парку Шевченка, щоб «взяти участь у вшануванні Кобзаря», «співати веселих і сумних пісень», «розмовляти по-українському»²⁴. У 1975 р. В. Федорчук звітував В. Щербицькому про припинення будь-яких небажаних радянському режиму дій з боку дисидентів у цей символічний день²⁵. Справді масові національно орієнтовані вшанування пам'яті поета вдалося відродити тільки наприкінці 1980-х рр., вже в часи перебудови²⁶.

Таким чином, щорічні вшанування пам'яті Т. Шевченка 22 травня представниками дисидентського середовища та національно свідомими громадянами у 1960-х – на початку 1970-х рр. відігравали роль важливого символу руху спротиву національній політиці радянського режиму, спрямованої на зросійщення українців. Структури радянського режиму – партія, КДБ та МВС – у травні 1972 р. провели ретельну профілактичну роботу для недопущення шевченківської акції. Досить велелюдне масове зібрання 22 травня 1972 р. біля пам'ятника Кобзарю в Києві було жорстко розігнано представниками силових структур; окремих його учасників притягнули до адміністративної відповідальності. У наступні тижні й місяці влада посилювала ідеологічну кампанію проти «українського буржуазного націоналізму», а працівники КДБ провели таємну роботу щодо виявлення учасників акції та їх «оперативної перевірки». Дії КДБ і міліції були складовою загального посилення тиску на український дисидентський рух в часи «генерального погрому», мали на меті повне придушення громадської активності національно свідомих громадян.

²⁴ Василик І., Крупник Л. Феномен Тараса Шевченка у творчій долі шістдесятників. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство*. 2014. № 1. С. 61.

²⁵ ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1047. Арк. 70.

²⁶ Бажан О. Ушанування пам'яті Тараса Шевченка в Києві 1960–1970-х рр. (за матеріалами Галузевого державного архіву Служби безпеки України). *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2012. № 1. С. 51.

Паска Богдан. Розправа радянського режиму над учасниками вшанування пам'яті Тараса Шевченка 22 травня 1972 р. У статті розглядаються репресивні заходи радянського режиму щодо придушення громадської акції вшанування пам'яті Тараса Шевченка 22 травня 1972 р. Досліджено підготовку дисидентського середовища до акції в 1972 р. та профілактичні заходи з боку влади; з'ясовано хід самого вшанування пам'яті Кобзаря та реакцію силових структур режиму; проаналізовано репресії проти учасників шевченківської акції та їх подальший вплив на становище українського дисидентського руху.

Ключові слова: український дисидентський рух, Тарас Шевченко, радянський режим, Комітет державної безпеки (КДБ), репресії.

Paska Bohdan. The Soviet regime's massacre of participants in the commemoration of Taras Shevchenko on May 22, 1972. The article examines the repressive measures of the Soviet regime in suppressing the public action commemorating Taras Shevchenko on May 22, 1972. The dissident environment's preparation for the action in 1972 and preventive measures taken by the authorities are investigated; the course of the commemoration of the Kobzar and the reaction of the regime's security forces are clarified; the repressions against the participants of the Shevchenko action and their subsequent impact on the situation of the Ukrainian dissident movement are analyzed.

Keywords: Ukrainian dissident movement, Taras Shevchenko, Soviet regime, Committee for State Security (KGB), repressions.

Марія Перегінчук

*студентка Карпатського національного університету
імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ)*

ТЮРЕМНИЙ ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ ДОРОБОК ІВАНА ГЕЛЯ ПЕРІОДУ ДРУГОГО УВ'ЯЗНЕННЯ (1972–1987 РР.)

Друга половина ХХ ст. – період активного розгортання інтелектуального спротиву українців проти панування Радянського Союзу на території України. Друга половина 1950-х – 1980-ті рр. в історії України ознаменувались зародженням та активним розвитком дисидентського руху – якісно нового виду руху спротиву, що характеризувався незбройними методами боротьби із загарбницькими ідеологіями, на той час із радянською. Закономірною реакцією на розвиток нової хвилі спротиву радянському режиму стали заходи каральних органів СРСР для його придушення. Характерним прикладом масових арештів і засуджень українських дисидентів стала друга хвиля репресій 1972–1973 рр. Під час неї були заарештовані та засуджені такі знакові в історії дисидентського руху постаті як Вячеслав Чорновіл, Василь Стус, Ігор Калинець, Іван Світличний та інші, зокрема Іван Гель. 1972–1973 рр. – час пожвавлення політичних репресій в Радянському Союзі. Існувало чимало причин, однак імпульсом для репресій проти дисидентів, ймовірно, стало святкування в 1972 р. так званої „знаменної дати“ — 50-річчя утворення СРСР. Виходячи з цього, з боку керівництва режиму був своєрідний поштовх – бажання забезпечити до ювілею «морально-політичну» та «інтернаціональну» єдність всіх народів Радянського Союзу. Найбільш очевидним фактором посилення «закручування гайок» було зростання масштабів інакодумства, і подальше їх розширення, очевидно, вилилося би в крах імперії¹⁴⁹.

Влітку 1971 р. Комітет державної безпеки (КДБ) при Раді Міністрів (РМ) Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР) почав розробку спецоперації «Блок». У листопаді того ж року Комітет держбезпеки при РМ СРСР у Москві провів робочі збори за участі представників республіканських органів КДБ. На ній було схвалено схему дій для припинення «ворожої діяльності учасників так званого демократичного руху», згідно з яким український КДБ отримав наступне завдання – вести документацію діяльності інакодумців для притягнення їх до кримінальної відповідальності та отримання доказових матеріалів на їх спільників. З

¹⁴⁹ Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років. Київ: Либідь, 1995. С. 121.

масовими арештами керівництво КДБ поки що не поспішало, бо поки що бракувало одного важливого шабля, який би дозволив розкрити зв'язок українського дисидентства із закордонними українськими спілками¹⁵⁰.

15 січня 1972 р. з газети «Радянська Україна» читачі дізнались, що органи КДБ при РМ УРСР за проведення антирадянської діяльності заарештували туриста з Бельгії Ярослава Добоша. Сам арешт відбувся 4 січня в Чопі – при перетині кордону молодий чоловік був затриманий, а згодом арештований, бо перевозив з собою «Словник українських рим» політв'язня Святослава Караванського. Під тиском (психологічним, а можливо й психотропним) Я. Добош розповів про свої зустрічі з дисидентами. Вже через декілька днів почалися затримання та арешти тих, кого передбачалося пов'язати з ним як з посланцем із закордонних спілок, а саме заарештовано: у Києві – І. Світличного, Є. Сверстюка, В. Стуса, Л. Плюща, у Львові – В. Чорновола, І. Стасів-Калинець, М. Осадчого, С. Шабатуру¹⁵¹. Всім їм висували обвинувачення по ст. 62 (ч. 1) Кримінального кодексу (КК) УРСР («антирадянська агітація та пропаганда»)¹⁵². Сповна використавши Я. Добоша, його наказом президії Верховної Ради СРСР від 2 червня 1972 р. звільнили від кримінальної відповідальності і змусили покинути кордони Радянського Союзу¹⁵³. Одним із арештованих та засуджених в ході другої хвилі арештів українських дисидентів 1972–1973 рр. став І. Гель.

Іван Андрійович Гель, уродженець Львівщини, походив зі звичайної сільської родини. У 1954 р. закінчив середню робітничу школу у м. Самбір. У 1960 році вступив на вечірній відділ історичного факультету Львівського університету. 24 серпня 1965 року був вперше арештований. У березні 1966 року на закритому судовому засіданні Львівського обласного суду обвинувачений за ст. 62 ч. 1 КК УРСР та засуджений до 3 років виправно-трудових колоній. Покарання відбував у колонії № 11 в с. Явас Мордовської АРСР¹⁵⁴. Цікавим є те, що крізь свідчення І. Геля із цього заслання чітко прослідковується масштаб засудження українців в другій половині 1960-х років. А саме: «Я приїхав до Мордовії в так званий посьолок Явас-11. Туди мене привезли етапом. Ну, і вперше я зустрівся з совєцькими концтаборами. Табір, який нараховував біля 2000 чоловік, 950 там було

¹⁵⁰ Бажан О. Спецоперація КДБ УРСР «Блок»: розробка, хід, наслідки. *Наукові записки НаУКМА. Історичні науки*. 2013. Т. 143. С. 32.

¹⁵¹ Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років. Київ: Либідь, 1995. С. 122

¹⁵² Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років. Київ: В-во імені Олени Теліги, 1998. С. 191.

¹⁵³ Бажан О. Спецоперація КДБ УРСР «Блок»: розробка, хід, наслідки. *Наукові записки НаУКМА. Історичні науки*. Т. 143. 2013. С. 33.

¹⁵⁴ Чорновіл В. Лихо з розуму (портрети двадцяти «злочинців»). Париж: Перша Українська Друкарня в Франції, 1967. С. 30.

українців». Серед загальної чисельності тих, хто в Радянському Союзі потрапив до поля зору КДБ, українська частина сягає щонайменше 30%, тобто приблизно 150 тис. осіб¹⁵⁵.

Після повернення із заслання активно займався створенням та поширенням самвидаву, а саме видрукував та поширив 11 книг. Серед них: «Серед снігів» Валентина Мороза, «Інтернаціоналізм чи русифікація?» Івана Дзюби, збірка віршів «Крик з могили» Миколи Холодного та ін. У листопаді 1970 р. надіслав до Верховного суду УРСР заяву протесту проти вироку в справі В. Мороза. 7 грудня 1970 році виступив на похороні художниці Алли Горської в Києві, за що отримав догану від керівництва на роботі¹⁵⁶.

12 січня 1972 р. І. Гель був вдруге заарештований. У серпні того ж року засуджений за ст. 62 ч. 2 КК УРСР до 10 років колоній строгого режиму та 5 років заслання. Визнаний особливо небезпечним рецидивістом. Відбував покарання в колоніях особливого режиму в Мордовії (с. Сосновка) та в Пермській обл. (с. Кучино). Під час відбуття покарання І. Гель написав збірку «Грані культури», яка побачила світ в 1984 році в Лондоні під псевдонімом Степан Говерля. В Україні книга «Грані культури» під справжнім іменем автора видана у Львові в 1993 р.¹⁵⁷

«Грані культури» – публіцистична праця, яка стала своєрідним маніфестом українського дисидентського руху. У ній І. Гель відверто й аргументовано критикує політику СРСР проти українського народу, розкриває механізми політики русифікації та наголошує на необхідності відродження та захисту української державності та культури.

У цьому доробку І. Гея міститься чимало його важливих і актуальних міркувань. На деяких із них зупинимось більш детально. Вартим безумовної уваги є підрозділ під назвою «Етноцид – головна мета стратегів Москви». У ньому автор наводить міркування про епохально-закономірні зазіхання на природні, економічні, людські та культурні ресурси України як територіально меншої території. Одним із чинників, що дозволяв такій політиці існувати, автор вважав тотальну безкарність, спостерігання міжнародної спільноти за злочинами радянського режиму та відсутність будь-якої допомоги з припиненні незаконних дій тоталітаризму Сутність такої політики Москви починається, на думку автора, ще з епохи колоніального царизму, а причинами поширення на території України – ліквідація національних сил після

¹⁵⁵ Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987). Харківська правозахисна група. Харків: Фоліо, 2003. С. 23

¹⁵⁶ Персоналії. Гель Іван Андрійович. URL: <https://museum.khpg.org/1113844652>.

¹⁵⁷ Там само.

більшовицької революції 1917 р. та продовження більшовицького терору, що потягнув за собою знекровлення нації та деморалізацію національних сил, що все ж залишались активними¹⁵⁸. «Малі народи не в змозі дозволити собі на активний опір з мільйонами жертв, прикладом чого стала Україна, що в ім'я свободи докладає виняткових героїчних і цілеспрямованих зусиль і в наслідок цього, а також мовної, релігійної та культурної близости з окупантом, величини нації та її території, історичної долі та геополітичного положення, піддається особливо жорсткому тискові донедавна в політиці геноциду, а нині етноциду»¹⁵⁹.

Відповіддю на такий стан речей логічно мало би стати наступне міркування І.Геля, викладене в підрозділі «Граней культури» під назвою «Максимальна активізація всіх українців». Активізацію українців на території України та за кордоном автор вважав однією із фундаментальних задач національно-визвольного руху України. Під загальною активізацією українців та мобілізацією світової спільноти мається на увазі провадження на території України і в країнах, де знаходилася українська діаспора, зусиль психологічного впливу, в результаті яких уряди країн Заходу мали б усвідомити важливість включення своїх засобів масової інформації в суспільно-політичне та культурне життя України. Таким чином українське питання мало би стати значимим і винятково важливим у проблемах світової та європейської політики. Важливим завданням українського національного руху І. Гель вважав обговорення проблем поневоленого народу в міжнародних організаціях, зокрема Європейському Парламенті та Організації Об'єднаних Націй (ООН), під час зустрічей країн-учасниць Наради із питань безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ) та ін¹⁶⁰.

Важливою частиною роботи на міжнародній арені автор вважав клопотання до ООН про важливість визнання країнами-членами ООН колоніального статусу України, позбавлення членства в цій структурі УРСР як маріонеткового утворення. Також важливим заходом мало би стати прийняття Резолюції про надання Україні незалежності й утворення суверенної держави на основі природнього права націй на суверенне життя і права народів на самовизначення та Декларації ООН про деколонізацію від 1960 року¹⁶¹.

Особливо важливим у контексті розуміння радикальних поглядів автора, навіть в умовах позбавлення волі, є наступна частина аналізованого підрозділу його праці: «В результаті цих заходів, перед Національно-визвольним рухом

¹⁵⁸ Гель І. Грані культури. Лондон: Українська Видавнича Спілка, 1984. С. 41.

¹⁵⁹ Там само. С. 42.

¹⁶⁰ Там само. С. 163.

¹⁶¹ Там само. С. 164.

постає задача сформулювати й вручити компетентним інституціям держав-учасниць ООН – ще один офіційний Документ Руху про заміну сфальсифікованих і таких, що принижують національну гідність українців, формально існуючих, проте розроблених та прийнятих Москвою з метою осквернення історичних символів державности – справжніми національними державними символами, а саме: Прапор – синьо-жовтий, Герб – Тризуб, Гімн – «Ще не вмерла Україна»... До Документу буде звичайно додано Протокол з описом, а також правильне масштабне відтворення Прапора й графічне зображення Герба, текст і ноти Гімну»¹⁶². Власне, такі вимоги є абсолютно сміливою заявою автора про якісну відмінність України від імперії з центром у Москві.

Отже, в ході аналізу вище викладеного матеріалу можемо зробити висновок про неабсолютну успішність репресивних заходів КДБ проти українських дисидентів. Друга хвиля арештів 1972–1973 рр. безумовно була чітко спланованою та масштабною. У ході її проведення постраждали чимало яскравих представників дисидентського руху другої половини ХХ ст. Проте вона не стала остаточно руйнівною для розвитку спротиву радянській окупації. Навіть у місцях ув'язнення дисиденти продовжували інтелектуальну боротьбу. Це добре видно з діяльності І. Геля, який в умовах відбуття покарання створив трактат «Грані культури» – визначний і винятково важливий публіцистичний доробок. У ньому дисидент аргументовано, відверто та впевнено критикував політику СРСР проти українського народу (зокрема, русифікацію) та обстоював думку про необхідність відновлення української державности й культури та їх подальшого активного захисту.

¹⁶² Там само. С. 164

Перегінчук Марія. Тюремний публіцистичний доробок Івана Геля періоду другого ув'язнення (1972–1987 рр.). У статті здійснена спроба здійснити аналіз змісту публіцистичного твору І. Геля «Грані культури», який був написаний в час другого ув'язнення автора (1972–1987 рр.). «Грані культури» є своєрідним маніфестом українського дисидентського руху другої половини ХХ століття. У ньому автор виклав свої міркування щодо тих фундаментальних засад імпералізму СРСР, що сприяли духовному занепаду України. Також було подано чіткі ідеї того, як посприяти відновленню України як самостійної держави та її збереженню.

Ключові слова: Іван Гель, дисидентський рух, друга хвиля арештів, тюремна публіцистика, Комітет державної безпеки, радянські колонії.

Perehinchuk Mariia. Prison journalistic work of Ivan Hel during the period of his second imprisonment (1972–1987). The article attempts to analyze the content of Ivan Hel's journalistic work "Edges of Culture," which was written during the author's second imprisonment (1972–1987). "Edges of Culture" is a kind of manifesto of the Ukrainian dissident movement of the second half of the 20th century. In it, the author outlined his thoughts on the fundamental principles of USSR imperialism that contribute to the spiritual decline of Ukraine, as well as clear ideas on how to contribute to the restoration of Ukraine as an independent state and its preservation.

Keywords: Ivan Hel, dissident movement, second wave of arrests, prison journalism, State Security Committee, Soviet colonies.

Наталія Сидоренко

доктор філологічних наук, професор, професор кафедри друкованих медіа та історії журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ)

МІСІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ ДЛЯ ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ У ЄВРОПІ (1945–1950): КОНСОЛІДАЦІЯ, ДЕРЖАВНІСТЬ, ЄВРОПЕЙСЬКІСТЬ

Лихоліття Другої світової війни та перше п'ятиріччя після капітуляції гітлерівської влади Німеччини нерідко називають «ерою переміщених осіб». За деякими даними, загальна кількість Ді-Пі¹ у Західній Європі складала у 1945 р. понад 10 млн. Українських біженців налічувалося від двох до трьох млн, частина з них була розміщена у спеціальних таборах на теренах Німеччини та Австрії. Саме в цих країнах у середовищі переміщених осіб після завершення II світової війни (1945–1950) вийшло в світ понад 450 українських періодичних видань. Їхніми редакторами були Ю. Клен («Літаври», Зальцбург, Ландек, 1947), Ю. Шерех (Ю. Шевельов) («Арка», Мюнхен, 1947–1949), І. Багрянний («Українські вісті», Новий Ульм, 1945–1951), З. Кузеля («Сьогочасне й минуле», Мюнхен, 1948–1949), Г. Которович («Неділя», Швайнфурт, Ашаффенбург, Аугсбург, 1946–1952), Е. Козак («Лис Микита», Мюнхен, 1947–1949) М. Денисюк («На варті», Інсбрук, 1946–1947), В. Пасічняк («Українська трибуна», Мюнхен, 1946–1949) та ін.

Як зазначав В. Міяковський у своїх спогадах, «пресова служба була в міру зовнішніх обставин і матеріальних спроможностей однією з найважливіших форм культурної праці та організації громадської думки, часто героїчним і самовідданим служінням суспільству, жертвенною працею над ширенням демократичних ідей, над відстоюванням моральних християнських засад в часи ідеологічної розрухи, морального занепаду, непевності й зневіри»².

Загалом типологічна палітра української періодики у таборах Ді-Пі в Європі видається досить мозаїчною. Цілком логічно тут переважає великий пласт інформаційної преси (газет, вісників і бюлетенів), що складає майже четверту частину всіх видань. Також зафіксовано видання політичні, релігійні; з питань мистецтва, літератури й науки; молодіжні, студентські, пластові, сатирично-гумористичні, професійні, військові, спортивні, дитячі, освітні,

¹ Ді-Пі – від англ. displaced persons, скорочено D. P., буквально – переміщені особи.

² Порський В. [Міяковський В.]. Українська еміграційна преса (після Другої світової війни). *Ювілейний альманах «Свободи»*. 1893–1953. Джерсі-Сіті, 1953. С. 211.

жіночі, призначені для родини тощо. Деякі часописи призначалися для комунікації у самому таборі, поміж розрізненою українською громадою в тому чи іншому середовищі, для вироблення важливих національно-духовних орієнтирів. Серед таких видань – «На чужині» (Аугсбург), «Наша пошта» (Хайденау), «Світло» (Людвігсбург), «Час» (Фюрт), «Таборова трибуна» (Берхтесгаден), «Українка на чужині» (Діллінген).

На теренах Австрії та Німеччини, в особливо сконденсованому «таборовому просторі», знаходилося чимало українських діячів – визнаних авторитетів у політиці. З-поміж них варто згадати президента Української Народної Республіки в екзилі А. Лівіцького, колишнього міністра Карпатської України Ю. Ревая, голову Українського Національно-Демократичного об'єднання В. Мудрого, а також К. Паньківського, І. Багряного, Р. Смаль-Стоцького, С. Барана, І. Мазепу, В. Доленка, які представляли Київ, Луцьк, Чернівці, Ужгород, Харків. Певно, кожен із них (хоч і був членом різних політичних угруповань, партій і блоків – Українське національно-демократичне об'єднання, Український народно-демократичний союз, ОУН, Українська революційно-демократична партія, Союзу земель соборної України – згодом Селянська партія тощо) мріяв про створення єдиного «державного центру», вироблення «спільної платформи» дій.

На сторінках політичних часописів («Українські вісті», «Наші позиції», «Ранок», «Вісник», «Визвольна політика», «Ідея і чин» та ін.) постійно велися дискусії, подавалася нищівна критика опонентів, накреслювалися шляхи входження в державне українське майбутнє. Різнилися форми, методи, завдання створення незалежної України, але ідеї лишалися незмінними: «повести наш народ, змучений тиранськими режимами, до високих ідеалів свободи, гуманності і всебічної культури» (орган Української соціалістичної партії «Вільне слово»), «непохитно стояти в боротьбі за здійснення ідеї самостійної і соборної Української держави» (місячник «Літопис політв'язня»), «проблема української державності лишається однією з найактуальніших проблем європейської й навіть загальносвітової політики» (місячник крайової організації Союзу гетьманців-державників «Український літопис»).

Партії об'єднувалися і роз'єднувалися, їхні лідери відстоювали власну, внутрішньо-політичну владу, намагаючись спроектувати її і на зовнішній світ. Загальне прагнення до консолідації розрізнених політичних сил виявилось радше далекосяжною метою, пристрасним бажанням, втіленим у публіцистичному слові, аніж реальним кроком. Для українства повоєнна еміграція в Європі стала ніби мостом, де випробовувалася міць національно-моральних сил і державних переконань, а з іншого боку, вирішувалася доля

«взаєморозуміння та взаємодіяння в духовному, політичному і господарському змислі України з Європою»; це було своєрідне вікно у «живу, здорову, прогресивну Європу», як наголошував редактор журнал «Напередодні»³.

У своїх нотатках «Плянета Ді-Пі» Улас Самчук констатував неминучість романтичних уявлень і відсутність узгоджених дій, розпорошеність і брак відповідальності за вирішення спільних завдань. Він писав: «Завдання Тантала. Юна українська політика – це не лише Москва, Варшава, Прага, Букарешт, це також Кочубей, Махно, Оскілко. Хтось мав сказати, що нам дано багато поетів, героїв, мучеників, але не дано політиків, купців, підприємців, а тим самим блискуча ідея віднови Тризуба Русі Києва у гербі України лишається у вирі патетичного віршування й шаленої дискусії, які легко переходять у вир анархії. Ситуація, яку не легше збороти, ніж силу Москви»⁴.

Тож перед журналістами на чужині стояло складне духовне завдання: «Бути творчими в площині політичної думки – значить не танцювати на місці, перелицьовуючи черговий раз старі, інколи зовсім спорожнілі й вилинялі гасла, тільки йти вперед в шуканні причин наших національних катастроф, в шуканні розв'язки найбільш наболілих проблем, йти вперед в пізнанні політичної дійсності, в пізнанні сутнісних сил, які кермують народами, що рішатимуть про майбутній розвиток світу, йти вперед у шуканні щораз кращих шляхів для здійснення національної мети, спрямовувати думку читачів на нерозв'язані проблеми національного життя і тим заставляти їх до співпраці в творчому процесі, змагаючись із інерцією мас – одним словом, *вести і політично виховувати*»⁵, як зазначив М. Шлемкевич у статті «Оркестра без нот і диригента».

«Вільну дискусію» поза ідеологіями прагнув запропонувати у таборовому й навколотаборовому середовищі літературно-мистецький фронт. У повоєнних Німеччині та Австрії перебувало достатньо авторитетних і відомих письменників, публіцистів, критиків, художників, театральних діячів. Серед них Ю. Клен, Є. Маланюк, Ю. Шевельов, І. Багрянний, Ю. Косач, С. Драгоманов, А. Животко, Р. Бжеський, Е. Козак, Й. Гірняк та десятки інших імен.

Закономірно звучали їхні думки, висловлені на Першому з'їзді Мистецького Українського Руху в грудні 1945 р., що стосувалися нації, консолідації та європейського контексту: «Ми не емігранти. Ми післанці

³ Ковальський. Напередодні. *Напередодні*. 1947. Ч. 1. С. 3.

⁴ Самчук У. Плянета Ді-Пі: нотатки й листи. Вінніпег : Накладом Товариства «Волинь», 1979. С. 16.

⁵ Шлемкевич М. Оркестра без нот і диригента: кілька завваг до дискусії про пресі. *Проблеми*. 1948. Ч. 1/2. С. 5.

українського народу у світ заходу і у світ поза нами. Ми є сторонниками психологічної Європи... Ми коло воріт світової літератури» (Віктор Домонтович). Улас Самчук підтвердив: «Ми різні за формою, але однакові в намірах. Так. Ми не емігранти, а народ в поході». Володимир Шаян пропонував стати на «шлях священнодіяння». Василь Барка закликав «воскресити первісну свою єдність». Юрій Шевельов відкинув питання: лірика чи героїка, Європа чи Україна, замінивши протиставлення на з'єднувальний сполучник «і». Основна вимога: «Якщо будемо копіювати Європу, приречемо себе на провінціальщину. Стверджуючи себе як українця, здобуємо місце й пошану Європи»⁶.

Еміграційна преса на чужині після Другої світової війни намагалася стати «справжнім речником української правди», істинних вимог національно-визвольного і державницького руху; поставити перед політиками світу виразну вимогу розглянути тогочасний стан на українських землях і допомогти українському народу в його боротьбі за цивілізовані ідеали свободи.

Жодне видання поза батьківщиною у період 1945–1950 рр., у час вибору і втрат, зневіри і сподівань, не обійшло питань національної долі, орієнтирів на майбутнє, виголошення міркувань про шляхи здобуття державності. З цими завданнями безпосередньо перегукувалися і роздуми про можливості еміграції, одірваної од основної частини народу, але не бездіяльної у політичних амбіціях, формуванні громадської думки у світі, виявленні найкращих культурно-духовних здібностей свого народу. Чимало питань щодо справжнього порозуміння, оцінки реальних вартостей українців у світовому просторі стояли на той момент (як і сьогодні, до речі). Не випадково редакція газети «Українська трибуна», виголошуючи завдання української еміграції, нагадувала: «Не втрачаймо мети!». Спільна платформа і спільні методи відстоювання визвольних змагань народу (вільна, соборна, незалежна Українська Держава) можлива тільки при взаєморозумінні інтелігенції, консолідованому відстоюванні державницької проблематики, участі кожного в одноцільній пропаганді незалежного майбутнього своєї батьківщини⁷.

Українська еміграційна еліта переконливо стверджувала, зокрема й на сторінках журналу національно-політичної думки «Проблеми»: «Одним із найбільших злочинів в історії є рішення червоного Кремля фізично винищити український народ. Перед тим злочином – жахливим і гігантським у своїй

⁶ Самчук У. Плянета Ді-Пі: нотатки й листи. Вінніпег : Накладом Товариства «Волинь», 1979. С. 30–31.

⁷ Українська трибуна. 1947. 18 травня.

потворности – бліднуть усі інші злочини, сповнені коли-небудь в історії»⁸. Це проєкція з минулого у сьогодення...

Сутність цих переконливих думок лишається незмінною і нині, коли в багатьох країнах, зокрема в Європейському Союзі, під тимчасовим захистом, перебувають загалом 4,3 млн осіб, які рятуються від війни на батьківщині (станом на кінець вересня 2025 р.)⁹. Найбільша кількість українських біженців зареєстрована в Німеччині (1,2 млн), Польщі (понад 1 млн), Чехії (389,3 тис.). За причинами, мотивами, статусом – це різні потоки, після Другої світової війни і з 2022 р. Але бути українцями, лишатися українцями, будувати Україну – місія, яка не втрачає свого значення.

Сидоренко Наталія. Місія української преси для переміщених осіб у Європі (1945–1950): консолідація, державність, європейскість. Розглядається діяльність українських переміщених осіб на території Німеччини та Австрії після завершення Другої світової війни (1945–1950), зокрема в царині видання періодики (понад 450 часописів функціонували в цей час). Українська преса, позначена іменами Ю. Клена, І. Багряного, Ю. Шевельова, У. Самчука, Є. Маланюка, Е. Козака, С. Барана та ін., вважала своєю місією відстоювання Української державності, згуртування національних сил, утвердження європейських цінностей і віднайдення свого гідного місця серед вільних народів світу.

Ключові слова: переміщені особи, українська преса, державність, консолідація, європейскість.

Sydorenko Nataliia. The mission of the Ukrainian press for displaced persons in Europe (1945–1950): consolidation, statehood, Europeanness.

The activity of Ukrainian displaced persons on the territory of Germany and Austria after the end of the Second World War (1945–1950), particularly in the field of publishing periodicals (more than 450 newspapers and journals appeared at that time), is investigated. The Ukrainian press, marked by the names of Yu. Klen, I. Bagryany, Yu. Shevelyov, U. Samchuk, Ye. Malanyuk, E. Kozak, S. Baran, and others, considered its mission to defend Ukrainian statehood, unite national forces, affirm European values and find its rightful place among the free peoples of the world.

Key words: displaced persons, Ukrainian press, statehood, consolidation, Europeanness.

⁸ (мд). Обезкровлення українського народу. *Проблеми*. 1948. Ч. 1/2. С. 1.

⁹ Худякова О. Рекордна за два роки кількість українців отримала захист ЄС. *Deutsche Welle*. 2025 10 листопада. URL: <https://www.dw.com/uk/rekordna-za-dva-roki-kilkist-ukrainsiv-otrimala-zahist-es-u-veresni/a-74692688>

Наталія Шепітак

*студентка Карпатського національного університету
імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ)*

«ПОДВІЙНИЙ ВИРОК»: РЕПРЕСІЇ ПРОТИ ПОДРУЖЖЯ ІРИНИ ТА ІГОРЯ КАЛИНЦІВ У КОНТЕКСТІ ДРУГОЇ ХВИЛІ АРЕШТІВ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ 1972–1973 рр.

На початку серпня 1971 р. кадебістами порушено кримінальну справу, в основі якої зазначалося про заборону виготовлення та поширення «Українського вісника». З метою розпочати заходи, передбачені в ході таємної операції «Блок», радянська владна верхівка прагнула зобразити комунікацію між українською опозицією та закордонними розвідцентрами, щоб дискредитувати перших у суспільстві¹. Розробляли операцію «Блок» 15 оперативних працівників, що увійшли до складу спеціально створеного 5-го відділення Управління Комітету державної безпеки (КДБ) при Раді Міністрів (РМ) Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР). Агентурно-оперативні заходи спрямовувалися на пошук і збір документів про діяльність дисидентів. У січні 1972 р. під час другої хвилі арештів радянські органи державної безпеки використовували розроблений ними план задля цілковитого знищення українського опозиційного руху².

Приводом для вчинення погрому на українську інтелігенцію став приїзд до УРСР учасника діаспорної організації Спілки української молоді (СУМ), громадянина Бельгії – Ярослава Добоша – та його комунікація з представниками дисидентського руху в м. Києві та Львові³. У зверненні до Першого секретаря Центрального комітету (ЦК) Комуністичної партії України (КПУ) Петра Шелеста, датованому 11 січня 1972 р., Голова КДБ при РМ УРСР Віталій Федорчук наголошував на доцільності проведення слідчих дій у справі Я. Добоша паралельно з кримінальною справою, що була порушена проти журналіста Вячеслава Чорновола у зв'язку з виданням, розповсюдженням і передачею за кордон «самвидавного» журналу «Український вісник». Також вимагалось провести обшуки й допити у Львові та Києві щодо причетних до

¹ Зайцев Ю. Друга хвиля погрому антирежимної опозиції (1972–1973). *Новітня доба*. 2015–2016. Вип. 3–4. С. 116.

² Паска Б. Січневий погром українського дисидентського руху 1972 р.: до питання про хронологію і масштаби. *Актуальні питання гуманітарних наук: Міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Вип. 52. Т. 3. С. 16.

³ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). Ф. 16. Спр. 1032. Спеціальне повідомлення Голови КДБ при Раді Міністрів УРСР Федорчука Першому секретарю ЦК КПУ Шелесту. Про перебування в Києві та Львові громадянина Бельгії – Ярослава Добоша, його затримання та допит співробітниками спецслужб. Арк. 52.

«ворожої» діяльності осіб, серед яких: Вячеслав Чорновіл, Ірина Калинець, Стефанія Шабатура, Іван Гель і т. д.⁴.

Так, 12 січня 1972 р. у помешканні Ірини та Ігоря Калинців було проведено обшук старшим слідчим УКДБ при РМ УРСР по Львівській області майором Малихіним і ще трьома співробітниками того ж управління з участю понятих. Протокол обшуку помістився на 16-ти сторінках, писаних від руки. У ньому зазначалося про початок обшуку, зокрема, з боку слідчого були наполягання до І. Калинець з метою видачі нею документів антирадянського змісту, друкарської машинки, магнітофонних стрічок тощо. На запитання про те, чи є в неї щось із переліченого, І. Калинець упевнено відповіла, що нічого такого в неї немає⁵.

Невипадково слідчий згадав про магнітофонні стрічки. Цікавим є те, що в 1970-х рр. був організований новий напрям у «самвидавничій» діяльності, так званий «магнітвидав». Тобто, дисиденти записували пісні заборонених виконавців, декламації віршів поетів, що не прагнули стати гвинтиками репресивної машини. Як наслідок, органами державної безпеки здійснювався не тільки контроль над інформацією друківаних матеріалів⁶.

У підсумку в протоколі під час обшуку було зафіксовано 90 найменувань вилучених речей, з поміж яких: світлина Валентина Мороза, вірші (машинопис) Віри Вовк, Василя Симоненка, лист від Леоніда Селезненка з м. Києва, стаття Василя Стуса «Феномен доби», ноти «Українські гімни», поштові картки-вітання, екслібриси і т. д. Безперечно, найбільшчим ударом для родини Калинців було вилучення Ірининої «самвидавної» невеличкої книжки «Оранта» та п'яти Ігоревих поетичних збірок, а саме: «Спогад про світ», «Віно для княжни», «Відчинення вертепу», «Підсумовуючи мовчання», «Коронування опудала»⁷.

Перші судові процеси над заарештованими у січні 1972 р. відбулися у м. Львові в період від 31 липня до 2 серпня того ж року. Один із цих судів був над поетесою, дисиденткою І. Калинець. Під час суду вона підтвердила, що була залучена до виготовлення та поширення «самвидаву», проте відмовилася визнавати себе винною⁸. У період судових процесів у м. Львові, проводилося декілька акцій з метою підтримки заарештованих і демонстрацією вияву

⁴ ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1032. Спеціальне повідомлення Голови КДБ при Раді Міністрів УРСР Федорчука Першому секретарю ЦК КПУ Шелесту. Щодо діяльності Ярослава Добоша та особливості проведення операції «Блок». Арк. 115–116.

⁵ Шкраб'юк П. Попід золоті ворота: Шість елегій про родину Калинців. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. С. 173.

⁶ В'ятрович В. Історія з грифом «Секретно». Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2011. С. 201.

⁷ Шкраб'юк П. Попід золоті ворота: Шість елегій про родину Калинців. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. С. 174.

⁸ В'ятрович В. Історія з грифом «Секретно». Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2011. С. 418–419.

незгоди діям влади. Так під час процесу над І. Калинець, біля будівлі Львівського обласного суду відбулася масштабна акція, серед протестувальників були Ігор Калинець, Михайло Горинь, Марія Гель, Богдан Сорока, Ярослав Лемик, Стефанія Гулик, Роман Хоркавий, Марія Ковальська, Ольга Горинь, Ксенія Денисовець, Людмила Шереметьєва⁹.

Утім, на суді І. Калинець звинуватили у вчиненні злочину, передбаченого ст. 62 ч. 1 КК УРСР («антирадянська агітація і пропаганда») і засудили до 6 років ув'язнення в таборах суворого режиму та 3 років заслання. Крім того, суд виніс рішення про часткове притягнення до кримінальної відповідальності І. Калинця у зв'язку з відмовою давати покази¹⁰. 11 серпня 1972 р. у помешканні родини Калинців знову було здійснено обшук, після якого І. Калинця забрали до слідчого ізолятора¹¹.

Того ж таки дня проведено перший допит вже в рамках його кримінальної справи. Слідчий Іванов висунув поетові звинувачення через зміст його поезій, зокрема збірки «Підсумовуючи мовчання», у яких нібито містилися «наклепи на радянський державний та суспільний лад». У відповідь І. Калинець зазначав, що слідством дається неправильна характеристика його творчості¹². 14 жовтня 1972 р. на 18-ти сторінках слідчим було складено обвинувальний висновок у справі І. Калинця, що означало закінчення процесу слідства, а вже 15 листопада судова колегія оголосила поетові вирок. І. Калинця, як і його дружину І. Калинець було звинувачено за ст. 62 ч. 1 КК Української РСР¹³.

Отже, арешти української інтелігенції 1972–1973 рр. стали черговою хвилею політичних репресій, спрямованих на придушення національно-культурного руху й інакомислення в УРСР. Подружжя Ірини та Ігоря Калинців опинилося серед тих, кого радянська влада розглядала як «небезпечних» носіїв національної свідомості. Спершу в січні 1972 р. була заарештована І. Калинець, а вже після винесення їй вироку наприкінці липня – на початку серпня того ж року органи КДБ відкрили справу проти її чоловіка. У листопаді І. Калинця засудили за ст. 62 ч. 1 КК УРСР («антирадянська агітація і пропаганда»). І. Калинець звинуватили за тією ж політичною статтею, що використовувалася як універсальний інструмент боротьби з українським

⁹ Паска Б. Судові розправи над українськими дисидентами під час генерального погрому (травень – листопад 1972 р.). *Українські історичні студії*, 2025. 17 (59). С. 172.

¹⁰ ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1051. Інформаційне повідомлення голови КДБ при РМ УРСР Федорчука В. В. на адресу першого секретаря ЦК КПУ Щербицького В. В. про закриті судові засідання Львівського обласного суду під час якого розглядалася кримінальна справа на Калинець Ірину Онуфріївну, яку звинувачують у проведенні антирадянської агітації. Арк. 130.

¹¹ Шкраб'юк П. Попід золоті ворота: Шість елегій про родину Калинців. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. С. 239–240.

¹² Там само. С. 247.

¹³ Там само. С. 252–260.

рухом опору. Справа Калинців є показовою для розуміння логіки радянських репресій. Влада прагнула ізолювати найактивніших і найвпливовіших діячів українського культурного та правозахисного середовища, завдаючи ударів не лише по окремих особах, а й по цілих родинах.

Шепітак Наталія. *«Подвійний вирок»: репресії проти подружжя Ірини та Ігоря Калинців у контексті другої хвилі арештів української інтелігенції 1972–1973 рр.* У статті подано короткий опис проведених арештів над Іриною та Ігорем Калинцями в контексті другої хвилі репресій проти української інтелігенції 1972–1973 рр. Зазначено ключові елементи перебігу цих подій, а саме: проведення обшуків у помешканні подружжя слідчими УКДБ при РМ УРСР по Львівській області, вилучення літературних та особистих матеріалів, а також винесення судових вироків.

Ключові слова: Ірина Калинець, Ігор Калинець, український дисидентський рух, радянський режим, Комітет державної безпеки (КДБ), операція «Блок», репресії.

Shepitak Nataliia. *"Double sentence": repressions against the couple Iryna and Igor Kalynts in the context of the second wave of arrests of Ukrainian intelligentsia in 1972–1973.* The article provides a brief description of the arrests of Iryna and Ihor Kalynts in the context of the second wave of repressions against the Ukrainian intelligentsia in 1972–1973. The key elements of the course of these events are indicated, namely: searches of the couple's apartment by investigators of the KGB under the RM of the Ukrainian SSR in the Lviv region, the seizure of literary and personal materials, as well as the passing of court sentences.

Keywords: Iryna Kalynets, Ihor Kalynets, Ukrainian dissident movement, Soviet regime, State Security Committee (KGB), operation "Bloc", repressions.

Любомира Федунішин

кандидат історичних наук, викладач суспільних дисциплін Відокремленого структурного підрозділу «Буриштинський енергетичний фаховий коледж Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу» (Буриштин)

САМВИДАВ ЯК СИМВОЛ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

Одним із ключових видів опозиційної діяльності проти радянської системи в контексті визвольного руху другої половини ХХ ст. була боротьба українських письменників, поетів, національно-свідомих діячів за права та свободу слова в умовах ідеологічного, партійного контролю тоталітарного суспільства. Для учасників руху опору важливим інструментом інформаційної боротьби був український самвидав. Радомир Мокрик зазначав, що наприкінці 1963 р. вже навряд чи хтось із молодих людей вірив у «світле комуністичне майбутнє». Виразно посилилась цензура – якщо ще в 1962 р. шістдесятники були постійними гостями на шпальтах газет і журналів, то вже на зламі 1963/1964 років їхні тексти переважно «забраковувались» цензурою. Про це у своїх листах та щоденниках писали Василь Стус і Василь Симоненко¹.

Оскільки офіційна цензура забороняла твори шістдесятників, молоді інтелектуали взялися самотужки за виготовлення і «видавання» власних творів. Особливо діяльними у цьому плані були Іван Світличний і Богдань Горинь. Тексти – як вірші, так і проза – друкувалися на тонкому цигарковому папері під копірку, декілька примірників водночас. У 1963–1964 рр. лише починалася епоха самвидаву, який згодом стане одним із ключових видів діяльності національного руху. У той період до самвидаву потрапляли передусім заборонені тексти самих шістдесятників та віднайдені чи заборонені твори письменників попереднього покоління. Фактично вже від початку 1964 р. І. Світличний та його друзі ступили на тонку кригу «антирадянської діяльності», адже література, яку вони поширювали в самвидаві, справді набувала дедалі гострішого не лише культурного, але й політичного змісту².

Після пожежі 24 травня 1964 р. в найбільшій українській книгозбірні Публічній бібліотеці Академії наук урсу Євген Сверстюк написав ключовий текст українського самвидаву «З приводу процесу над Погружальським», де вперше без будь-яких двозначностей радянську владу було обвинувачено в

¹ Мокрик Р. Бунт проти імперії: українські шістдесятники. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2024. С. 342, 344.

² Там само. С. 346–348.

нищенні національної історії, а радянську імперію вперше відкрито названо колоніальною. Спалення стародруків, рідкісних книжок, рукописів, архівів в час Шевченківських свят – це частина війни російського великодержавного шовінізму з українською культурою й українським народом. Цей самвидав ознаменував початок нового етапу в історії шістдесятництва – шістдесятники ставали дисидентами завдяки власному інтелекту і рефлексії навколишнього світу, усвідомивши фальш радянської культури, штучність усіх партійних лозунгів, залишаючись фактично в інформаційному вакуумі. Таємний «суд» і розстріл – ось відповідь на спробу підняти голос за права уярмленої нації. Було вчинено дику розправу над групою київських і львівських юристів, що хотіли у Верховній Раді та в ООН підняти питання про колоніальний гніт на Україну. А щоб про це не дізналися нащадки, всі матеріали дізнання і суду були знищені³.

Саме тому Є. Сверстюк у своєму самвидавному есеї 1964 р. писав: радянська система є колоніальною імперією і вести з нею діалог неможливо. Ця теза є актуальною і сьогодні, коли в час війни за Незалежність України ведуться спроби нав'язати «мир» на умовах росії. Для підтримання підлеглого статусу України тоді застосовували і зараз росія використовує маніпулювання з історією, русифікацію населення, маргіналізацію української національної культури та ідентичності. Цю колоніальну війну проти всього українського відповідно імперської рашистської концепції, ідеології «руського мира» сьогодні продовжує вести держава-терорист рф, вбиваючи мирних жителів, знищуючи інфраструктуру, заклади освіти, музеї, національні пам'ятки культури та архітектури, викрадаючи українських дітей і цивільних, проводячи політику колоніалізму й зросійщення на окупованих українських територіях.

У 1965 р. Іван Дзюба створив ключовий текст усього дисидентського руху під назвою «Інтернаціоналізм чи русифікація?» як аргументований аналіз національної політики радянського керівництва щодо України, намагаючись своїм твором вказати на помилки в національній політиці партії і допомогти їх виправити і саме за це буде арештований. Автор прямо констатував, що серед успадкував колоніальні тенденції від царської росії, ба більше, культивує і розвиває їх. В основі цих стратегій – російський шовінізм, який подекуди переростає у відверту українофобію⁴. «Інтернаціоналізм чи русифікацію?» вдалося передати на Захід, де її переклали і видали багатьма мовами.

У суботу 4 вересня 1965 року в кінотеатрі «Україна» на прем'єрі фільму «Тіні забутих предків» після виступу режисера С. Параджанова літературознавець І. Дзюба виголосив промову про масові політичні арешти

³ Там само. С. 368–369.

⁴ Там само. С. 378–379.

української інтелігенції і молоді в Києві, Львові та інших містах. Тоді у залі підвівся В. Чорновіл і закликав встати тих, хто проти свавілля та політичних репресій радянської влади. Метою акції протесту було привернення уваги до хвилі арештів в колі української інтелігенції (у день прем'єри до обіду в Києві заарештували Івана Світличного, в останній день серпня арештували Богдана і Михайла Горинів, Михайла Косіва, Івана Гея, Опанаса Заливаху та ін.) за антирадянську діяльність, передусім поширення самвидаву. Органи державної безпеки визначали документи самвидаву як «націоналістичні» й «ворожі»⁵.

В контексті аналізу життєдіяльності інакомислячих цінною є думка Ігоря Козловського про те, що екзистенційний інтелект здатний максимально ефективно розкрити потенціал людини, розвиває навички критичного мислення, допомагає ставити глибокі питання про свою самоідентифікацію, відповідати на них, розмірковуючи над історією нашої країни, нашого народу або над особистою історією, використовувати інтуїцію, мислення та метапізнання і веде до саморефлексивної свідомості, самотрансформації, допомагає визначити цінності, власні принципи і сенс життя⁶.

Виступаючи проти системи, В. Чорновіл під час першого ув'язнення (3 серпня 1967 р. – 3 лютого 1969 р.) витримав 48-денну голодівку протесту за викрадені адміністрацією документи «справи», загартувавшись, виборюючи собі місце під табірним сонцем серед кримінальних злочинців. Це було його гірким досвідом і наслідком офіційно посланих попередніх заяв на захист заарештованої в 1965 р. й згодом засудженої української інтелігенції та підготовлених двох збірок про політичні репресії в Україні: «Правосуддя чи рецидиви терору?» (1966 р.) та «Лихо з розуму» (1967 р.)⁷. Листи В. Чорновола з табору яскраво засвідчують екзистенційне утвердження людини в екстремальних умовах. «Вільним можна лишатися в усяких, навіть у найпринизливіших і найнелюдськіших обставинах... Щоправда, то вже вільність внутрішня» (До сестри, 30.10.1968)⁸.

Вячеслав Чорновіл – борець за світоглядом і вдачею, він був активним у всьому своєму житті. Видавав з 1969 р. до 1972 р. позацензурний самвидавний журнал «Український вісник», про що знала обмежена кількість людей, які й допомагали йому таємно. У липні 1971 р. датоване в КДБ заведення «справи» на журнал «Український вісник». Органи догадувалися, але не мали доказів, що саме В. Чорновіл його видає. Самвидав для КДБ того часу був міною

⁵ Там само. С. 387–388.

⁶ Козловський І. Людина на перехресті. Роздуми про екзистенційний інтелект. Київ: «Колесо життя», 2023. С. 6.

⁷ Чорновіл В. Твори: в 10-ти т. / упоряд., передм. В. Чорновіл. К.: Смолоскип, 2007. Т. 5. С. 17.

⁸ Чорновіл В. Твори: у 10 т. / упоряд. Михайлини Коцюбинської, Валентини Чорновіл. К.: Смолоскип, 2005. Т. 4. Кн. 1. С. 21

уповільненої дії, тому окрема справа на нього була заведена за півроку до арештів. 12 січня 1972 р. В. Чорновола було заарештовано за «усну антирадянську агітацію й пропаганду» без конкретних доказів слідства, він став однією із жертв чергового покосу української інтелігенції. Крім нього скомпроментовано й заарештовано І. Дзюбу, І. Світличного та інших, пов'язавши українських діячів з іноземними розвідками – справою «бандерівського агента Я. Добоша»⁹. В. Чорновіл не брав участі у слідстві, єдина надія на свідків теж себе не виправдала. Бо ж редактор добре все передбачив – довірився буквально кільком людям, які його не зрадили. Невдовзі після арешту В. Чорновола дружину Атену Пашко разом з його сестрою Валентиною було затримано в слідчому ізоляторі КГБ на три доби. Від них вимагали свідчень з приводу виготовлення й поширення «Українського вісника», а факт затримання використовувався для тиску на В. Чорновола. Проте від них нічого не вдалося довідатися про журнал. Була заборона побачень, інсинуації, цькування на роботі, інспіровані плітки, періодичні обшуки. Із Чаппанди в Якутії писав у листі до дружини (24.09–10.10.1975): «Мабуть, навіть любов до Батьківщини мислиться через дорогу людину. Ось і в мене за далекими далями є Атега-Україна з великою Чесністю, Стійкістю і Стражданням. Дякую за те Богові»¹⁰. Листи В. Чорновола, як і інших його соратників і побратимів, – переконливе й дуже колоритне свідчення нелегких буднів родин репресованих та їхніх друзів і однодумців у лещатах тоталітарного режиму.

Остаточну крапку в справі «Українського вісника» В. Чорновіл ставить у заяві від 19 січня 1973 р., уже майже всіх заарештованих засуджено. Експертиза, яка фактично не проводилася, висновки взяла «з повітря». В. Чорновіл в протоколі від 15 січня зазначає: «...ніякого слідства в моїй справі не існує, є відверта підготовка розправи наді мною, не гребуючи ніякими засобами. З даного моменту участь у такому «слідстві» припиняю»¹¹. Висновки експертів були юридично безграмотні, не ґрунтувалися на мовному аналізі, а були просто брехливими твердженнями щодо редакторства В. Чорновола.

КДБ постійно мстився В. Чорноволу за нерозкрити справу з «Українським вісником». Про те, як його привозили до Львова 1974 р., як допитували, знущалися, тягнути хворого з температурою, в самій білизні, босого по снігу, а потім кинули у воронок і тримали там на морозі кілька годин, яким був його етап назад до табору в стані голодівки, можна детально

⁹ Чорновіл В. Твори: в 10-ти т. / упоряд., передм. В. Чорновіл. К.: Смолоскип, 2007. Т. 5. С. 21.

¹⁰ Чорновіл В. Твори: у 10 т. / упоряд. Михайлини Коцюбинської, Валентини Чорновіл. К.: Смолоскип, 2005. Т. 4. Кн. 1. С. 52, 54.

¹¹ Чорновіл В. Твори: в 10-ти т. / упоряд., передм. В. Чорновіл. К.: Смолоскип, 2007. Т. 5. С. 31.

довідатися з хроніки В. Чорновола і Б. Пенсона «Будні мордовських таборів» (1975 р.)¹², яка написана в самому вирі табірної життя. У «Листах з неволі» ділиться своїми спостереженнями, що найкращі листи чомусь пишуться під час голодівок. І ще одну з «переваг» зони усвідомлює і культивує – вишукане, добірне товариство. Адже поруч Василь Стус, Паруйр Айрік'ян, Михайло Хейфец. Люди морально вироблені, інтелектуально багаті. Поруч «святі старики» з УПА¹³.

Таким чином, без страху написані конкретно-обґрунтовані офіційні заяви, сміливі матеріали самвидаву та листи В. Чорновола розкривають цілу панораму життя та опору національно свідомих борців за незалежність України в другій половині ХХ ст. У них ідеться не тільки про авторів та їх особисті переконання, а про беззаконня, які чинилися тоді в сср. Водночас ці документи – докази боротьби, незламності, правоти та опору дисидентів, які з будь-якої найгіршої ситуації знаходили вихід, поширювали правдиву інформацію та незалежну думку всупереч державній цензурі. Актуальними для нас і сьогодні в час воєнних потрясінь залишаються слова В. Чорновола: «Перемагати можна тільки своєю моральною вищістю, правдою і справедливістю».

Федунішин Любомира. Самвидав як символ визвольної боротьби другої половини ХХ ст. Розкрито участь В. Чорновола в акціях протесту проти тоталітарного режиму, співпрацю з дисидентами. Звернуто увагу на відкритий виступ на захист заарештованих 1965 р., підготовку збірок матеріалів про політичні репресії 1966–1967 рр., редакторську роботу з 1969 р. щодо видання журналу «Український вісник». Проаналізовано листи, заяви В. Чорновола про порушення прав людини в сср, насилля та репресії проти інакомислячих.
Ключові слова: В. Чорновіл, самвидав, дисиденти, тоталітарний режим, боротьба.

Fedunyshyn Liubomyra. Self-publishing press as a symbol of the liberation struggle in the second half of the 20th century. The author reveals Chornovil's participation in protests against the totalitarian regime, cooperation with dissidents. The attention was paid to the open statement in defence of the arrested in 1965, the preparation of collections of materials on political repressions of 1966-1967, the editorial work from 1969 concerning the publication of the magazine «Ukrainian Bulletin». The letters, statements of V. Chornovil about the violation of human rights in the ussr, violence and repression against dissenters were analysed.

Key words: V. Chornovil, self-publishing press, dissidents, totalitarian regime, struggle.

¹² Там само. С. 32.

¹³ Чорновіл В. Твори: у 10 т. / упоряд. Михайлини Коцюбинської, Валентини Чорновіл. К.: Смолоскип, 2005. Т. 4. Кн. 1. С. 22.

СИМВОЛИ, СЕНСИ ТА УКРАЇНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ

Феріде Ібрагімова

магістр з міжнародних відносин, політологиня-міжнародниця, помічниця-консультантка Лідера кримськотатарського народу, народного депутата України Мустафи Джемільєва (м. Київ)

СИМВОЛИ, МАРКЕРИ, СЕНСИ ЯК ПОТУЖНА ЗБРОЯ ТА ЩИТ ПРОТИ ЗОВНІШНЬОГО ВОРОГА ТА ВНУТРІШНЬОЇ АМНЕЗІЇ В БИТВІ ЗА УКРАЇНСЬКУ ІДЕНТИЧНІСТЬ

Символи, маркери, сенси – це не просто знаки минулого, теперішнього, це все живі коди національної пам'яті, які формують наш опір і нашу єдність, наше коріння, а без коріння – немає народу. Ці маркери надають нам сили духу, наснаги продовжувати нашу священну боротьбу, постійне підживлення пам'яті про звитяжну боротьбу українських борців за Волю України в різні історичні часи, про їхню жертвність задля того, щоб нащадки жили у вільній Україні. В час, коли московитський ворог вчергове прагне стерти нас, Українців та корінний народ України – Кримських татар взагалі з мапи Землі, саме наші мови, традиції, наші символи, маркери, культура, слово стають архіпотужною зброєю в тилу, так би мовити не кулями, а світлом, які несуть правду. Ця визвольна боротьба для Неньки України у першу чергу за нашу Ідентичність, а потім вже за наші території, за душу нації, за здатність пам'ятати, хто ми є.

Символи як зброя опору та щит проти амнезії. Осмислення історії, наших символів, маркерів – це не минуле, а наша активна потужна зброя в тилу. Забуття («яка різниця») завжди стає апіорі поразкою. Культура пам'яті, знання та шанування автентичних своїх маркерів – це оборона не тільки від зовнішнього ворога, але й від «внутрішнього ворога» – меншовартості, амнезії, байдужості, апатії, русифікації.

Архіважливою є різниця, на якій вулиці ви живете, чи як називається ваше місто, і біля якого пам'ятника ваша школа, бо це формує в тому числі ідентичність, і є великою частиною нашої правдивої історії. Бо щоб не сталось так, як у випадку з «яка різниця» в цьому мудром анекдоті: «Їдуть двоє в купе потягу, і один іншого запитує: Ви не знаєте в який концтабір нас везуть? – а той відповідає: я не знаю, я не цікавлюся політикою».

Кримськотатарський народ пережив в різні історичні періоди однакові події та переживає вкотре, як і український народ, жахливі події, а саме геноциди, лінгвоциди, доміциди, етноциди, екоциди наших народів катами

московитами, але ми зобов'язані зберігати свою культуру, свою мову та свою ідентичність – бо це все дуже потужні зброї, бо тільки з ними ми існуємо.

Українські та кримськотатарські символи – це не просто елементи культури, а жива потужна зброя, що ріже катів московитів. Прапор, який піднімають над спаленими містами, – це не тканина, а крик свободи, наша Гордість, наша Гідність, наша Звитяжність, ідентифікатор Господаря.

Надзвичайно важливими маркерами ідентичності та важливим аспектом процесу деколонізації, демосковитизації є повернення історичних назв населених пунктів. Повернення географічних історичних назв, топонімів наших населених пунктів – це відновлення історичної справедливості, а саме історичні назви містять у собі пам'ять про місцеві традиції, культуру та історичні події.

На превеликий жаль, як спалюжені, злочинно перейменовані катами московитами автентичні назви географічні на материковій Україні, така ж ситуація і на історичній Батьківщині корінного народу України кримських татар у Криму. Існує три хвилі знищення топонімів Криму, починаючи з першої анексії Криму в 1783 р. московитами, але наймасовішою звичайно ж була хвиля перейменувань у 1944 – початку 1960-х рр., тобто після чергового Геноциду кримськотатарського народу “Sürgünlük” (Вигнання) 1944 р, аби повністю стерти пам'ять про справжню історію півострова та його господаря корінний народ. До цього кримськотатарське походження мали понад 90 відсотків кримських назв. За цей час були перейменовані тисячі історичних назв населених пунктів та географічних об'єктів, наприклад, Акмесджит став сімферополем, Ак'яр – севастополем, Ічки – советським, і багато інших, загалом близько 1444 географічних назвам необхідно відновити історичну справедливість і повернути справжні назви, що є архіважливим елементом деокупації Криму, і це відновлення справжніх назв на всіх мапах повинно бути до деокупації, а не після!¹

Як яскравий приклад спалюження та заборони вживання московитами етноніму правильного в межах етноциду-геноциду; понад 50 років етнонім «кримські татари» було вилучено з наукового та правового використання і замінено на «татари». На превеликий жаль, і досі ці злочинні наслідки спостерігаються та транслюються в гливких мізках суспільства, яких московитам вдалося потруїти своєю масштабною, як завжди, пропагандою, наративами, дезінформацією. До прикладу, місто в Криму оригінальна назва Керіç (Керіч), але окупанти вирізали літеру і стало Керч; в кримськотатарській назві міста Saq, навпаки, було добавлено одну літеру, і стало Саки. Цими

¹ Історичний екскурс. Меджліс кримськотатарського народу. URL: <https://qtm.org/istorychnyj-ekskurs/>.

геноцидними діями викорінювалась історична пам'ять про історію та культуру кримських татар, повністю ліквідовувались самі навіть згадки про те, що вони колись існували на цій землі. Одночасно йшла колонізація історичних пам'яток, підміна справжніх історичних пам'яток, символів Криму, маркерів.

Прикладом є Ластівчине гніздо – яке є абсолютною частиною московитської спадщини і не є символом Криму, який намагаються невіглахи постійно використовувати у великій кількості інформаційних публікацій. Це «гніздо» свого часу звів московитський скульптор Шервуд на замовлення московитського мільонера Рахманова.

Єдність спільної визвольної боротьби українського та кримськотатарського народів проти окупаційної системи московії. Українців та кримських татар завжди пов'язувала спільна історія, етнопсихологічна близькість, що полягала у спільній ментальності воїнів. Її доповнювали спільна жага до свободи: культурної, релігійної, територіальної, мовної². Як один із прикладів успішної українсько-кримськотатарської співпраці не тільки у військовому плані, але й в культурному, торговому тощо вимірах, є Конституція Пилипа Орлика в далекому 1710 р.: «Оскільки нам завжди необхідна сусідська дружба з Кримською державою, до чиеї допомоги Військо Запорізьке для оборони своєї не раз вдавалося, то, наскільки на цей час це можливо буде, Ясновельможний гетьман через послів своїх до Найяснішої Його Милості Хана Кримського має дбати про відновлення давнього з Кримською державою братерства та єднання військового і підтвердження вічної приязні, дивлячись на яку сусідні держави не відважилися б прагнути поневолити Україну чи коли-небудь чинити над нею гвалт.

Після закінчення війни, коли Бог допоможе, при бажаному й очікуваному нами мирі, новообраний гетьман, осівши у своїй резиденції, має неухильно пильнувати, зобов'язавши до цього і уряд свій, аби ні в чому з державою Кримською дружба і побратимство не порушилися через наших свавільних та легковажних людей, які звикли не тільки сусідську згоду та приязнь, а й союзи мирні руйнувати»³. Кримськотатарських і українських борців єднало і єдне прагнення перемогти ворогів. Будь-які спроби роз'єднання українського та кримськотатарського народів – це виключно наслідки московитської імперської, потім советської, а потім знову ж таки московитської федеральної пропаганди. Цій пропаганді треба було звести кримських татар до рівня «ніщо», щоб виправдати колонізацію Криму. Все це

² Цикл «12 міфів про Крим» від історикіні Гульнари Абдулаєвої в межах культурно-мистецького проєкту «ZINCIR/ЛАНЦЮГ – ЛАНКИ ПАМ'ЯТІ». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=I-0lazVWnt8>.

³ Договори і постанови прав і свобод військових між Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького, і між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорізьким. URL: <https://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html>.

протягом останніх двохсот років настільки міцно відклалося саме в глевких мізках, головах тих, хто пише підручники, що ми досі всі ці стереотипи не перебороли. Українці та кримські татари – це два незламних народи, у яких одна країна – Україна, ми – єдина Українська політична нація!

Отже, Україна сьогодні бореться в цій новітній Священній для нас війні, по-перше, за свою ідентичність з усіма притаманними маркерами: мова культура, традиції, справжня історія, та й взагалі за своє існування, а опісля вже за свою територіальну цілісність. Збройна боротьба українського народу за державну незалежність та суверенітет є процесом, що має завершитися утвердженням перемоги України, а не компромісними чи тимчасовими мирними угодами. Під час війни жертв завжди менше, ніж під час так званих «мирів» з терористами, бо той, хто прийшов тебе вбити, вкотре чинить геноцид, лінгвоцид, доміцид, етноцид, екоцид. Із ними не домовляються, їх справедливо знищують, бо непокаране зло завжди повертається!

Як зазначав один із видатних представників українського національного руху, Герой України Дмитро Коцюбайло, Доброволець та Націоналіст, який загинув, захищаючи державну незалежність України та всіх нас, що «тільки боротьба дає свободу, тому потрібно боротися, якщо не хочеш бути рабом»⁴! Слава Україні! Вічна Пам'ять та Шана Героям Української Нації всіх історичних часів! Слава Нації! Смерть ворогам!

⁴ Фещенко А. День народження Героя України Да Вінчі: чим запам'ятався легендарний Дмитро Коцюбайло. URL: <https://glavcom.ua/country/society/den-narodzhennja-polehloho-da-vinchi-chim-zapamjatavsja-lehendarnij-dmitro-kotsjubajlo-965783.html>

Ібрагімова Феріде. Символи, маркери, сенси як потужна зброя та щит проти зовнішнього ворога та внутрішньої амнезії в битві за Українську ідентичність. Розглядається вагомий вплив українських символів, маркерів як зброю опору та щит і запобіжник проти амнезії. Акцентується на гострій важливості маркерів Незламної Української Нації в контексті боротьби українського та кримськотатарського народу за свою ідентичність. Наголошується на критичній важливості повернення автентичних географічних назв-топонімів в контексті демосковизації на території України як відновлення історичної справедливості. Підкреслюється успішний об'єднаний досвід українців та кримських татар в різні історичні часи в боротьбі за Волю України та Перемоги над спільним московитським ворогом.

Ключові слова: московитсько-українська війна, символи, сенси, маркери, самоідентифікація, мова, географічні пам'ятки, свобода, українці, кримські татари, топоніми, демосковизація, Перемога.

Ibrahimova Feride. Symbols, markers, meanings as a powerful weapon and shield against the external enemy and internal amnesia in the battle for Ukrainian identity. The significant influence of Ukrainian symbols, markers as a weapon of resistance and a shield and fuse against amnesia is considered. The acute importance of the markers of the Unbreakable Ukrainian Nation in the context of the struggle of the Ukrainian and Crimean Tatar people for their identity is emphasized. The critical importance of the return of authentic geographical names-toponyms in the context of de-moscovization on the territory of Ukraine as a restoration of historical justice is emphasized. The successful joint experience of Ukrainians and Crimean Tatars in different historical times in the struggle for the Freedom of Ukraine and Victory over the common muscovite enemy is emphasized.

Keywords: muscovite-Ukrainian war, symbols, meanings, markers, self-identification, language, geographical landmarks, freedom, Ukrainians, Crimean Tatars, toponyms, demoscovization, Victory.

Аліна Заєць

магістрант Навчально-наукового інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ)

НАЦІОНАЛЬНІ СЕНСИ ТА СИМВОЛИ: СТРАТЕГІЯ УКРАЇНСЬКОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ

Процес формування національної ідентичності та її утвердження на міжнародній арені нерозривно пов'язаний із кристалізацією та ефективним функціонуванням національних сенсів і символів. Вони виступають як маркери самобутності та внутрішнього єднання та як наріжні камені державотворення та значимі інструменти «м'якої сили» у глобальному середовищі. В умовах, коли інформаційні війни та гібридні загрози намагаються зруйнувати цілісність національного коду, для сучасної України, що перебуває в стані екзистенційної боротьби за своє право на суб'єктність, дослідження ролі національних сенсів є питанням стратегічної ваги та інтелектуальної самооборони. В цій статті здійснено спробу здійснити багатовекторний, глибокий аналіз того, як українські сенси та символи функціонують, еволюціонують та впливають на суспільні процеси в п'яти ключових сферах: історії, політиці, культурі, медіа та економіці. Розуміння цієї комплексної взаємодії дозволяє оцінити як внутрішню консолідацію нації, так і її здатність інтегрувати свої унікальні коди у світовий простір як універсально значущі. Центральною тезою є твердження, що цілісний, багатогранний бренд України формується на перетині глибокої історичної пам'яті та сучасної незламної стійкості, що забезпечує її міжнародну легітимність та підтримку.

Історія є первинним джерелом і головним каталізатором національних сенсів та формує ключовий український сенс – сенс неперервності та спротиву. Цей наратив тягнеться від часів формування державності до сучасних викликів та об'єднує минуле й сьогодення в єдиний ідейний потік, що дає моральне право на суб'єктність. Сильним символом спадкоємності є Тризуб, що став державним гербом. Його унікальність як історичного символу підтверджується ще за часів Київської Русі та асоціацією з князем Володимиром Великим, а також його символічною присутністю в європейському контексті – зокрема, зображення елементів, пов'язаних із Хрещенням Русі, в мозаїці Собору Святого Петра у Ватикані¹. Цей факт є вагомим аргументом проти спроб позиціонувати українську ідентичність як

¹ До 1000-ліття Володимира Великого: Міністерство закордонних справ України. URL: <https://vatican.mfa.gov.ua/news/38611-do-1000-littya-volodimira-velikogo>

штучну або «пізню конструкцію». Водночас, трагічні сторінки, як-от Голодомор 1932–1933 рр, формують сенс Жертовності та Стійкості, вони перетворюють національний біль на національну відповідальність за збереження нації та слугують моральною протипогою імперській ідеології. Символи національно-визвольного руху, як-от постаті Степана Бандери та Романа Шухевича як символи ОУН-УПА, втілюють сенс безкомпромісної боротьби за самостійну державу та готовності до найбільшої жертви. У русі Опору 1960-1970-х рр. Василь Стус – символ незламності духу та спротиву тоталітарній системі через слово, а Вячеслав Чорновіл – символ національної гідності та правозахисту, транслиють світові ідею, що український спротив завжди був спрямований на універсальні цінності – свободу та людську гідність. Цю історичну естафету приймають і герої сучасності. Легендарний командир батальйону «Вовки Да Вінчі» Дмитро Коцюбайло на псевдо «Да Вінчі», прижиттєво удостоєним звання Героя України, символізує неперервність добровольчого руху та високий професіоналізм попри молодий вік, а його слова: «За свою свободу треба боротися. Якщо не хочеш бути в ярмі чи стати рабом, то треба боротися»², стали основою продовження національної боротьби. А молодий боєць Назарій Гринцевич на псевдо «Грінка», один із наймолодших захисників «Азовсталі», який загинув у 21 рік, символізує нову генерацію національної жертовності та безкомпромісної любові до своєї землі, що відображено у його заповіті: «Щоб не було у вас, слухайтеся маму, їжте кашу і любіть Україну»³.

Ці історичні сенси безпосередньо переходять у політичну сферу, де національні символи та сенси відіграють роль легітимації та мобілізації. Державний прапор (синьо-жовтий) – його підняття над звільненими містами, як-от Херсон чи Ізюм, перетворюється на політичний ритуал, що транслює сенс перемоги та відновлення національної справедливості і стає інструментом як внутрішньої, так і зовнішньої комунікації. Найбільш значущим політичним символом останніх десятиліть став Майдан, що втілює сенс Гідності та Європейського вибору. Цей символ, що є виявом прямої демократії та готовності до самопожертви, став глобальним політичним знаком, що позначає боротьбу за свободу від автократичних режимів, про що свідчать численні резолюції ПАРЄ та Європарламенту. Політичний сенс Європейськості є домінуючим, а Статус кандидата в ЄС є цивілізаційним сенсом, який закріплює Україну як частину західної спільноти цінностей, що

² «Іноді треба просто встати й зробити. Встати і піти вбивати ворогів». Інтерв'ю з Героєм України Дмитром Коцюбайлом «Да Вінчі». URL: https://lb.ua/society/2021/12/04/500174_inodi_treba_prosto_vstati_y_zrobiti.html

³ На фронті загинув Назарій "Грінка" Гринцевич. URL: <https://suspilne.media/vinnysia/740533-na-vijni-zaginu-v-zvilnenij-z-rosijskogo-polonu-vinnicanin-nazarij-grincevic-na-psevdo-grinka/>

є фундаментальною протипагою імперській ідеології. Окрім того, процеси декомунізації та дерусифікації (наприклад, перейменування проспектів у Києві на честь діячів національно-визвольного руху) є політичним актом утвердження національних сенсів у публічному просторі, символічно відмежовуючи Україну від імперського та советського минулого.

Культурна сфера демонструє, що вона є головним середовищем для збереження та експорту національних сенсів, що підтверджує філософська думка про мову як код нації. Українська мова, як слушно зазначав Іван Огієнко, є не тільки простим символом розуміння, але «це найперша сторожа нашого психічного я. І поки живе мова – житиме й народ, як національність»⁴. Її захист через закони є виявом сенсу культурної самостійності. Універсальним та найбільш впізнаваним символом, який вийшов за межі фольклору, стала Вишиванка. Вона несе в собі сенс генетичного коду та національної єдності, а завдяки культурній дипломатії (зокрема, ініціативам Всесвітнього дня вишиванки та роботі таких дизайнерів, як Віта Кін), цей символ став глобальним знаком солідарності, з'являючись на світових подіумах. Сучасна культура формує сенс креативного опору: фільм «Атлантида» Валентина Васяновича чи успіх гурту «ДахаБраха», який синтезує етнічні мотиви у світовий музичний простір, ефективно експортують український культурний код.

У сучасних умовах медіа відіграють вирішальну роль у кодуванні та розповсюдженні українських сенсів і символів, діючи зі швидкістю, недоступною традиційній дипломатії. Сучасні медіа-символи є прикладом швидкої кодифікації національних сенсів: фраза «Русській воєнний корабль...», пов'язана із захисниками острова Зміїний, та символ «Привид Києва» – це фрази, що стали глобальними культурними одиницями, що втілюють сенс безстрашності, дотепності та моральної переваги над агресором. Ці образи, поширені через соціальні мережі, стали зразком ефективної комунікації стійкості. Українські медіа та журналісти транслують сенс автентичності та правди, що є ключовим внеском у інформаційну безпеку. Це посилюється і завдяки публікаціям, які фіксують ці символи, наприклад, у книзі «Україна: 50 символів боротьби»⁵. Окрім того, історії героїв, як-от згадані Дмитро Коцюбайло та Назарій Гринцевич, поширені через медіа, стають міжнародними символами героїзму та посилюють зовнішню суб'єктність України.

Навіть у суто економічній сфері національні сенси починають

⁴ Огієнко І. Мова – то серце народу: гине мова – гине народ. URL: <https://nlu.org.ua/event.php?id=2136>

⁵ Україна: 50 символів боротьби. Київ: Platfor.ma, 2022. 216 с. URL: <https://shop.platfor.ma/shop/knyha-ukraina-50-symvoliv-borotby/>

відігравати важливу роль у контексті глобального брендингу. Український бізнес, який продовжує функціонувати в умовах війни, створює сенс «Незламної економіки», що символізує надійність та адаптивність. Це сильний сигнал для міжнародних інвесторів підкріплюється успіхом IT-рішень та технологічних стартапів – як-от компанія Grammarly чи виробник систем безпеки Ajax Systems, що експортує продукцію у понад 170 країн світу, демонструють високий інтелектуальний потенціал нації. Крім того, Україна як «житниця Європи» стала глобальним символом продовольчої безпеки світу, і сенс, закодований у цьому символі, – це глобальна відповідальність та внесок у світовий порядок через, наприклад, Чорноморську зернову ініціативу (Grain Initiative). Економічні символи таким чином перетворюють національну стійкість на конкурентну перевагу на світовому ринку, що базується на незламності духу.

Українські сенси та символи функціонують як взаємопов'язана та динамічна система, що охоплює всі сфери суспільного життя. Ключові сенси – Неперервність, Гідність, Спротив та Європейський вибір – є значущим ідеологічним каркасом, що забезпечує внутрішню консолідацію і зовнішню суб'єктність. Символи – від Тризуба та Вишиванки, що кореняться в історії, до Майдану, ініціатив на кшталт «Зерно з України» та сучасних образів героїзму, уособлених у постатях Да Вінчі та Грінки та інших героїв сьогодення – є ефективними трансляторами цих сенсів у світовий простір. Успішне утвердження України на глобальній арені залежить від подальшої систематизації, захисту та проактивного просування цих унікальних національних кодів у всіх п'яти аналізованих сферах. Таким чином, українські сенси та символи є відображенням ідентичності й, водночас, стратегічним ресурсом у процесі відновлення та інтеграції країни у світову спільноту. Це вносить унікальний внесок у формування сучасного світового демократичного порядку, де боротьба за свободу має всесвітнє значення.

Заєць Аліна. Національні Сенси та Символи: Стратегія Української Суб'єктності. Це есе присвячене комплексному аналізу функціонування українських національних сенсів і символів як стратегічного ресурсу у процесі державотворення та міжнародної суб'єктності. Дослідження здійснюється у багатовекторному форматі та охоплює п'ять ключових сфер суспільного життя: історію, політику, культуру, медіа та економіку. Головний аргумент полягає в тому, що ключові національні коди – Неперервність, Гідність, Спротив та Європейський вибір – трансформувалися з внутрішнього ідентифікатора на глобально зрозумілий наратив, що є визначальним чинником підтримки України у світі. На конкретних прикладах, включно з аналізом символіки Тризуба, феномену Майдану, культурного експорту та економічної стійкості, демонструється, як історична пам'ять та героїзм сучасності.

Ключові слова: національні сенси, символи, українська ідентичність, суб'єктність, історична пам'ять, стратегія державотворення.

Zaiets Alina. National Meanings and Symbols: The Strategy of Ukrainian Subjectivity.

This essay is devoted to a comprehensive analysis of the functioning of Ukrainian national meanings and symbols as a strategic resource in the process of state-building and international subjectivity. The research is carried out in a multi-vector format and covers five key spheres of social life: history, politics, culture, media, and economy. The main argument is that the key national codes—Continuity, Dignity, Resistance, and European Choice—have transformed from an internal identifier into a globally understandable narrative, which is a decisive factor in supporting Ukraine worldwide. Through specific examples, including the analysis of the symbolism of the Tryzub, the phenomenon of the Maidan, cultural export, and economic resilience, the essay demonstrates how historical memory and contemporary heroism shape this narrative.

Keywords: national meanings, symbols, Ukrainian identity, subjectivity, historical memory, state-building strategy.

Галина Кириченко

літературознавець, журналіст, член Всеукраїнської творчої спілки «Конгрес літераторів України», Національної спілки журналістів України, президент Міжнародного Літературного фонду імені Павла Полуботка (Київ)

СИМВОЛІЧНІ ПРАКТИКИ КУЛЬТУРНОГО СПРОТИВУ В УКРАЇНІ: ПОЕЗІЯ ЮРІЯ КИРИЧЕНКА ЯК ФОРМА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ

Визвольний рух України – це багатовимірний процес, у якому поєднуються політична боротьба, культурне самоствердження та інформаційний опір. Українська культурна ідентичність є ключовим елементом суспільного життя України, що становить основу національної самосвідомості та культурної спадщини. Культурна ідентичність України формувалася століттями, і значна частка історичних періодів відбувалася в умовах боротьби за власну незалежність та самобутність. Ключовим маркером української ідентичності є мова як головний елемент національної єдності¹.

Дисидентський рух в Україні був не лише політичним, але й глибоко культурним явищем, що формував нову якість української ідентичності. Через символи, мову, пам'ять та культурні практики дисиденти створювали простір свободи, який протистояв радянському тоталітаризму. Їхня боротьба за право бути українцем стала фундаментом для подальших процесів національного відродження. Українська мова стає символом спротиву русифікації, засобом самоідентифікації, а Кобзар, Шевченко – як культурний код, символ національного духу, морального авторитету.

Русифікація як інструмент імперської політики була спрямована на витіснення української мови з освіти, науки, культури. Дисиденти виступали проти цієї політики, створюючи самвидавні видання, в яких українська мова була не лише засобом комунікації, а й символом спротиву. А поезія – це приклад того, як мова стала формою боротьби.

Творчість сучасного українського поета Юрія Кириченка характеризується поетикою моральної стійкості, що концептуально перегукується з естетичними візіями українських шістдесятників та репрезентує ідею духовної вертикалі як символу українського

¹ Денисюк Ж. З. Українська культурна ідентичність як основа національної стійкості. *Культурологічний альманах*. 2025. №1. С.301.

аристократизму; Слово з великої літери, яке в'яже людину з глибинами буття – у вимірах космічному, історичному, етнокультурному, особистісному:

...У кожного є свій Собор
І своя Ліра, і – Вітчизна...
І перед рідним словом борг,
І незаслужена трутизна...
У кожного?.. А хто ж тоді
Розстрілював, жбурляв на плаху
Чи по сльозах, як по воді,
Ніс шапку-бирку Мономаху?..²

Кириченко Юрій Іванович, літературний псевдонім Георгій Ставарський, народився 15 січня 1954 р. у селі Копані Васильківського району, що на Дніпропетровщині. Закінчив філологічний факультет Дніпропетровського держуніверситету. Завідував Кабінетом молодого автора Дніпропетровської письменницької організації, керував обласним літературним об'єднанням імені П. Т. Кононенка. Член Спілки письменників України з 1984 р. Автор понад 50 поетичних книг: «Каліграфія весни», «Яблуна для тебе», «Сонячна криниця», «Брама спраглого степу», «Післямова до розп'яття вуст», «Кохання в пеклі», «Окрушини поранених зірок», «Серце в сорочці з любистку», «Хліб з громів і райдуг», «Карбування золотом душі», «Вінчання в храмі болю», «Прозріння круточолих літер», «Поклик струни в тумані», «Кава з ворогами», «Примножений вогонь», «Чорний шоколад – для білих мишей», «Дари Господні», «Невиліковна ліра», «Іду – на південний схід...», «Смерть без'язикового сина», «Прощання з пасльоновим цвітом», «Мальви на лезах», «Суд над Мазепою», «Читання серед ночі», «Чаювання з чужим щастям», «Борг шаблям і кобзам», «Перехід на передзим'я», «Три картоплини», «Плацдарм розкорчованої свідомості», «Зброярська крамниця» та ін. Лауреат Міжнародної літературної премії імені Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Володимира Свідзінського та ін. Член Національної спілки журналістів України. Нагороджений Золотою медаллю української журналістики. Кавалер орденів Святого Рівноапостольного князя Володимира Великого та Святих Кирила і Мефодія. За Дух і Літеру козацької звитяги в творчості нагороджений медаллю Богуна. Керівник Центру «Свобода слова», генерал-полковник Української Служби Порядку, президент Літературного фонду імені Павла Полуботка. Класик сучасної української поезії, чия творчість становить золотий фонд національної та світової літератури, і є прикладом захоплення, вивчення

² Кириченко Ю. ...У кожного є свій Собор... *Плацдарм розкорчованої свідомості: Поезії*. Дніпропетровськ: Журфонд, 2004. С. 43.

сучасних та наступних поколінь. Життя поета, як лицаря української честі та гідності, трагічно обірвано п'ятого грудня 2015 р. у Дніпрі за літературно-художню творчість та любов до України.

...Похоронить і хрест прибрать –
Постановила суча рать...
Та я, наперекір шурам,
Обстоюю портрет без рам...
Мій вірш – не щиглик з мертвих віт:
Вночі – багнет, під ранок – цвіт...³

У моделюванні художнього стану поетичної особистості Юрія Кириченка продуктивним є звернення до синтезованої шевченківської моделі світу: її концепт індивідуальної долі («у всякого своя») підвищує аналітичну чіткість і підтримує тезу про суб'єктний, автономний «свій шлях широкий». У текстах Кириченка цей шлях постає як досвід екзистенційних випробувань, емоційної інтенсивності та етичної щирості; така поетика формує комунікативну стратегію співпереживання, співпережиття та діалогічного розуміння, адресовану читачеві.

...І Стус, і Чорновіл про віщо свідчать?
Чи не про те, що й досі ми – в рабах?..⁴

Його поетична вертикаль, витворена в часопросторі художньо-естетичного буття, свідчить: маємо талант, олюднений натхненням і роботою, за яким – сакральний світ слова і серця творить єдину, наповнену цілість, подану у нерозривній супрязі з реаліями. Стратег, філософ і мислитель новітніх часів у творчості якого доля окремої людини і цілого народу, тісно переплітаючись між собою, творять єдиний материк духовності. Поет, письменник, літературний критик, публіцист, перекладач, журналіст, викладач академії, відомий громадський діяч. Автор масиву поетичних книжок, які стверджують національну ідею, де Правда і Воля виступають лицарями державницького Світла, кличуть високочолих речників духу під стяги Незборимості.

Ходімо, браття, до Тараса,
У громом клечані слова,
В яких Шевченка кров жива,
Сильніша легіонів Красса⁵.

³ Кириченко Ю. ...Похоронить і хрест прибрать... *Плацдарм розкорчованої свідомості: Поезії*. Дніпропетровськ: Журфонд, 2005. С. 25.

⁴ «Чардаш» на гробах. *Переселення земноводних: Книга вибраних поезій*. К.: Книжкова палата України, 2005. С. 91.

⁵ Кириченко Ю. Дорога до Тараса. *Серце в сорочці з любистку: Книга вибраних поезій*. Дніпропетровськ: «Пороги», 1993. С. 19.

Тематичний діапазон письменника об'ємний. Навіч – своєрідний життєпис роду і народу: козацька звитяга, розстріляне Українське Відродження, єдність людини з природою. Окремо стоїть величезний баладно-поемний дорібок – визначальний у творчості письменника. Поруч з громадянською тісно сусідує інтимна лірика, сатира, рубаї. На метафоричному рівні досліджується генеза людських об'єднавчих засад та протистоянь. Поет вивів людину поза «межі системи», наголошуючи на її унікальності та неповторності: «...Поза системою Окремою темою: Росою, яка активує траву, Живу...»⁶

«Література – рушій духовності. Духовність – рушій світу», – стверджував Ю. Кириченко. Активно і творчо працюючи впродовж сорока трьох років у таких літературних жанрах як: поезія (поєми, балади, рубаї, легенди, ідилії, елегії, сатира, епіграми, фейлетони, пародії, пісні, романси тощо), публіцистика (художній нарис, есе, фейлетон, репортаж), літературна критика, переклад, – створив дива у сфері людського духу в царині поезії.

Зріднився з Добою, у якій слово і серце поета, глибинно прошнуровані болючим нервом Часу, містять у собі драматичний відбиток подій, які переживає Україна, ціною неймовірних зусиль відстоюючи плацдарм розкорчованої свідомості, де знайшли прихисток найдорогоцінніші здобутки і заповіти Життя:

«...Доба зійшла на Хрест – в ім'я Христа, В тон чорнозему фарблячи вуста...»

Вслухався в її (Доби!) поезію, вчувся в її хвилюючий ритм, вжився в її стиль, мислив її категоріями: «...Час Вітчизну приспів берегти, Бо за нею – Держава!...»

Сприйняття поетичного доробку Ю. Кириченка і творів видатного українського публіциста, історика, філософа ХХ ст. Дмитра Донцова – тотожне, за словами Євгена Маланюка – «як прорив облоги, як би вихід в широкий світ, як би відзискання духу і вільних рухів – після довгого спаралізування».

І радісно, і болісно, і страшно:

Встаєм з колін, на котрих – мозолі

За глум жебрацтва дякуємо красно,

Відродим дух, що жевріє в золі....

І радісно, і болісно, і мрійно

До сонця змерзлі очі підведем.

На шлях звелись, що пахне небом рвійно,

⁶ Кириченко Ю. ...Поза системою... *Плацдарм розкорчованої свідомості: Поезії*. Дніпропетровськ: Журфонд, 2005. С. 27.

І так ідем...⁷

Герої творчих одкровенень Ю. Кириченка, розтинаючи пільму зла, стають під Володимирів тризуб, пов'язавши свою долю з Україною. Художньо увиразнені і соціально наснажені постаті борців за Незалежність «експонують» свою круточолість зі сторінок книжок у всій світоглядній, змістовній неповторності, переконливо засвідчуючи, що справа, в ім'я якої вони цілували Безсмертя, не зміліла у витоках, не змаліла в суті. Українське рушення, прагнучи сповна віддати «борг шаблям і кобзам», не перериває свій громобровий шлях у Безкінечність.

Ідем... Ідем... Вгрузаючи в блакитне,
До серця горнем щирі пшениці.
Ми знаєм: Україна там розквітне,
Де плуг і меч – не знають манівців...⁸

Усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішніми та прийдешніми поколіннями Ю. Кириченко концентрує енергію: Україна вистоїть і серцем, і словом, якщо в основу всіх своїх чеснот поставить нетлінні святині.

...Бог, Україна і Любов
Єднають, друже, нас з тобов –
В ім'я Великої Держави,
Що множить патріотів лави...⁹

Юрій Кириченко, душу якого сформував величний кодекс християнської моралі, повернув біблійне «було» (...Спочатку було Слово, і Слово було від Бога, і Слово було Бог¹⁰) з минулого часу в час нинішній. Розпізнавши у Слові Божий лик, а відтак, Божі можливості, – відкрив повноту правди про зло як про недоречність, шаленство, нещастя, війну, смерть, щоб його можна було побачити і засудити: визнати тим, чим воно є насправді, і перервати.

...Коли будете мене вбивати,
Вірш мій буде словом чарувати...¹¹

Пробудження в українського лицаря честі та гідності Ю. Кириченка *felix culpa*, в буквальному перекладі – «щасливої провинності», сприяло розриву

⁷ Кириченко Ю. Ми – лірники німої України... *Серце в сорочці з любистку: Книга вибраних поезій*. Дніпропетровськ: «Пороги», 1993. С. 3.

⁸ Кириченко Ю. Фреска волі. *Примножений вогонь: Вибрані поезії*. Дніпропетровськ: Поліграфіст, 1997. С. 11.

⁹ Кириченко Ю. ...Бог, Україна і Любов... *Кисневе голодування клітин: Поезії*. Дніпропетровськ: Журфонд, 2005. С. 43.

¹⁰ Новий Заповіт. Свята Євангелія від Івана (1:1). К.: Українське Біблійне Товариство, 2000. С. 111.

¹¹ Кириченко Ю. Балада з присвятою дніпропетровським чекістам. *Чужі солдати: Поезії*. К.: Книжкова палата України, 2007. С. 132.

ланцюга зла і в кінцевому результаті відкрило щасливий вихід для всіх, для всієї людської спільноти.

Поет – це ключник смерті і життя,
І реставратор щастя – якщо треба...¹²

Вірші Ю. Кириченка надаються не лише для вдумливого, вдячного прочитання, проникливого розуміння, осмислення та переосмислення. У ризах тексту і підтексту – риси автора, сучасників, непотьмарені образи з світу звитяг і щирості, любові і гідності. Крізь нетемніючі шкельця таланту прозирає зболена совість не лише художньої свідомості, а й живе, пульсуюче світло, спроектоване у глибину правдочолих, ґрунтовних, людинознавчих начал.

Концентруючи зусилля на духовності та інтелекті, на принципі всеєдності, Ю. Кириченко виконав свою роль у світовій культурі, представивши культурний внесок України у ноосферу.¹³ Письменник не відмежовувався від світу, а реалізував, як й інші великі поети, зокрема й Нобелівські лауреати, такі як Чеслав Мілош, Тумас Транстремер, Віслава Шимборська, модель культури, в якій поет ставить собі найвищу мету – порятунок і покращення людини і людства.

...Бруками (чуєте!) бруками
Слово на сповідь несу...
Віршами, з жару, сторукими
Заповідаю красу...¹⁴

Висвячуючи серця і вуста сучасників на незглибиму, жертвницьку Любов, перед якою нишкне, обертається в прах кривава суть лжепророка, супостата, відступника, явив людству посвяту як найбільшу Любов – «поклав душу свою за другі своя».

Творчість класика сучасної української поезії Ю. Кириченка, у якій людина і її гідність у художньо-естетичній та суспільній свідомості часопростору постають врівень з Божим Промислом, відстоюючи свої святині не лише кривавим залізом, а й нестоптаним цвітом, – новий канон¹⁵ високої української культури. Величезна літературно-мистецька спадщина Ю. Кириченка – це інструмент консервації і водночас постійної актуалізації суспільної культурної пам'яті. «Відтворення пам'яті» у сучасному форматі

¹² Кириченко Ю. Поет – це завше одинокий вовк... *Дари Господні: Вибрані поезії*. Дніпропетровськ: Поліграфіст, 1998. С. 71.

¹³ Костенко Л. Гуманітарна аура нації, або, Дефект головного дзеркала: [інавгураційна лекція Почесного професора Національного університету «Києво-Могилянська академія», 1 вересня 1999 року]. К.: КМ Academia, 1999. 29 с.

¹⁴ Кириченко Ю. ...Бруками (чуєте!) бруками... *Достигання вітрів: Поезії*. К.: Друкарський двір Олега Федорова, 2023. С. 344.

¹⁵ Іванов М. Некалендарний поет Василь Симоненко. *Літературна Україна*. 2017. 26 січня 2017. С. 5, 12.

(біографія, творчість, державні та громадські справи постаті) увійшло до арсеналу національної «м'якої сили» і стало одним із атрибутів культурного і політичного суверенітету України.

У сучасному українському суспільстві формується цілісна система національних сенсів: свобода як безумовна цінність; гідність як моральний критерій нації; єдність і взаємодопомога як стратегічний ресурс виживання.

Ці сенси відображені у гаслах, мистецтві, політичному дискурсі й повсякденному житті. Як пише філософ Володимир Єрмоленко, «українська свобода сьогодні – це не індивідуалізм, а солідарність у боротьбі».

На сучасному етапі світового розвитку Україна виділяється посеред інших держав своєрідним національним ренесансом. Свідченням цього є безліч символічних відображень, наповнених змістом відроджуваної української культури. Символи національної ідентичності зазвичай гармонізують взаємодію знакових систем і вибудовують ідентифікацію місцевих спільнот із цілісними суспільством і державою¹⁶.

¹⁶ Голденштейн К. Процес і специфіка наукового осмислення символічної складової національної ідентичності. *Вісник ДонНУ ім. Василя Стуса*. 2024. № 9. С. 89.

Кириченко Галина. Символічні практики культурного спротиву в Україні: поезія Юрія Кириченка як форма національної ідентифікації. У статті розглядається феномен визвольного руху в Україні як форма національного спротиву політиці русифікації. Аналізуються ключові сенси, що формували українську ідентичність, зокрема мова, культура, історична пам'ять та право на самовизначення. Особлива увага приділяється символічним практикам, які стали інструментами опору.

Здійснено аналіз поетичної творчості Юрія Кириченка крізь призму символіки та сенсових структур. Розглянуто ключові образи, що формують поетичний світ митця, визначено екзистенційні, культурні та духовні виміри його поезії. Стаття демонструє, як символи у віршах Кириченка перетворюються на знаки національної пам'яті та духовного відродження.

Ключові слова: поезія, символи, сенси, дисидентський рух, ідентичність, русифікація, самвидав, культурний спротив, українська мова, Юрій Кириченко.

Kyrychenko Halyna. Symbolic Practices of Cultural Resistance in Ukraine: The Poetry of Yurii Kyrychenko as a Form of National Identification. This article explores the phenomenon of the liberation movement in Ukraine as a form of national resistance to the policy of Russification. It analyzes the key meanings that shaped Ukrainian identity, including language, culture, historical memory, and the right to self-determination. Special attention is given to symbolic practices that became tools of resistance.

The poetic work of Yurii Kyrychenko is examined through the lens of symbolism and semantic structures. The study identifies the key images that shape the poet's worldview and outlines the existential, cultural, and spiritual dimensions of his poetry. The article demonstrates how symbols in Kyrychenko's poems are transformed into signs of national memory and personal experience.

Keywords: poetry, symbols, meanings, dissident movement, identity, Russification, samizdat, cultural resistance, Ukrainian language, Yurii Kyrychenko.

Інна Ярощук

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри політичних наук та історії Київського національного університету будівництва і архітектури (Київ)

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ У СИМВОЛАХ І СЕНСАХ ВІД САМВИДАВУ ДО СУЧАСНОСТІ: ТВОРЧІСТЬ ЮРІЯ КИРИЧЕНКА, ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ СИМВОЛІЧНОГО КОДУ УКРАЇНСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ

Проблема національної ідентичності є однією із ключових у гуманітарному дискурсі сучасної України. У ХХ сторіччі, зокрема в період шістдесятництва, питання ідентичності набуло особливої гостроти, адже саме тоді українська інтелігенція намагалася відстояти право на самовираження, пам'ять і мову в умовах тоталітарного тиску. Символи ставали знаками спротиву, а сенси – основою для формування нової моделі національного буття. Символіка виступає інструментом самоідентифікації, а сенси – ідейним підґрунтям опору. У контексті національно-визвольних рухів символи виконують не лише комунікативну, а й мобілізаційну функцію: вони є знаком приналежності до певного ідеалу. Сенси, натомість, формують духовну рамку руху – систему переконань, мотивів і цілей, що спрямовують колективну дію. Одним із центральних сенсів шістдесятників та дисидентів була боротьба за право на українську ідентичність. Це проявлялося у захисті української мови, літератури, історії, а також у протистоянні офіційній советській версії минулого. Сміслові поле шістдесятництва формувалося на перетині особистого досвіду, історичної пам'яті та етичного вибору. У центрі цього світогляду – ідеї свободи, гідності та пам'яті, які стали не лише моральними орієнтирами, а й основою для формування нової моделі української ідентичності.

У творчості шістдесятників символіка відігравала ключову роль, як засіб опору советській ідеології та інструмент збереження національної ідентичності. В умовах цензури та репресій пряме висловлення патріотичних ідей було неможливим, тому митці вдавалися до алегорії, метафори, історичних ремінісценцій, які ставали маркерами української культурної самобутності. Шістдесятники свідомо обирали українську, як мову творчості, підкреслюючи її значення для національного самовираження. Вони відновлювали забуті мовні форми, зверталися до фольклору, архаїчних пластів мови, демонструючи її глибину та багатство. Символ у поетичному тексті виконував багатофункціональну роль: він був знаком, що репрезентує певну

ідею, емоцію або концепт, водночас залишаючись відкритим до інтерпретації. У сучасному літературознавстві символ розглядається, як семіотичний елемент, що поєднує в собі культурну пам'ять, індивідуальний досвід автора та колективну свідомість.

Тема символів охоплює як візуальні елементи, так і семантичні коди, що передають ідеї свободи, спротиву, ідентичності. Основні сенси та символи в самвидаві та літературній творчості дисидентів можна об'єднати у: символи спротиву та ідентичності. Вони представлені тризубом, синьо-жовтим кольором, були в текстах і візуальних елементах самвидаву, як маркери національної ідентичності.

Самвидав був не лише технікою поширення заборонених текстів, а й символом свободи слова, інтелектуального спротиву та солідарності. Кожен машинописний аркуш, кожна передача тексту з рук у руки ставали актом символічного жесту – виявом довіри, віри у правду та спільну боротьбу¹.

Використання української мови в самвидаві було актом спротиву русифікації, а символічні практики дисидентів – вишиванка, українська книга, релігійні обряди, навіть публічне мовлення українською – набували політичного значення. Вони перетворювалися на маркери ідентичності, що протистояли советському уніфікованому простору. Самвидав, як форма нелегального поширення інформації, став не лише джерелом знань, а й актом громадянської непокори, способом передачі інформації, естетичним жестом, що протистояв офіційній советській культурі. Візуальні символи часто мали шифрований характер, зрозумілий лише «своїм». Важливу роль відігравала інтертекстуальність – посилання на заборонених авторів, біблійні образи, фольклор.

Слово, як зброя. Це був ключовий концепт: поезія, есеї, листи мали силу змінювати свідомість. Видання були обмежені технічними можливостями, але навіть чорно-біла гама могла мати глибокий сенс. Використання синьо-жовтих кольорів стало проявом національної ідентичності. Мінімалізм у оформленні став формою спротиву в офіційній естетиці, а ручне написання або машинопис – символом індивідуальності, унікальності, протиставлення масовій продукції. Використання кирилиці з елементами латинки, – як знак відкритості до світу. Обкладинки самвидаву часто були мінімалістичними, але містили зашифровані знаки. Наприклад, стилізовані літери, геометричні форми, що натякали на зміст або автора. Вони були стилізовані вручну або створені за допомогою друкарських машинок. Використання ліногравюр, ксилографій, малюнків також мали символічне навантаження. Вишиванка, тризуб, калина

¹ Обертас О. Український самвидав: літературна критика та публіцистика (1960-ті – початок 1970-х років): монографія. К.: Смолоскип, 2010. 300 с.

стали візуальними символами, що часто з'являються в самвидаві, як знаки української ідентичності. Образ в'язня, кайданів, тюрми стали метафорою несвободи, що водночас символізувала духовну стійкість. Образ птаха (жайворонок, лелека, сокіл) – часто символізував прагнення до волі, польоту, звільнення від кайданів. Мотив дороги – постає, як шлях до свободи, самопізнання, втечі від тоталітарного контролю. Природа – степ, ліс, ріка, як простір свободи, протиставлений урбаністичному простору, що асоціюється із советською системою.

Метафорами свободи стали: птах, степ, дорога, світло – символи внутрішньої свободи, духовного вибору, шляху до правди. Ланцюги, що розриваються – метафора звільнення від советської тоталітарної системи. А світло/вогонь – просвітлення, духовне пробудження, істина. Християнські мотиви (жертва, воскресіння, правда) часто перепліталися із національними.

Через поезію, публіцистику, самвидав, акції протесту та правозахисну діяльність дисиденти формували унікальне символічне поле, яке протистояло офіційній советській ідеології.

У контексті посттоталітарного досвіду, війни, пошуку ідентичності та переосмислення національної пам'яті, символи набувають особливої ваги, стаючи інструментами глибокої комунікації між автором і читачем. В українській поезії символізм виступає не лише, як естетичний прийом, але й як потужний засіб вираження складних ідей, емоцій та культурних кодів.

Поезія Юрія Кириченка є одним із яскравих прикладів символічного спротиву у сучасній українській літературі. Вона формує образ внутрішньої боротьби людини з тиском байдужості, духовної руїни та «мороку» суспільства. Його творчість розвиває традиції символізму, властиві українським шістдесятникам, однак має виразно екзистенційний характер, у якому символ стає не лише естетичним, а й етичним кодом. Поезія Ю. Кириченка – це не лише естетичне явище, а й філософський простір, де осмислюється буття, пам'ять, творчість. Його символи – багатовимірні, глибокі, культурно закорінені. Вони формують поетичну мову, здатну говорити про найважливіше: любов, втрату, пам'ять, свободу, духовну місію. Творчість Кириченка є важливою частиною сучасного українського поетичного канону. Поетична творчість Ю. Кириченка є прикладом глибоко символічного письма, в якому поєднуються особистісні переживання, національна пам'ять та сакральні мотиви. Його поезія функціонує, як текстова тканина, де кожен образ набуває багатозначності, а кожне слово – екзистенційної ваги.

Юрій Іванович Кириченко (1954–2015) – відомий український поет, перекладач, публіцист, сатирик, критик, автор понад 50 поетичних книг, серед

яких: «Каліграфія весни» (1979), «Яблуня для тебе» (1986), «Сонячна криниця» (1989), «Кохання в пеклі» (1992), «Чорний шоколад – для білих мишей» (1997), «Дари Господні» (1998), «Мальви на лезах» (1999), «Чаювання з чужим щастям» (2002), «Перехід на передзим'я» (2003), «Три картоплини» (2004), «Плацдарм розкорчованої свідомості» (2004) «Звіряння у найпотаємнішому» (2009), «Достигання вітрів» (2023) та інші. Поезія Ю. Кириченка – це філософський простір, де осмислюється буття, пам'ять, творчість. Творчість Кириченка є важливою частиною сучасного українського поетичного канону, що поєднує особисте і національне, сакральне й інтимне. У ній представлені символи дому, матері та дитинства, як осердя духовної ідентичності. Так, у вірші «Сивий човник слова» Ю. Кириченко створює образи, що апелюють до глибинної пам'яті – хата, мати, білий колір, круки. Хата постає не лише, як фізичний простір, а як символ духовного притулку, місця, де формується людська ідентичність. Мати – архетип любові, захисту, жертвності. Білий колір у цьому контексті – знак чистоти, світла, надії, а також духовного оновлення. Лелеки, орли, сойки – символ високого польоту, духовної місії, національного духу. Круки, туман, морок – образ загроз, втрат, внутрішніх криз. Хрестик на полотні, каганчик, хата – сакральні знаки народної культури, пам'яті, жіночої жертвності. Протиставлення білого кольору і круків створює драматичне напруження: круки – символ темряви, загрози, смерті. Вони вторгаються у простір дитинства, порушуючи його гармонію. Таким чином, поет осмислює втрату безпечного світу, як екзистенційну травму, що формує його поетичну чутливість.

Важливим сенсом у творчості Юрія Івановича є звернення до пам'яті і спадкоємності, як культурної основи буття. У баладі «Бабуся Серафима: балада з хрестиком на полотні...» Кириченко звертається до образів, що втілюють народну традицію: полотно, льон, хрестик. Полотно – це не просто матеріал, а метафора життя, яке бабуся «вишиває» своїм існуванням. Льон – символ української землі, праці, чистоти. Хрестик – сакральний знак, що поєднує земне і небесне, індивідуальне і колективне. Ці образи втілюють ідею спадкоємності – передачі духовних цінностей через покоління. Бабуся, як носій традиції, стає символом культурної пам'яті, а її вишивка – актом творення сенсу. Поет осмислює минуле не як застиглу форму, а як живу тканину, що формує сучасність. Пам'ять і родинна спадщина – образ матері, бабусі, хати, дитинства – постають, як сакральні символи української ідентичності.

Юрій Кириченко – це не тільки поет, а носій духовної місії. У його віршах метафорично поєднано небесний політ із земним, буденним. Так, наприклад, у триптиху «Три змроки, схожі на триптих, що – з німоти», поет

зображений, як пророк, що постає, немов духовний провідник: «шериф обов'язку», «полководець надії», який несе правду і красу².

Образ мороку тут є не просто метафорою темряви, а символом суспільної глухоти та морального паралічу. Слово поета протистоїть цьому мороку, як акт прозріння – символічне «світло істини»³. У поетиці Кириченка «морок» часто виступає фоном, на якому з'являються поодинокі вогники – символи совісті, честі, гідності, благородства, любові. У цьому сенсі його творчість продовжує лінію морального символізму, властивого українській ліриці другої половини ХХ ст.

Символ «мовчання» був формою внутрішньої гідності. Окремим лейтмотивом творчості Кириченка є мовчання, що символізує не безсилля, а зосереджений опір. У книзі «Поклик струни в тумані»⁴ поет порівнює людину із «тихою струною», яка звучить навіть тоді, коли її не чують. Мовчання – це форма духовного самозахисту, близька до стоїчного ідеалу дисидентів. Воно співзвучне поетичному мовчанню Василя Голобородька або Ліни Костенко, у яких тиша набуває значення мовчазного спротиву тоталітарному середовищу.

Символіка «міста» стала метафорою духовного полону. Дніпро (Дніпропетровськ) у поезії Кириченка часто постає не як пейзаж, а як символ урбаністичної неволі⁵. Місто постає простором втрати, «задушеним» байдужістю. Воно контрастує з уявним простором свободи – «полем», «рікою», «дитинством», які символізують первинну чистоту й український архетип «світу правди». Таке протиставлення міського і природного світів є характерною рисою символістської традиції. У Ю. Кириченка воно набуває національного звучання, бо місто уособлює наслідки русифікації, втрату культурного коріння.

Поет активно використовує біблійні алюзії, які мають не релігійно-догматичний, а морально-філософський сенс. Як і в багатьох шістдесятників, біблійні символи у нього – це мова гідності, спосіб виразити моральний протест без прямого політичного змісту.

Символізм був містком між традицією і сучасністю. Кириченків символізм має не декадентський, а активно-громадянський характер. Його символи – не втеча від дійсності, а спосіб зберегти духовну ідентичність у світі, де слово втратило вагу.

² Кириченко Ю. «Читайте поетів... Вони – і лелеки, й орли...». Національна спілка письменників України. URL: <https://nspu.com.ua/novini/jurij-kirichenko-chitajte-poetiv-voni-i-leleki-j-orli/>

³ Як страшно бути поетом»: Юрій Кириченко. – Міжнародна спілка письменників України. URL: <https://mspru.org/nasha-pamyat/18071-yury-kirichenkoyak-strashno-buti-poetom.html>

⁴ Кириченко Ю. І. Поклик струни в тумані: Вибрана інтимна лірика. Дніпропетровськ: Поліграфіст, 1996. С.56.

⁵ Літературний вечір пам'яті Юрія Кириченка. URL: <https://nspu.com.ua/novini/u-budinku-pismennikov-vidbuvsya-tvorchij-vechir-pam-yati-poeta-juriya-kirichenka>

Кириченко тяжіє до баладної форми, триптихів, молитовних інтонацій, ритмічного експерименту. Його мова – насичена метафорами, неологізмами, фольклорними алюзіями, ритмічними зсувами, що створюють ефект «живого слова». Ю. Кириченко створює метафоричний ряд: поети – це лелеки, орли, сойки. Ці образи символізують висоту, свободу, духовну місію. Лелека – традиційний символ родинного тепла і повернення, орел – знак сили, незалежності, сойка – образ неспокою, творчого неспокою. Протиставлення «поетів» і «мишей» – це не лише естетичне, а й етичне розмежування. Миші – символи буденності, обмеженості, страху. Поети ж – ті, хто бачать світ інакше, які здатні піднятися над буденністю і дати їй сенс. Це протиставлення є ключовим для розуміння поетичної позиції Кириченка: поезія – не розвага, а служіння.

Молитва у творчості постає формою творчого болю і духовного пошуку. У «Молитві про творчість» із триптиху «Три зроки, схожі на триптих, що – з німоти» поет звертається до образу хліба, скатерки, мороку. Хліб – символ життя, але також і духовного голоду, коли слово не народжується. Скатертину – знак домашнього затишку, але також і порожнечі, коли на ній нічого немає. Морок – стан внутрішньої темряви, кризи, втрати сенсу. Молитва у цьому контексті – не релігійний ритуал, а акт внутрішнього очищення, пошуку, болю. Поет молиться про слово, про здатність творити, про сенс. Це – екзистенційна молитва, в якій поезія постає, як форма духовного діалогу із собою та світом. Поезія Кириченка – це поєднання інтимного і суспільного, традиційного і модерного, національного й універсального. Його творчість можна розглядати, як приклад самвидавної поетики, що несе етичний імператив, духовну глибину і естетичну новизну.

Символічні практики стали фундаментом для формування нової культурної парадигми в Україні. Вони поєднали естетичне, етичне та політичне, створюючи багатопланову систему знаків, яка зберегла свою актуальність і після здобуття Незалежності. Із 1991 р. Україна переживає новий етап формування національної ідентичності. Визвольний рух, у сучасному розумінні, не обмежується збройною боротьбою – він включає політичні, культурні, інформаційні та духовні виміри. Зокрема, події Революції Гідності (2013–2014), російсько-української війни (2014) та повномасштабного вторгнення (2022) стали переломним моментом у процесі переосмислення національних сенсів і символів.

Революція Гідності була новим етапом визвольного руху та заклала основи нової парадигми українського патріотизму. Її рушійною силою стала громадянська активність, заснована на ідеях свободи, гідності та справедливості. Як зазначає історик Ярослав Грицак, «Євромайдан став не

протестом проти влади, а протестом проти приниження». Саме під час цих подій сформувався сучасний символічний канон: Прапор України, як знак єдності народу під час протестів; Пісня «Пливе кача», що стала реквіємом за загиблими Героями Небесної сотні; Слова «Слава Україні – Героям слава!» – трансформувалися із націоналістичного гасла у загальнонаціональний символ мужності. Таким чином, Революція Гідності стала не лише політичним зламом, а й моментом глибокої духовної мобілізації українського суспільства.

Російська агресія проти України стала каталізатором відродження національної свідомості, а війна, як чинник переосмислення національних сенсів. В умовах війни виникли нові символи, що відображають єдність, стійкість і незламність. Серед них: образ «Байрактара» – як символ технологічної перемоги та віри у власні сили; «Привид Києва» – міфологізований образ сучасного лицаря неба; пісня «Ой, у лузі червона калина», що отримала нове життя стала символом опору у 2022 році; жінка з насінням соняшника, що протистоїть окупанту, – метафора незламного духу українського народу.

Важливим аспектом сучасного визвольного руху є боротьба за правду та ідентичність у медіапросторі. Соціальні мережі, документальні фільми, волонтерські ініціативи й мистецькі проєкти стали новими формами національної самоорганізації. Прикладами є: документальні стрічки «20 днів у Маріуполі» (2023) та «Залізні метелики» (2022) показують трагедію війни через людський вимір; музика гуртів «Океан Ельзи», Kalush Orchestra, Go_A поєднує традиційні мотиви з сучасним звучанням, створюючи образ модерної, але кореневої України; волонтерські рухи «Повернись живим», «Армія дронів» стали практичним втіленням ідеї громадянського визвольного руху. Ці символи поєднують у собі традиційні архетипи боротьби та сучасні культурні коди, формуючи нову міфологію української нації.

Символи та сенси національно-визвольного руху є не лише відображенням історичних подій, а й чинником формування національної ідентичності. Вони акумулюють духовну енергію спільноти, сприяють збереженню культурної пам'яті та забезпечують спадкоємність ідеї свободи.

В українському визвольному дискурсі символи та сенси еволюціонували від козацьких знамен і народних дум до сучасних маркерів Революції Гідності – синьо-жовтих стрічок, гасел «Слава Україні – Героям слава!», образу Майдану, як простору свободи. Кожен історичний етап національного руху оновлює символічний код, зберігаючи водночас його основу. Отже, національно-визвольний рух варто розглядати, як символічно насичений процес, у якому образ і смисл взаємодіють, створюючи духовну архітектоніку нації.

Ярошук Інна. Національна ідентичність у символах і сенсах від самвидаву до сучасності: творчість Юрія Кириченка, як відображення символічного коду українського визвольного руху. У статті досліджуються символи та сенси національно-визвольного руху, як культурно-історичні феномени, що формують колективну ідентичність українського народу та виступають чинниками консолідації суспільства в періоди боротьби за Незалежність. Визначено провідні типи символів – візуальні, вербальні та персоніфіковані. Окреслено ідейно-сміслові домінанти визвольного руху: свободу, гідність, єдність, пам'ять та жертовність. Особливу увагу приділено аналізу поезики Ю. Кириченка, у творчості якого відображено символічний код українського спротиву. Простежено трансформацію символічних практик від самвидаву до сучасних форм культурного вираження, а також зіставлено український досвід із загальноєвропейськими традиціями визвольних процесів.

Ключові слова: національно-визвольний рух, символ, сенс, ідентичність, культура пам'яті, дисидентський рух, поезія, Юрій Кириченко.

Yaroshchuk Inna. National Identity in Symbols and Meanings from Samvydav to the Present: The Creative Work of Yurii Kyrychenko, as a Reflection of the Symbolic Code of the Ukrainian Liberation Movement. The article explores the symbols and meanings of the national liberation movement as cultural and historical phenomena that shape the collective identity of the Ukrainian people and serve as factors of social consolidation during the struggle for independence. The study identifies the main types of symbols – visual, verbal, and personified – and outlines the key ideological and semantic dominants of the liberation movement: freedom, dignity, unity, memory, and sacrifice. Particular attention is paid to the poetic works of Yu. Kyrychenko, whose creativity reflects the symbolic code of Ukrainian resistance. The article traces the transformation of symbolic practices from samizdat traditions to contemporary forms of cultural expression and compares the Ukrainian experience with broader European patterns of liberation movements.

Keywords: national liberation movement, symbol, meaning, identity, culture of memory, dissident movement, poetry, Yurii Kyrychenko.

Володимир Студінський

доктор історичних наук, кандидат економічних наук, професор Київського національного університету будівництва і архітектури (Київ)

УКРАЇНСЬКИЙ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ПРОСТІР У СЕНСАХ І СИМВОЛАХ СУЧАСНОСТІ

Розглядаючи сукупність умов, що формують стійкі культурні, соціальні та духовні зв'язки між людьми, а також їхнє середовище існування, ми говоримо про цивілізаційний простір. Цивілізаційний простір можна розглядати як певну обмежену територію в географічному плані, а також у глобальному планетарному аспекті. Останнє пов'язано з поширенням тих чи інших культурних, соціальних та економічних надбань етносу чи нації, яка в силу різних причин розширила свої межі проживання. В такому випадку можна більше говорити про духовний і культурний зв'язок.

Ключовими характеристиками цивілізаційного простору є: спільні цінності та ментальність, соціально-політична організація, економічний та технологічний розвиток, культура та територіальні виміри.

Український вчений О. Баган зазначив, що: «Кожна велика нація має свій цивілізаційний простір, який формується історично і визначається межами культурних, ментальних, цивілізаційних, геополітичних впливів цієї нації. Малі народи не мають такого простору, бо в основному змагаються за своє виживання і захист своєї етнічної території перед сильнішими і більшими. Нації можуть втрачати повністю чи частково свої цивілізаційні простори через історичні поразки й катастрофи, але вони однаково будуть претендувати на ці території»¹.

Українці, як нація належать до тих народів, які постійно знаходяться в системі боротьби за власний локальний цивілізаційний простір від претензій зовнішніх агресорів, так і створюють власний сегмент цивілізаційного існування в глобальному вимірі. Тому, головним завданням цього дослідження є визначення і розгляд українського цивілізаційного простору в локальних і глобальних вимірах, а також його взаємодії з іншими цивілізаційними просторами. Спробуємо це зробити через призму національних українських сенсів і символів. Особливої важливості такий аспект набуває в умовах сучасної російсько-української війни, де фактично відбувається конфлікт різних цивілізаційних систем.

¹ Баган О. Український цивілізаційний простір. URL: <https://ussd.org.ua/2020/05/14/ukrayinskyj-tsyvilizatsijnnyj-prostir/>.

У сучасних дослідженнях часто використовують і поняття українського світу, який практично є тотожним поняттю українського цивілізаційного простору в глобальному вимірі. Український світ визначається як когнітивна метафора, котра визначає специфіку фундаментального шляху українського людського буття у світі та культура, що об'єктивується у метакulturі на його основі, що має своїм підґрунтям взаємодію українського світовідношення, що творилося і трансформувалося упродовж тисячоліть і сьогодні репрезентує суть буття і свідомості українців як нації². Український світ чи український цивілізаційний простір визначається у часопросторі, тобто визначається певна історична та просторова динаміка розвитку. В цьому аспекті сенси і символи нації набувають особливого значення.

Під національними символами розуміються патріотичні знаки, що представляють народи та країни, їхню історію, культуру та цінності. Вони об'єднують людей і символізують ідентичність нації та її боротьбу за національну ідентичність та незалежність. Національні сенси виступають ідейною основою та цінностями, що формують і визначають зміст та суть нації. Вони включають у себе спільну мову, культуру, історію, політичні погляди, символи та усвідомлення своєї унікальної ідентичності.

До символів ми відносимо насамперед герб, прапор і гімн держави, а також сюди можна додавати і певні народні символи. Зокрема мова йде про певні рослини – калина (символ краси, роду та України), верба (символом родинного вогнища, краси, материнства, життя та постійності, а також – суму і жалоби); одяг – вишиванка (символ національної ідентичності, оберіг та генетичний код нації), віночок (позначає дівочтво, молодість, цноту та асоціюється із сонцем, щастям і славою, а також слугував потужним оберегом від лихого ока та злих сил, захищав від усього негативного та символізував зв'язок з природою); страви – борщ (уособлює її культуру, традиції, гостинність та єдність), вареники (є символом української культури, гостинності, добробуту та родинних зв'язків, а також символізують місяць, родючість та зв'язок з давніми віруваннями), сало (символ як продукт, який глибоко вплетений в її історію, культуру та народну свідомість, а також воно асоціюється з гостинністю, добробутом, витривалістю та життєвою силою українців); предмети – рушник (багатогранний символ, який уособлює чистоту, любов, гостинність, добробут і є потужним оберегом, зокрема, він супроводжує українців протягом усього життя, від народження до смерті, беручи участь у найважливіших обрядах, таких як весілля, хрестини,

² Український світ. URL:

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82.

проводжання в дорогу та зустріч гостей), писанка (символ, що уособлює життя, відродження природи, весняне пробудження та сонце. Її символізм глибоко вкорінений у дохристиянські часи, а згодом вона також набула значення символу Воскресіння Христа та перемоги життя над смертю); культурні феномени: козацтво (символом української свободи, державності та лицарства, що втілюється у багатьох атрибутах, як-от: козацький хрест (символ пам'яті та шани), булава (символ влади), бунчук, шабля, пернач та малиновий прапор. Ці символи досі використовуються у сучасних візуальних ідентичностях України, зокрема на емблемах Збройних Сил України, як нагадування про боротьбу за незалежність), Запорізька Січ (символ національної гідності та боротьби за свободу. Важливе значення Запорізької Січі для історії України полягає в захисті незалежності, формуванні національної ідентичності та вихованні патріотизму серед українського народу не лише тих часів, а й сьогодення)³, народна пісня (символ духовної та історичної єдності народу), дума (символом української національної культури та ідентичності, що уособлює героїзм, боротьбу за незалежність і народну мудрість); музичні інструменти – бандура (музичний символ, оскільки вона уособлює українську душу, культуру та історію. Її звучання пов'язують із козацьким духом, народною мудрістю та стійкістю, а кобзарі, які грали на ній, були носіями національної пам'яті), трембіта (символ української автентики та культури Карпат, який використовується як сигнальний інструмент для комунікації та як унікальний музичний інструмент, адже її потужний звук може лунати на кілометри, а сама вона є найдовшим духовим музичним інструментом у світі).

Перелічені символи в сучасних умовах набувають нових значень і підсилень. Деякі з них набули міжнародного визнання. Зокрема, на початку повномасштабної агресії РФ проти України символом боротьби і стійкості українського народу стала пісня «Ой, у лузі червона калина», яка звучала по всьому світові як українською, так і іншими мовами. Практично Гімн Січових стрільців перетворився на сучасний гімн стійкості і прагнення до волі України. Також можна говорити і про міжнародне визнання ще однієї пісні, яка стала символом Світла і Любові. Мова йде про пісню «Щедрик» Миколи Леонтовича.

Сенсом сучасної України стає саме воля і прагнення нації до міжнародного визнання та відстоювання загальнолюдських демократичних цінностей у боротьбі з РФ, яка у свою чергу символізує диктатуру та агресію.

³ Приймак В. Запорізька Січ – унікальне явище в історії. Історія виникнення, устрій та ліквідація. URL: <https://uainformation.com/pro-ukrayinu/istoriya-ukrayini/zaporizka-sich-unikalne-yavyshe-v-istoriyi-istoriya-vynykennya-ustrij-ta-likvidacziya/>.

Фактично українські символи, як загальнодержавні, так і народні, набувають визвольних сенсів у різноманітності розуміння цього процесу. В даному випадку Україна власне сама стає символом і сенсом боротьби добра і зла.

Разом з тим і в самому українському суспільстві відбувається переоцінка цінностей, значень і символів. ХХІ ст. в історії України позначено тим, що суспільство змінює саму систему героїчних символів. І відбувається це у процесі вивчення історії України в контексті національного самоусвідомлення. Зокрема про такі процеси свідчать численні соціологічні дослідження, як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Зокрема, польський науковець М. Войнар зазначає, що за останнє десятиліття в українському суспільстві кардинально змінилися настрої в оцінці національної боротьби в середині ХХ ст.: «Внутрішньо український конфлікт пам'яті закінчився однозначною перемогою симпатиків українського націоналізму, а Бандера повселюдно пізнаваний як символ антиросійського опору»⁴.

У цьому аспекті ми можемо говорити про зміну пантеону українських героїв, а також представлення України у світовому просторі цілим рядом імен, які стають символами українства загалом. Тут мова йде про діячів культури, мистецтва, науки, спорту та інших сфер життєдіяльності. В цьому переліку можуть бути імена як історичних осіб, так і сучасників. Перелік таких імен може бути доволі широким, оскільки багато історичних осіб та сучасників, які є впізнаваними і знаними у світовому просторі і можуть достойно представляти націю.

Важливим елементом у формуванні і функціонуванні українського світового простору є збереження власної ідентичності та оригінальності. Такими символами, звичайно, є мова та традиції. Разом з тим їх доповнюють і певні характерні риси українства, як то працелюбність і жага свободи⁵. Вміння протистояти будь-якому зовнішньому проникненню і бажанню деформувати український простір⁶.

Таким чином, український цивілізаційний простір як феномен існує у широкому представленні символів і сенсів на сучасному етапі. Останні постійно динамізуються та розвиваються і набувають нових значень. В нинішніх умовах протистояння російській агресії боротьба українства є символом боротьби захисту всього західного цивілізаційного світу від краху і припинення існування.

⁴ Wojnar M. Imperium ukraińskie. Źródła idei i jej miejsce w myśli politycznej ukraińskiego nacjonalizmu integralnego pierwsze połowy XX wieku. Krakow, 2023. S. 13.

⁵ Студінський В. Український цивілізаційний простір: історико-економічний вимір. *Економічний вісник університету*. 2014. Вип. 22/1. С. 158–161.

⁶ Студінський В. Генномодифікованість організму нації в контексті сучасного цивілізаційного простору. *Глобалізований світ: випробовування людського буття*. Житомир: В-цтво Євенок О.О., 2017. С. 156–161.

Студінський Володимир. Український цивілізаційний простір у сенсах і символах сучасності. У статті розглянуті питання українського цивілізаційного простору у системі сучасних світових цивілізаційних координат в парадигмі сенсів та символів.

Ключові слова: Україна, цивілізація, простір, символи, сенси.

Studinski Volodymyr. Ukrainian civilizational space in the senses and symbols of modernity. The article considers the issues of the Ukrainian civilizational space in the system of modern world civilizational coordinates in the paradigm of senses and symbols.

Key words: Ukraine, civilization, space, symbols, senses.

Микола Томенко

кандидат історичних наук, доктор політичних наук, професор

«УКРАЇНСЬКИЙ СВІТ» ПРОТИ «РУССКОГО МІРА»: ВІЙНА ІДЕОЛОГІЙ, ЦІННОСТЕЙ ТА ГЕРОЇВ

Російсько-українська війна, яка триває з 2014 р., є продовженням давньої екзистенційної війни московщини–російської імперії–більшовицької росії–рф проти Українського народу, який виборює свою свободу і незалежність. Коли ми визначаємо війну як «екзистенційну» (від лат. *exsistentia* – існування), маємо на увазі, передовсім, війну буттєву, світоглядну, у якій протистоять дві протилежні ідеологічні доктрини «Українського світу» та «руського міра».

У зв'язку із ухваленням Закону України «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій» від 20 серпня 2024 р. серед термінів Закону «Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії російської федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режимів» у пункті 1.1 статті 1 з'явилося визначення «ідеології русского міра»: «ідеологія «руського міра» – російська неоколоніальна доктрина, в основу якої покладені шовіністичні, нацистські, расистські, ксенофобські, релігійні ідеї, образи і цілі, знищення України, геноцид Українського народу, невизнання суверенітету України та інших держав, яка має на меті насильницьке розширення російського наднаціонального імперського простору як способу реалізації особливого цивілізаційного права росіян на масові вбивства, державний тероризм, воєнне вторгнення до інших держав, окупацію територій, поширення канонічної території Російської православної церкви за межі території Російської федерації»¹.

Оскільки термін «український світ» не має законодавчого визначення, то ми вживаємо його у розумінні ідеологічної доктрини, в основі якої лежить визнання суб'єктності Української нації як державотворчої, яка має власну й унікальну національну історію, культуру, мову, церкву і традиції.

Парадоксально, що про принципові ментальні, а відтак і світоглядні розбіжності між цінностями «Українського світу» та «руського міра» були визначені та обґрунтовані ще в ХІХ ст. Першим, хто виразно визначив українців та росіян як світоглядно різні народи, був знаний історик та етнограф

¹ Закон України «Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російській Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-20#Text>

Микола Костомаров. У своїй праці «Дві руські народності» він протиставляє українську «громаду» як «добровільне товариство людей» і «русській мір», як колектив, що знищує самостійність кожного². Це своєю чергою формує головні риси народів: в українців перевагу особистого над загальним, а у росіян рівно навпаки. Тому український індивідуалізм протистоїть російському колективізму та формує різні світоглядні напрямки – в українців до самовиявлення, а в росіян до підпорядкування. Звідки і різні державні ідеали – свобода, демократія і республіка в українців та «православие, самодержавие и народность» у росіян. Згодом відомий історик Володимир Антонович у своїй праці «Три національні типи народні» вирізняє український тип як такий, що прагне до принципів громадської правди і рівності, а московський/російський, як такий, де домінує принцип авторитету та монархічної влади³. Про цей світоглядний водорозділ двох світів можемо знайти в дослідженнях численних українських науковців та інтелектуалів. Тут згадаю лише фундаментальну роботу «Нариси до історії української етнопсихології» ректора Українського вільного університету в Мюнхені Володимира Яніва та авторське дослідження «Теорія українського кохання»⁴.

Визначення історичних, національних героїв України має визначальне значення в нинішній екзистенційній війні. У силу малоросійської та пострадянської ментальності досі залишається популярною теза про включення до Українського національного пантеону відомих діячів культури, науки тощо за принципом походження з України. Натомість наш підхід полягає у перенесенні формального принципу на змістовний, тобто такий, що за основу бере національну самоідентифікацію та визнання ними права української нації на власну державу, мову, культуру та церкву. Попри значну роботу, яку проведено інститутами державної та місцевої влади у справі деколонізації та декомунізації⁵, залишається багато об'єктивних – методологічних та суб'єктивних – містечкових проблем у цій державницькій ідеологічній справі. Методологічною вадою належного очищення України від «русского міра» та пропагування «Українського світу» залишається домінанта оцінювання лише за якимось одним критерієм, як то походження, приналежність до роду, мова спілкування тощо. Проте переконливішим виглядає підхід, за яким право на належність до пантеону національних героїв

² Костомаров М. Дві руські народності. URL: <https://diasporiana.org.ua/ideologiya/13655-kostomarov-m-dvi-ruski-narodnosti/>

³ Антонович В. Три типи національні народні. URL: <http://litopys.org.ua/anton/ant03.htm>

⁴ Нариси до історії української етнопсихології / В. Янів ; упоряд. М. Шафовал, Janiw Wolodymyr. Мюнхен: Cicero, 1993. С. 10–11; Томенко М. Теорія українського кохання. 3-те вид., [допов. й переробл.]. К.: Генеза, 2010. С. 22–24.

⁵ Бахамент Н. Підсумки деколонізації: скільки російських топонімів зникло з мапи України. URL: <https://www.chesno.org/post/6564/>

та моральних авторитетів України дає лише реальний внесок у справу утвердження Української державності, її мови, культури, церкви. Не менш визначальною ознакою є національна ідентифікація, тобто публічне визначення себе як українця. Для прикладу спроба утримати серед знакових постатей української культури та музики Петра Чайковського, який завжди вважав себе росіянином і пропагував московську імперську традицію, виглядає і не переконливою, і шкідливою. Натомість, кримський татарин, який став свідомим українцем та реальним фундатором Української академії наук Агатангел Кримський досі перебуває в тіні міфологізованої ролі у творенні української науки Володимира Вернадського, прихильника автономного статусу України/Малоросії в російській імперії, який до того ж відмовився від набуття українського громадянства в часи Гетьманату Павла Скоропадського. Не менш шкідливий і містечковий підхід, коли місцева влада принципово відмовляється українізувати публічний простір іменами національних героїв, обираючи так звані нейтральні, «квітково–фруктові» назви вулиць та площ.

Російсько-українська війна ще раз загострила увагу на необхідності формування дієвої державної гуманітарної політики, в основі якої має бути світоглядна доктрина Українського світу. Не менш важливим завданням державної влади та місцевого самоврядування спільно з науковцями та громадськістю є боротьба з ідеологією «руського міра». У цій діяльності визначальною є просвітницька робота щодо пропагування національної історії та культури, повернення в публічний простір українських історичних героїв і героїв сучасної російсько-української війни. Українське суспільство і світ повинні зрозуміти, що нинішня екзистенційна війна рашизму проти української незалежної демократичної держави є війною і проти європейської й загалом світової цивілізації.

Томенко Микола. «Український світ» проти «руського міра»: війна ідеологій, цінностей та героїв. У статті розглядаються питання державної гуманітарної політики України щодо пропагування ідеологічної доктрини «Українського світу» та протистояння ідеології «руського міра». Аналізується практика виконання законів щодо деколонізації та декомунізації публічного простору країни. Автор акцентує увагу на важливості проблеми адекватного визначення і популяризації пантеону національних героїв.

Ключові слова: «Український світ», ідеологія «руського міра», екзистенційна війна, деколонізація, декомунізація.

Tomenko Mykola. “Ukrainian world” against “Russian world”: war of ideologies, values and heroes. The article examines the issues of the state humanitarian policy of Ukraine regarding the promotion of the ideological doctrine of the “Ukrainian world” and the opposition to the ideology of the “Russian world”. The practice of implementing laws on the decolonization and decommunization of the country’s public space is analyzed. The author focuses on the importance of the problem of adequate definition and popularization of the pantheon of national heroes.

Keywords: “Ukrainian world”, ideology of the “Russian world”, existential war, decolonization, decommunization.

Надія Шебек

доктор архітектури, професор, завідувач кафедри містобудування Київського національного університету будівництва і архітектури (Київ)

Ольга Званська

магістрант кафедри містобудування Київського національного університету будівництва і архітектури (Київ)

«ГЛИНА ТА ВОГОНЬ» ЯК ХУДОЖНЯ КОНЦЕПЦІЯ ФОРМУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ПОСТПРОМИСЛОВОЇ ТЕРИТОРІЇ У М. ВАСИЛЬКОВІ

Чергова екзистенціальна загроза на початку ХХІ ст. підштовхує українське суспільство до наполегливого пошуку ознак власної національної ідентичності. Разом з тим, патріотичні почуття ґрунтуються на усвідомленні кожною людиною емоційного зв'язку зі своєю Малою Батьківщиною – локальною територією з унікальною регіональною культурою, укладом життя та архітектурно-містобудівними традиціями. Сучасні виклики актуалізують проблему збереження та дбайливого розвитку самотутньої матеріальної та нематеріальної культурної спадщини різних регіонів нашої країни. Важлива роль у цьому процесі належить малим містам, селищам і селам¹. Особливо тим з них, де є позбавлені уваги ділянки та занедбані споруди. Постпромислові території українських міст слід розглядати як один з різновидів просторів, які можуть стати ключовими для переосмислення національної ідентичності у період повоєнного відновлення².

Це дослідження спрямоване на обґрунтування художньої концепції формотворення багатофункціональної забудови на постпромисловій території м. Василькова Київської області, що спирається на локальну символіку гончарства як носія культурної пам'яті та української ідентичності. Воно спирається на аналіз локальної культурної спадщини Василькова, зокрема ремісничих традицій гончарства; морфологічний аналіз постпромислової території; художньо-асоціативне моделювання образів середовища; а також естетичну інтерпретацію символів як візуально-образної мови концепції.

Місто Васильків, відоме своєю традицією гончарства та локальним осередком декоративно-ужиткового мистецтва. Воно має унікальний культурний потенціал для формування нового художнього образу міського

¹ Тімохін В. О., Шебек Н. М. Сузір'я архітектурно-містобудівної спадщини України: монографія. Київ: ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2025. С. 162.

² Боднар Т., Ясінський М. Можливості ревіталізації промислових територій міст (на прикладі вулиці Замкової у місті Львові). Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Архітектура. 2023. С. 7.

середовища³. Взаємодія глини та вогню символізує процес, в якому сирій матеріал проходить через стадію очищення, трансформації та народження нової форми. Це перетворення метафорично відображає стан сучасних українських міст, що виходять із промислового занепаду та відновлюють власну культурну тяглість. Це дозволяє створити художню концепцію, у якій локальна традиція стає інструментом формування сучасного, естетично виваженого та національно ідентифікованого простору.

Образ глини виступає символом первинної матерії, землі, ремесла та ручної праці, тоді як вогонь символізує «очищення, перетворення та народження нового». Разом ця дихотомія утворює потужний ідентифікаційний код, у якому відображено історію місця, культурні традиції та сучасні процеси оновлення⁴. Легке посилення на локальні колекції декоративно-ужиткового мистецтва (музей гончарства) підсилює концепцію, не обмежуючи її конкретним об'єктом.

У художньому прочитанні території постіндустріальний простір розглядається як «необроблена глина» – фрагментований, техногенний, сирій. Через проектну трансформацію він проходить символічний «вогонь оновлення», у результаті чого формується новий образ середовища – цілісний, гармонізований і наповнений змістом. Цей процес метафорично описує метаморфозу міського простору від занепаду до відродження.

До символічних та естетичних засобів формоутворення віднесено:

1. *Пластику як мову глини.* Об'ємно-просторова композиція майбутньої забудови передбачає плавність, округлість та м'якість форм, які асоціюються з ручним моделюванням на гончарному колі. Це забезпечує людський масштаб, відсутність агресивної масивності та створює емоційно комфортний характер середовища.

2. *Ритм як «гончарне коло».* Ритміка фасадів, повторення елементів, горизонтальна тяглість та метричні просторові інтервали інтерпретують циклічний рух гончарного круга – символу безперервності традицій, часу та ремесла.

3. *Фактура та колористика.* У забудові та елементах благоустрою території планується застосовувати теплі природні відтінки – кольори сирій та випаленої глини, теракоти, землі. Фактура матеріалів може відображати зернистість, мікрорельєф і матовість, притаманну керамічним поверхням, створюючи тактильну та візуальну гармонію.

³ Школьна О., Горбач О. Клейма Васильківського майолікового заводу 1930-х – 2020-х років. Український мистецтвознавчий дискурс. 2025. С. 74–85.

⁴ Дида І. Українські урбаністичні традиції: актуальність в умовах сучасних викликів. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Архітектура. 2022. С. 84.

4. *Вогонь як символ оновлення.* Може проявлятися у світлотехнічних рішеннях підсвічування публічних просторів і акцентних елементів благоустрою. Художній образ «вогню» підкреслює перехід від темного ворожого людині минулого до світлого, відкритого майбутнього.

5. *Формування змістовного ядра.* Центральні площі, громадські вулиці та рекреаційні осередки розглядаються як місця комунікації, творчості та взаємодії – своєрідне продовження традиційної культури «ручного творення». Це підсилює національну ідентичність через середовищні сценарії.

В результаті художньої інтерпретації модернізована постпромислова територія набуває нового культурного змісту – вона перестає бути техногенною «порожнечею», натомість перетворюється на сучасний український культурний простір, де візуальна мова гончарства стає основою архітектурної композиції, а символізм глини та вогню формує нову естетичну ідентичність середовища⁵. Територія починає «говорити» мовою ремесла, спадкоємності, тепла й відродження, що повністю відповідає культурній місії оновлення українських міст.

Таким чином, запропонована художня концепція «Глина та Вогонь» забезпечує смислову та естетичну основу для формування багатофункціональної забудови на постпромисловій території м. Василькова. Символіка ремесла як культурного коду сприяє відновленню локальної ідентичності, а художньо-композиційні засоби – створенню сучасного, гармонійного та впізнаваного міського середовища. Концепція узгоджує промислову спадщину із сучасними потребами громади, трансформуючи техногенний фрагмент міста у повноцінний культурно-просторовий осередок.

⁵ Шеховцова-Бурянова В. Особливості міської ідентичності як вид локальної ідентичності. Актуальні проблеми філософії та соціології. 2021. С. 33–35.

Шебек Надія, Званська Ольга. «Глина та Вогонь» як художня концепція формування ідентичності постпромислової території у м. Василькові. У статті розглянуто художню концепцію «Глина та Вогонь», що ґрунтується на гончарних традиціях Василькова як елементі локальної ідентичності. Проаналізовано символіку глини та вогню як метафори трансформації постпромислової території, визначено естетичні засоби формотворення, зокрема пластику, ритм, фактуру та колористику середовища. Доведено, що використання локального ремісничого коду сприяє відновленню національної ідентичності та гармонізації міського простору.

Ключові слова: ідентичність, художня концепція, глина, вогонь, урбаністична естетика, постпромислова територія, Васильків.

Shebek Nadiia, Zvanska Olga. “Clay and Fire” as an Artistic Concept of Identity Formation for the Post-Industrial Area in Vasylkiv. The paper presents the artistic concept “Clay and Fire”, based on the traditional pottery heritage of Vasylkiv as a local identity marker. The symbolism of clay and fire is interpreted as a metaphor for transforming a post-industrial territory into a culturally meaningful urban environment. Key aesthetic principles of form-making—plasticity, rhythm, texture and color—are defined. The concept demonstrates how local craft symbolism can support national identity and contribute to the creation of a harmonious and recognizable urban space.

Keywords: identity, artistic concept, clay, fire, urban aesthetics, post-industrial territory, Vasylkiv.

Надія Шебек

*доктор архітектури, професор, завідувач кафедри містобудування
Київського національного університету будівництва і архітектури (Київ)*

Діана Прохорова

*магістрант кафедри містобудування Київського національного
університету будівництва і архітектури (Київ)*

АРХІТЕКТОНІКА УКРАЇНСЬКОГО ДУХУ: НАЦІОНАЛЬНИЙ СИМВОЛІЗМ МІСТ-БІОТОПІВ

Сучасні міста України постали перед викликами неконтрольованої урбанізації, екологічної кризи та необхідності повоєнного відновлення. Відповіддю на це є концепція міст-біотопів, що інтегрує природні умови та культурні коди регіонів. Слепе наслідування іноземних трендів та використання чужорідних рослин не лише стирає національну ідентичність, а й призводить до деградації довкілля та надмірних експлуатаційних витрат. Натомість, пріоритет аборигенної флори дозволяє стабілізувати ґрунти, відновити біорізноманіття та оптимізувати бюджети. Такий підхід повертає у міський простір рослини, які століттями формували український культурний ландшафт і символіку.

Методологічною основою реалізації цієї стратегії є актуалізація та систематизація наявного вітчизняного наукового доробку. Фундаментальне значення має «Національний каталог біотопів України»¹, що містить вичерпну класифікацію природних середовищ та слугує базою для проектування екологічного каркаса урбанізованих територій. Природничо-науковий базис потребує інтеграції з результатами історико-культурних та етноботанічних досліджень. Вагомим джерелом для розуміння регіональної специфіки є наукові праці, присвячені аналізу семантики флори, зокрема дослідження Ю. Нікішенка², Н. Фонтана, М. Пасайлюк, О. Погрібного³ та інших. Міждисциплінарний синтез знань про структуру біотопів та їх культурну семантику уможлиблює формування автентичного «етнічного коду» міського середовища, забезпечуючи сталий розвиток на основі національної ідентичності.

¹ Національний каталог біотопів України. За ред. А. Куземко, Я. Дідуха, В. Онищенко, Я. Шеффера. К.: ФОП Клименко Ю.Я., 2018. 442 с.

² Нікішенко Ю. Символіка рослинних орнаментів української вишивки на одязі початку ХХ ст. *Наукові записки*. Т. 19. Теорія та історія культури. 2001. С. 30–35.

³ Фонтана Н., Пасайлюк М., Погрібний О. Рослини у житті гуцулів. *Природа Карпат*: науковий щорічник Карпатського біосферного заповідника та Інституту екології Карпат НАН України. 2023. №1 (8). С. 26–43.

Кожен регіональний ландшафт знаходить своє віддзеркалення в урбаністичному просторі, створюючи стійкі консорції аборигенних рослин і тварин. Основою «степового урбанізму», особливо актуального для південних та східних регіонів, стає відновлення ковилових угруповань. Ковила (*Stipa*), зі своєю глибокою кореневою системою, виступає ідеальним стабілізатором ґрунтів на схилах та сухих ділянках міста, замінюючи вибагливі газони. Її доповнюють шавлія (*Salvia*) та чебрець (*Thymus*), які не лише формують стійкий ґрунтовий покрив, що запобігає вітровій ерозії, але й наповнюють повітря фітонцидами, створюючи природну ароматерапію. Такий квітучий килим приваблює диких бджіл, джмелів та метеликів, відновлюючи ланцюги запилення, а наявність злакових трав повертає у міста співучих птахів.

Для зон із помірним зволоженням та тінистих міських дворів, характерних для центральної та північної України, еталоном слугує біотоп Полісся, де домінує ліс. Ключовим елементом тут виступає барвінок малий (*Vinca minor*) – вічнозелена ґрунтопокривна рослина, що є символом життєвої стійкості в українському фольклорі. Барвінок ефективно утримує вологу та запобігає змиву ґрунту, не даючи шансу бур'янам, при цьому не будучи агресивним до дерев. Вертикальну структуру формують калина (*Viburnum opulus*) та ліщина, які забезпечують кормову базу (ягоди та горіхи) для білок, їжаків та дрібних співочих птахів на кшталт соловейка чи дроздів. У найвологіших та найтемніших куточках розгортаються папороті, які чудово фільтрують повітря та створюють ефект прохолоди влітку, формуючи мікроклімат, подібний до пралісу.

Прибережні зони та системи дощової каналізації трансформуються у водно-болотні біотопи, де головну роль відіграє верба (*Salix*) – одне з найпотужніших дерев-фітомеліорантів, здатне очищувати воду від важких металів та нітратів. Вербові насадження вздовж міських каналів чи у «дощових садах» доповнюються лепехою (аїром) та м'ятою водяною, які дезінфікують воду та повітря. Така «блакитно-зелена» інфраструктура стає домівкою для земноводних (жаб, тритонів), які контролюють популяцію комарів, та бабок, що є індикаторами чистоти середовища. Символічним вінцем такої екосистеми є лелека, для якого на безпечних висотних спорудах можуть облаштовуватися спеціальні платформи, перетворюючи птаха на живий оберіг міста та маркер екологічного благополуччя.

Для дахів, терас та кам'янистих ділянок ідеально підходить карпатський або «альпійський» біотоп, що базується на використанні сукулентів та низькорослих хвойних. Очитки (*Sedum*) різних видів, молодило («кам'яна троянда») та ломикамінь створюють невибагливий килим, який витримує екстремальні температури на дахах і затримує дощову воду. Їх доповнює

ялівець звичайний (*Juniperus communis*), що виділяє рекордну кількість фітонцидів, знезаражуючи міське повітря. Серед каміння та густої хвої знаходять прихисток ящірки, які є природними регуляторами комах-шкідників. Такий підхід дозволяє перетворити кожен горизонтальну поверхню бетону на фрагмент гірської полонини, що живе за власними природними ритмами, не вимагаючи постійного втручання людини.

Також наявно дуже багато заміників популярних рослин, наприклад, замість примхливих троянд чи самшиту, основою ландшафту має стати, наприклад, полин (*Artemisia*). Його гіркий, терпкий аромат – це ольфакторний код українського степу, легендарне «євшан-зілля», що повертає пам'ять. Полин є візуально вишуканим завдяки сріблястому листю, посухостійким і критично важливим для екосистеми. Поруч із ним має панувати ковила (*Stipa*) – не просто трава, а живий символ волі та руху, чиї шовковисті хвилі на вітрі створюють динамічну архітектуру простору, недосяжну для статичних газонів.

В лісових та паркових зонах варто відновити культ глоду (*Crataegus*) та терну. Глід – це потужний захисник, рослина-фортеця з неймовірною графікою гілок, рясним цвітінням навесні та цілющими плодами восени, що приваблюють птахів. Це естетика «дикого саду», яка протистоїть штучній декоративності. Для північних регіонів та затінених ділянок символом має стати верес (*Calluna*) – рослина Полісся, що уособлює витривалість і містичну красу, здатен створювати вічнозелені килими там, де гинуть інші культури. Також варто згадати про бузину (*Sambucus*) – сакральну рослину українського двору, яку незаслужено маргіналізували як «бур'ян». Її архітектурна форма, мереживне суцвіття та чорні ягоди є ідеальним матеріалом для сучасного дизайну, що поєднує етнографію з екологічною функціональністю.

Загальний благоустрій українських міст має відійти від концепції «приборкання природи» до концепції «співтворчості зі стихією». Це означає відмову від тотального асфальтування та бордюрів на користь проникних поверхонь, зарослих споришем (*Polygonum aviculare*) – надзвичайно стійкою «травною-муравою» нашого дитинства, яка витримує будь-яке навантаження і є кращою альтернативою плитці на пішохідних стежках у парках. Український парк майбутнього – це не виставка досягнень садівництва, а терапевтичний простір, що нагадує прадавній яр, узлісся або заплаву річки. Це місце, де ідентичність зчитується не через пластикові інсталяції у вишиванках, а через шелест сухоцвітів, запах материнки та чебрецю, через тактильність мохів та лишайників на камінні.

Інтеграція окреслених науково-культурного базису у площину містобудівного проектування зміщує акцент на цілісне біотопне планування,

де рослинність виконує інженерні функції: акумуляцію вод, нівелювання «теплових островів» та очищення стоків. Це дозволяє оптимізувати роботу комунальних мереж, знизити енерговитрати, забезпечити кліматичну адаптивність міського середовища та трансформувати озеленення з вартісної декорації у функціональний планувальний елемент.

Вагомим підґрунтям для реалізації українських міст-біотопів є доробок української школи урбаністики, яка вже має сформовані принципи проектування екологічно збалансованих міст. Зокрема, у працях доктора архітектури І. Устінової⁴ визначено ключові засади сталого розвитку еколого-містобудівних систем, де місто розглядається у нерозривній єдності з навколишнім середовищем. Цей підхід гармонійно доповнюється концепцією урбоекології та фітомеліорації професора В. Кучерявого⁵. Він обґрунтував, що зелені насадження – це не просто декорація, а потужний інструмент для оздоровлення міського простору та відновлення порушених територій.

Синтез науково-інженерних принципів планування із глибинним пластом української етноботаніки стає фундаментом для створення автентичних моделей міст-біотопів. Концептуальна цілісність стратегії досягається через метод просторового нашарування, де на фізико-географічний та біологічний базис накладається визначальний шар культурно-історичної семантики. Саме цей символічний код запобігає уніфікації та формує унікальні регіональні сценарії: «степовий мегаполіс» трансліює естетику волі та простору, тоді як «лісове місто» Полісся втілює архетипи захисту й прадавньої сили. У такій багатовимірній матриці архітектурні об'єми та зелені коридори не існують автономно, а інтегруються з ментальними символами в єдиний життєздатний організм, що резонує з національною ідентичністю та історичною пам'яттю ландшафту.

Отже, парадигма міст майбутнього в контексті повоєнної відбудови України визначає повернення людини у притаманний їй етноботанічний простір як фундамент ментального та духовного відродження нації. Занурення в автентичне природне середовище стає дієвим механізмом зцілення колективної травми, де рідний ландшафт виступає не декорацією, а джерелом психологічної стійкості та сили. Така реінтеграція урбаністичного простору з національними архетипами перетворює міста на живі осередки українського духу, які через мову природи стверджують нашу ідентичність. У цьому синергетичному поєднанні етноботаніки, історії та новітнього містобудування формується середовище, де архітектурна форма та природний зміст

⁴ Устінова І. Методологічні основи сталого розвитку еколого-містобудівних систем: дис. ... д-ра архіт. наук: спец. 18.00.01 «Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури». Київ, 2016. 46 с.

⁵ Кучерявий В. Урбоекологія: підручник. Львів: Світ, 2001. 440 с.

створюють стійкий, терапевтичний і глибоко символічний простір, спроможний зберегти культурний генотип українського народу.

Шебек Надія, Прохорова Діана. Архітектоніка українського духу: національний символізм міст-біотопів. У статті обґрунтовано методологічні засади інтеграції біотопного підходу до повоєнного відновлення урбанізованих територій України. Проаналізовано проблеми неконтрольованої урбанізації та втрати національної ідентичності міського середовища через некритичне запозичення іноземних ландшафтних практик. Запропоновано концепцію формування водно-зеленого каркасу міст на основі відновлення автохтонних фітоценозів (степових, лісових, гірських), що забезпечує екологічну стійкість, економічну доцільність та виконання інженерних функцій (стабілізація ґрунтів, фітомеліорація). Визначено роль етноботанічних маркерів та семантики флори у збереженні культурного коду та психоемоційній реабілітації населення. Розроблено принципи ландшафтного зонування, що базуються на синтезі науково-природничого базису та історико-культурної спадщини регіонів.

Ключові слова: міста-біотопи, автохтонна дендрофлора, національна ідентичність, ландшафтне проектування.

Shebek Nadiia, Prokhorova Diana. Architectonics of the ukrainian spirit: national symbolism of biotop-cities. The article substantiates the methodological principles of integrating the biotope approach into the strategy of post-war reconstruction of Ukrainian urbanized territories. The problems of uncontrolled urbanization and the loss of national identity of the urban environment due to the uncritical borrowing of foreign landscape practices are analyzed. A concept for forming a blue-green city framework based on the restoration of autochthonous phytocenoses (steppe, forest, mountain) is proposed, which ensures ecological sustainability, economic viability, and the performance of engineering functions (soil stabilization, phytomelioration). The role of ethnobotanical markers and flora semantics in preserving the cultural code and psycho-emotional rehabilitation of the population is defined. The principles of landscape zoning based on the synthesis of the scientific-natural basis and the historical-cultural heritage of the regions are developed

Keywords: city-biotopes, autochthonous dendroflora, national identity, landscape design.

Надія Шебек

*доктор архітектури, професор, завідувач кафедри містобудування
Київського національного університету будівництва і архітектури (Київ)*

Олена-Стефанія Яцина

*магістрант кафедри містобудування Київського національного
університету будівництва і архітектури (Київ)*

УКРАЇНСЬКІ МАРКЕРИ ІДЕНТИЧНОСТІ У ФОРМУВАННІ ПУБЛІЧНИХ ПРОСТОРІВ МАЛИХ МІСТ

Проблема доречного використання просторових символів та їхнього цілеспрямованого впливу на формування ідентичності міських громад досліджується як зарубіжними, так і вітчизняними вченими. Зокрема, А. Росі досліджував процеси формування та актуалізації колективної пам'яті мешканців населених пунктів¹. Б. Черкес вивчав особливості зміни архітектурних властивостей міських, насамперед столичних, громадських центрів у зв'язку з ідейно-політичними перетвореннями в суспільстві². О. Богданов підкреслив важливість застосування архітектурних маркерів, через які місто формує власну впізнаваність та культурний образ у свідомості мешканців³. Особливої актуальності ці питання набувають у сьгоднішній Україні, де суспільство має зберігати згуртованість і стійкість виборюючи право на власне існування.

Перед м. Новим Роздолом Львівської області питання інтеграції українських символів у міське середовище постає особливо гостро, оскільки на тлі домінуючої радянської спадщини, вкоріненої у промислових ландшафтах, місто потребує створення впізнаваного сучасного образу. Разом з тим, окремі архітектурні символи нашого часу вже присутні в міському просторі.

Центральна площа міста є ключовим громадським простором, у якому зосереджені основні візуальні та просторові маркери локальної ідентичності. Саме цей простір виконує роль міського «ядра», де стикаються щоденні маршрутні потоки, елементи громадського життя та найбільш важливі символи території. Це місце є найбільш вдалим для демонстрації ключових цінностей громади. Для Нового Роздолу базовим візуальним маркером є офіційний герб міста: у синьому полі розміщено золоте вістря з чорним

¹ Rossi A. The Architecture of the City. Cambridge: The MIT Press, 1982. P. 203.

² Черкес Б. Національна ідентичність в архітектурі міста: монографія. Львів: НУ «Львівська політехніка», 2008. 208 с.

³ Богданов О. Архітектурна ідентичність міста: структура, формування та візуальне сприйняття. Київ: Логос, 2012. 256 с.

алхімічним знаком сірки та літерами «Н» і «Р» (рис. 1). Така композиція поєднує індустриальне походження міста з локальною історією, пов'язаною з розробкою родовища сірки, і фактично виступає концентрованим знаком міської ідентичності⁴.

Рис. 1. Герб міста Новий Розділ⁵

У пішій доступності від площі розташовані пам'ятники Тарасу Шевченку, воїнам УПА та Алея Героїв Майдану (рис. 2). Ці об'єкти формують просторову послідовність знакових місць, де виражені українські державні та культурні смисли, що можуть бути інтегровані у маршрути, які перетинають центральну частину міста.

Рис. 2. Проспект Тараса Шевченка в місті Новий розділ⁶

На в'їзді до міста розміщено композицію з написом «Місто народжене сіркою», виконану у яскравій кольоровій палітрі та доповнену абстрактною арт-конструкцією (рис. 3). Цей об'єкт поєднує історичну тему промислового освоєння території та сучасну візуальну мову міста, фіксуючи важливий мотив походження Нового Роздолу. Незважаючи на свою відносно невелику площинність, інсталяція відіграє важливу роль у конструюванні сучасного

⁴ Герб Нового Роздолу. Вікіпедія.

URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B5%D1%80%D0%B1_%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%A0%D0%BE%D0%B7%D0%B4%D0%BE%D0%BB%D1%83

⁵ Там само.

⁶ Новий Розділ. Львівська область. Stejka.com. URL: https://stejka.com/ukr/lvovskaja/novyuy_rozdol/

Символи виконують не лише естетичну, а й навігаційну функцію. Застосування графічних мотивів у мощенні або вертикальних доміант у ключових точках площі дозволяє структурувати рух пішоходів та підкреслити логіку переміщення. Наприклад, посилення центральної осі площі може бути реалізоване через використання ритмічного мощення, яке створюватиме ефект спрямованості та полегшуватиме орієнтування у просторі. Це відповідає принципам, визначеним у роботах К. Лінча, де шлях і вузол формують основу «читабельності» міського середовища⁸. У випадку Нового Роздолу такі лінійні акценти можуть поєднувати площу з прилеглими меморіальними зонами або громадськими установами.

Важливою особливістю є масштабність та пропорції простору. Центральна площа має потенціал для перетворення на багатофункціональний центр, але для цього необхідне опрацювання її структури у двох взаємопов'язаних площинах: горизонтальній (мощення, маршрути, функціональні зони) та вертикальній (освітлення, стели, арт-об'єкти, озеленення). Введення символів у вертикальному вимірі – наприклад, шляхом розміщення стел із абстрагованими мотивами герба або світлових композицій, стилізованих під орнаментальні схеми, дозволить сформувати чіткі просторові орієнтири. Водночас горизонтальна структура має забезпечити можливість гнучкого використання площі для ярмарків, урочистостей та інших подій. У таких умовах символічні елементи можуть виконувати роль маркерів межі або центру композиції, не заважаючи зміні сценаріїв використання простору.

У контексті сучасних тенденцій розвитку міст важливо розглядати символи не лише як декоративні елементи, а як частину комунікаційної системи, що транслює інформацію про міську історію, культурні цінності та особливості території. Встановлення інформаційних стендів є лише одним із можливих рішень. Більш ефективним підходом може бути інтеграція інформації у сам простір – через гравіювання на лавках, металеві таблички на покритті, підсвітлені контури елементів благоустрою, силуетні зображення у скляних вставках. Такий підхід дозволяє формувати багатошаровий простір, де символи працюють на декількох рівнях – візуальному, маршрутному та історико-культурному.

Подальший розвиток Центральної площі може передбачати створення «символічного маршруту», який поєднає ключові елементи міського середовища за принципом логічної та тематичної єдності. Маршрут може включати точки, пов'язані з історією промислового розвитку, українським державотворенням, культурними традиціями Галичини. У кожній точці

⁸ Lynch K. The Image of the City. Cambridge, MA: MIT Press, 1960. 194 p.

можуть бути встановлені невеликі інформаційні або декоративні елементи, виконані в єдиній стилістиці. Завдяки цьому центральний громадський простір набуде не лише візуальної, а й освітньо-культурної функції, що дозволить мешканцям та гостям міста глибше усвідомлювати локальну ідентичність.

Окремої уваги потребує питання освітлення, яке є важливим засобом підсилення символічних акцентів. Використання підсвітки в кольоровій гамі герба або українських національних кольорів дозволить створити вечірній образ площі, що відрізнятиметься від денного. Підсвічені контури орнаментів чи графічних елементів можуть формувати додаткові орієнтири, а також забезпечувати безпеку та привабливість простору в темний час доби. Освітлювальні елементи можуть підкреслювати структуру площі, акцентувати головні напрямки руху та формувати особливу атмосферу для публічних заходів.

Залучення локальних матеріалів у благоустрої – деревини, природного каменю, металу з характерною для регіону фактурою – дозволить не лише забезпечити довговічність елементів, а й сформувати додаткові символічні асоціації з галицькою архітектурною традицією. Використання місцевих матеріалів зробить простір більш стійким, автентичним і таким, що відповідає місцевому контексту. Важливо також інтегрувати сучасні технологічні рішення, які забезпечать функціональність та енергоефективність, але не порушуватимуть загальної символічної концепції.

Перспективним напрямом розвитку площі є створення умов для культурних та соціальних активностей, у межах яких символи української ідентичності проявлятимуться у практичному вимірі. Наприклад, зона для проведення свят, виставок або тимчасових інсталяцій може бути оформлена таким чином, щоб легко адаптуватися під різні події, але при цьому зберігати характерні риси українського міського простору. Такі рішення сприятимуть формуванню динамічного міського середовища, яке є одночасно функціональним і виразним.

Символи української ідентичності мають широкий потенціал для інтеграції у центральну площу Нового Роздолу. Їх застосування не обмежується декоративними функціями, а охоплює структурні, навігаційні, інформаційні та комунікаційні аспекти функціонування міського простору. Комплексний підхід до впровадження символів дозволить створити цілісний, багатофункціональний та культурно змістовний центр міста, який відповідатиме сучасним вимогам до публічних просторів та підсилуватиме локальну ідентичність у довгостроковій перспективі.

Шебек Надія, Яцина Олена-Стефанія. Українські маркери ідентичності у формуванні публічних просторів малих міст. У статті розглянуто особливості формування української ідентичності в архітектурному середовищі малих міст на прикладі Центральної площі Нового Роздолу. Проаналізовано існуючі символи, присутні в центральній частині міста: герб, сучасні інсталяції та меморіальні об'єкти. Визначено їхній вплив на сприйняття міського середовища та структуру пішохідних маршрутів. Окреслено можливості інтеграції українських маркерів – графічних мотивів, кольорової палітри, ландшафтних образів та локальних матеріалів – у просторову організацію площі. Показано, що використання цих символів сприятиме підвищенню впізнаваності міського центру, формуванню цілісного культурного простору та покращенню архітектурно-планувальної структури громадського середовища.

Ключові слова: українська ідентичність, символи міського простору, публічний простір, архітектурні маркери, Новий Розділ.

Shebek Nadiia, Yatsyna Olena-Stefaniia. Ukrainian Identity Markers in the Formation of Public Spaces in Small Cities. The article examines the features of expressing Ukrainian identity within the architectural environment of small cities, focusing on the Central Square of Novyi Rozdil. Regarding the formation of the city image, the study analyses existing symbolic elements present in the central area, including the city coat of arms, modern installations, and memorial objects. Their influence on spatial perception and pedestrian navigation is defined. The article outlines the possibilities of integrating Ukrainian identity markers – graphic motifs, colour schemes, landscape references, and local materials – into the spatial organization of the square. It is demonstrated that the use of these symbols enhances the recognizability of the urban centre, contributes to a coherent cultural environment, and improves the architectural and planning structure of the public space.

Keywords: Ukrainian identity, urban symbols, public space, architectural markers, Novyi Rozdil.

ВІЙНА, ВІЙСЬКОВА СИМВОЛІКА ТА СУЧАСНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Олег Олійник

доктор філософії, провідний науковий співробітник Івано-Франківського краєзнавчого музею (Івано-Франківськ)

СИМВОЛІКА УКРАЇНСЬКОЇ ДОБРОВОЛЬЧОЇ АРМІЇ В ПЕРІОД ПРОВЕДЕННЯ АТО/ООС (НА ПРИКЛАДІ ЕКСПОНАТІВ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ)

В умовах протистояння російській гібридній агресії, під час проведення Антитерористичної операції (АТО) на території Донецької і Луганської областей формуються численні українські добровольчі підрозділи. Одним із таких військових формувань, яке виникло із структур громадського і військово-політичного руху «Правий сектор» стала Українська добровольча армія (УДА).

Символічною датою заснування підрозділу вважається 20 квітня 2014 р., коли відбувся перший наступальний бій українських добровольців під командуванням Дмитра Яроша під час Антитерористичної операції під м. Слов'янськ¹. Основний бойовий склад УДА знаходився на фронті з травня 2014 р., спочатку у складі Добровольчого українського корпусу (ДУК)². Проте, 11 листопада 2015 р. Д. Ярош склав з себе повноваження провідника національно-визвольного руху «Правий сектор»³. У свою чергу, командири 5 і 8 Окремих батальйонів та медичного батальйону «Госпітальєри» 12 листопада 2015 р. заявили, що прагнуть продовжувати боротьбу під його командуванням⁴. Після виходу Д. Яроша з «Правого сектора» 28 грудня 2015 р.⁵ на базі цих підрозділів у грудні 2015 р. почала створюватися

¹ Липа М. Дмитро Сінченко, боєць Української добровольчої армії. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3697407-dmitro-sincenko-boec-ukrainskoi-dobrovolcoi-armii.html>

² Українська добровольча армія нагадує, що війна триває та запрошує до навчального центру. URL: https://web.archive.org/web/20200814161903/https://dniprograd.org/2017/07/16/ukrainska-dobrovolcha-armiya-nagadue-shcho-viyna-trivae-ta-zaproshue-do-navchalnogo-tsentru_58561

³ Ярош складає повноваження лідера «Правого сектора». URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2015/11/11/7088327/>

⁴ Заява командирів і бійців бойових батальйонів ДУК ПС. URL: <https://sectorpravdy.com/ua/duknews/1395-zaiava-komandyriv-i-biitsiv-boiovykh-batalioniv-duk-ps>

⁵ Дмитро Ярош оголошує про заснування нового руху. URL: <https://sectorpravdy.com/ua/duknews/1465-dmytro-yarosh-oholoshuie-pro-zasnuvannia-novoho-rukhu>

Українська добровольча армія⁶. Уже з початку 2016 р. підрозділи УДА брали участь у бойових діях⁷.

В процесі формування підрозділів добровольчої армії на основі символіки руху «Правий сектор» і ДУК відбувається утворення айдентики цього військового формування. В Івано-Франківському краєзнавчому музеї (ІФКМ) зберігається цілий ряд експонатів, які містять символіку Української добровольчої армії.

У фондах ІФКМ знаходиться виданий у м. Тернопіль перекидний календар «Українська добровольча армія» на 2019 р.⁸. Він прямокутної форми, розміром 31,5x24 см і складається із 14 листків. Фон календаря: камуфляж у кольорах хаки – з правого боку (по відношенню до глядача), фото зимового пейзажу – з лівого боку (по відношенню до глядача).

На титульній сторінці календаря: друковані написи «Бог! Україна! Свобода!» (білий колір), нижче – «God! Ukraine! Freedom!» (чорний колір), «Українська добровольча армія» (бордовий та білий кольори) з правого боку (по відношенню до глядача); червоно-чорний прапор, на прапорі «2019» (білий колір), нижче – нарукавний знак «Українська добровольча армія» з лівого боку (по відношенню до глядача); нижче посередині «5 років 5 years old» (білий колір), нижче ліворуч – «The Ukrainian Volunteer Army» (бордовий та білий кольори). друга сторінка календаря містить авторський підпис з печаткою «для Ів.-Франківського краєзнавчого музею від ОТЗ УДА «Прикарпаття» начальник штабу Дуб Віктор («Аскет»).

*Титульна сторінка
календаря «Українська
добровольча армія», 2019 р.
Фонди Івано-
Франківського краєзнавчого
музею*

На 12 аркушах присутні колажі фотографій вояків різних підрозділів УДА. Дані сторінки також містять цитати відомих українців. Дні місяця в календарі

⁶ Українська добровольча армія. URL: <https://sectorpravdy.com/uda/>

⁷ Українська добровольча армія нагадує, що війна триває та запрошує до навчального центру. URL: https://web.archive.org/web/20200814161903/https://dniprograd.org/2017/07/16/ukrainska-dobrovolcha-armiya-nagadue-shcho-viyna-trivae-ta-zapros hue-do-navchalnogo-tsentru_58561

⁸ Для підтримки бойового духу українських воїнів у Тернополі видали перекидний календар. URL: <https://golos.te.ua/dlia-pidtrymky-boyovoho-dukhu-ukrainskikh-voyniv-u-ternopoli-vydaly-perekydnyy-kalendar/>

супроводжуються визначними датами з історії України та головними церковними і державними святами⁹.

В контексті нашої публікації важливе значення має остання сторінка календаря, на якій вміщено символіку Української добровольчої армії. Зокрема, подано емблеми УДА і ДУК, характерними елементами яких є розміщені на щиті два автомати і меч між ними. Так, вони виконані у традиційних для цих формувань червоно-чорних барвах. Проте, на символіці добровольчої армії порядок кольорів є зворотних до прийнятного у Корпусі. Текст та елементи емблем, які в добровольчому корпусі були нанесені білим на символіці УДА виконані жовтим кольором. Крім того, подано і варіанти нарукавних знаків у захисних, маскувальних барвах.

Слід зазначити, що на останній сторінці згаданого календаря розміщена символіка окремих підрозділів добровольчої армії. Айдентика та колірна гама цих емблем в значній мірі була зумовлена специфікою їхньої діяльності, місцем виникнення, географією походження особового складу. Зокрема, першим розташовано нарукавний знак медичного батальйону «Госпітальєри»¹⁰, названого на честь середньовічного чернечого ордену, який дбав про паломників до Святу Землі¹¹. Створила і очолила підрозділ на початку бойових дій у 2014 р. Яна Зінкевич¹². Емблема батальйону поєднує у собі мальтійський хрест ордену «Госпітальєрів», тризуб та медичну символіку (зірка життя і Посох Асклепія/Ескулапа)¹³.

Наступною розміщена символіка 8-го окремого батальйону УДА «Аратта», який був створений 21 листопада 2014 р., як рота у складі 5 батальйону. Його назва походить від легендарної країни Аратти. Першим командиром підрозділу був Андрій Гергерт (1978–2020 рр., друг Червень). Зараз батальйон перебуває у складі Головного управління розвідки Міністерства оборони України¹⁴. На емблемі цього військового формування замість літер «т» у назві розташовано два мечі.

У свою чергу, символіка окремого легкопіхотного загону (ОЛПЗ) «Вольф», складалась з таких елементів: чорний щит, на якому розміщені латиська літера «W», меч і театральна маска білого кольору. Наружний знак підрозділу легкої піхоти «Чорний туман», на відміну від усіх інших емблем

⁹ Олійник О. Українська добровольча армія в період АТО/ООС (на прикладі експонатів Івано-Франківського краєзнавчого музею). *Наукові записки. Івано-Франківський краєзнавчий музей*. 2025. Випуск 15. С. 38–50.

¹⁰ Календар «Українська добровольча армія». Фонди Івано-Франківського краєзнавчого музею.

¹¹ Печерський А. Госпітальєри: рицарський орден, що дав назву медичному батальйону. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/02/15/gospitalyery-ryczarskyj-orden-shho-dav-nazvu-medychnomu-bataljonu/>

¹² Заради кожного життя. URL: <https://www.hospitallers.life/about-us>

¹³ Календар «Українська добровольча армія». Фонди Івано-Франківського краєзнавчого музею.

¹⁴ Про УДА. URL: <https://uda-army.com.ua/pro-uda>

загонів УДА, трикутної форми¹⁵. На ньому зображено двосічну скору. Символіка 5-го окремого батальйону містить зображення дракона. На емблемі спецпідрозділу «Дніпровські Штурмгевери» був розміщений стилізований людський череп схожий на символ Карателя (англ. Punisher). На нарукавних знаках ОЛПЗ «Волинь» була розміщена голова тура і традиційний для Волині білий/срібний хрест на червоному щиті. У символіці підрозділів УДА представлена також і козацька тематика. Зокрема, нарукавний знак з написом «Браконьєри» містила зображення козака, що стріляє з лука.

Певні специфічні особливості є і у символіці спеціальних підрозділів УДА. Так, до прикладу, на емблемі роти вогневої підтримки «Шершні» (артилерія УДА) розміщеній на останній сторінці календаря, окрім традиційної символіки артилерії – двох перехрещених гармат, є людський череп, так звана «адамова голова» з піратським капелюхом та жартівливий напис «фахівець ландшафтного дизайну». Інженерно-саперна рота використовувала нарукавний знак чорного кольору, на якому розміщено ручну гранату в розрізі і з неї «виглядає» людськи череп. Під зображенням розміщено девіз «Без права на помилку».

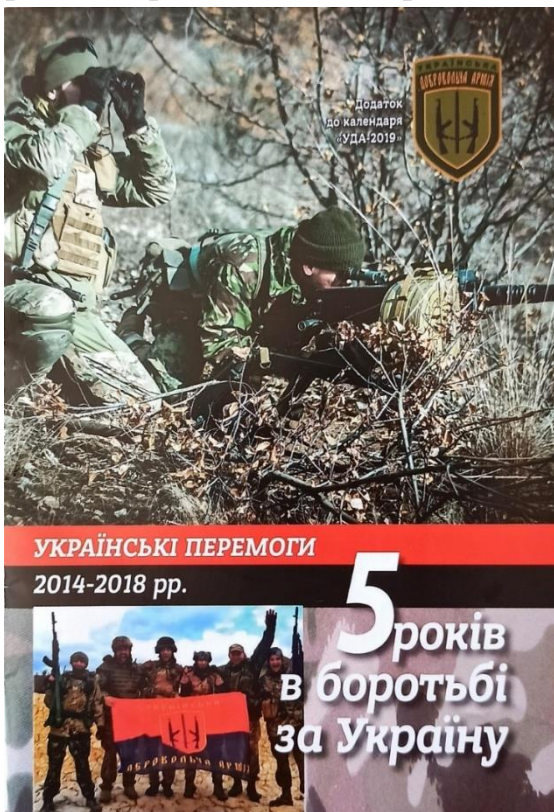
*Остання сторінка календаря «Українська добровольча армія», 2019 р.
Фонди Івано-Франківського краєзнавчого музею*

Окремо слід відзначити айдентичку підрозділів УДА, що склалися з іноземних добровольців. Емблема чеченського батальйон імені Шейха Мансура містила зображення кам'яної вежі на фоні гір поміщене в колі на чорному щиті. Символіка добровольців з Сакартвело (Грузія) складалась з

¹⁵ Календар «Українська добровольча армія». Фонди Івано-Франківського краєзнавчого музею.

прапора цієї країни, на якому розміщена вовча голова. Вершник (герб «Погоня») розміщений на емблемі, яку носили вояки УДА з Білорусі. На нарукавному знаці єврейської роти розташована Зірка Давида.

Також у музеї знаходиться і додаток до цього «Календаря-УДА»¹⁶ книга «5 років у боротьбі за Україну», у якій популяризується Українська добровольча армія, визначні українські діячі, релігійні та державні свята, а також Революція гідності та переможні бої з історії України і під час російсько-української війни¹⁷. На обкладинці цього видання у верхньому правому куті розміщено нарукавний знак добровольчої армії у маскувальних/захисних кольорах У нижньому лівому куті розташовано фото вояків УДА з прапором цього формування¹⁸. Крім того, у фондах музейної установи зберігається невеликий магніт із символікою УДА виконаний у червоно-чорно-жовтій колірній гамі¹⁹.

Додаток до цього «Календаря-УДА»

Фонд Івано-Франківського краєзнавчого музею

У 2020 р. від представників цього військового формування було отримано прапор УДА. Червоно-чорний стяг розміром 118,5x178 см виготовлений в Києві у 2019 р.²⁰ На ньому зображено емблему добровольчої армії – розміщений на щиті стилізований тризуб, що складається з меча посередині і двох автоматів Калашникова у дзеркальному відбитті. Контури герба (щит) та малюнок на емблемі жовтого

кольору. Основа щита чорна. Друкований напис «Українська Добровольча Армія» розділений: слово «Українська» надруковано на червоній частині

¹⁶ 5 років у боротьбі за Україну. Додаток до цього «Календаря-УДА». Фонди Івано-Франківського краєзнавчого музею.

¹⁷ Для підтримки бойового духу українських воїнів у Тернополі видали перекидний календар. URL: <https://golos.te.ua/dlia-pidtrymky-bojovoho-dukhu-ukrains-kykh-voiniiv-u-ternopoli-vydaly-perekydnyy-kalendar/>

¹⁸ 5 років у боротьбі за Україну. Додаток до цього «Календаря-УДА». Фонди Івано-Франківського краєзнавчого музею.

¹⁹ Магніт з символікою УДА. Фонди Івано-Франківського краєзнавчого музею.

²⁰ Олійник О. Українська добровольча армія в період АТО/ООС (на прикладі експонатів Івано-Франківського краєзнавчого музею). *Наукові записки. Івано-Франківський краєзнавчий музей*. 2025. Випуск 15. С. 38–50.

прапора, а словосполучення «Добровольча Армія» на чорній частині. Напис зроблено жовтого кольору. Прапор містить підпис «Ів.-Франківському краєзнавчому музею від ОТЗ УДА «Прикарпаття». Нижче підпису – печатка організації²¹. Розглядаючи символіку Української добровольчої армії, варто відзначити домінування червоного і чорного кольорів. Командувач УДА Д. Ярош вручаючи командирю 7-го окремого батальйону АРЕЙ Олександрю Грищуку, другу Македонцю, бойовий прапор зазначив: «Передаю червоно-чорний прапор нашої боротьби, де червоний символізує українську кров, а чорний – українську землю ...»²². Цілком очевидно простежується спроба зберегти історичний зв'язок айдентики підрозділів УДА з символікою структур національно-визвольного руху 40-50 рр. ХХ ст.

В цілому, експонати Івано-Франківського краєзнавчого музею, що містять символіку Української добровольчої армії, є важливим джерельним матеріалом для дослідження цього військового формування. Вони відображають, структуру, специфіку виникнення різних загонів добровольчої армії, їхній національний склад та ідеологічні переконання вояків УДА. Крім того, символіка та друковані матеріали відіграє важливу роль у збереженні пам'яті про значний внесок добровольчого формування в оборону України під час сучасної російсько-української війни.

Олійник Олег. Символіка української добровольчої армії в період проведення АТО/ООС (на прикладі експонатів Івано-Франківського краєзнавчого музею). У статті охарактеризовано експонати Івано-Франківського краєзнавчого музею, на яких відображено символіку Української добровольчої армії. Охарактеризовано емблеми УДА та її підрозділів, розміщені у друкованих матеріалах, що зберігаються у фондах. Описано символіку отриману музейною установою від представників цього військового формування.

Ключові слова: Українська добровольча армія, Правий сектор, Добровольчий український корпус, Дмитро Ярош, АТО, ООС, ІФКМ, експонат, символіка, емблема.

Oleh Oliinyk. Symbolism of the Ukrainian Volunteer Army during the ATO/OJS (using the example of exhibits from the Ivano-Frankivsk Museum of Local Lore). The article describes the exhibits of the Ivano-Frankivsk Museum of Local Lore, which reflect the symbolism of the Ukrainian Volunteer Army. The emblems of the UDA and its units, placed in printed materials stored in the funds, are characterized. The symbolism received by the museum institution from representatives of this military formation is described.

Keywords: Ukrainian Volunteer Army, Right Sector, Ukrainian Volunteer Corps, Dmytro Yarosh, ATO, JOS, IFKM, exhibit, symbolism, emblem.

²¹ Прапор «Українська Добровольча Армія». Фонди Івано-Франківського краєзнавчого музею.

²² Командувач Української добровольчої армії Дмитро Ярош вручив командирю 7-й окремих батальйон АРЕЙ УДА Грищук Олександр, другу Македонцю бойовий прапор... URL: <https://surl.li/vjchop>

Елла Мамонтова

*доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних теорій
Національного університету «Одеська юридична академія» (м. Одеса)*

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА ЯК ФАКТОР ЗМІЦНЕННЯ СИМВОЛІЧНОГО КАПІТАЛУ УКРАЇНИ

Під час повномасштабної російсько-української війни символічний простір України зазнав глибоких, динамічних та прискорених змін, які торкнулися як офіційних (державних), так і національних символів, посиливши вектори національної самоідентифікації та деколонізації. Вже у перші місяці повномасштабного вторгнення РФ, на символічній мапі України з'явилися нові символи незламності та звитяги, що миттєво стали маркерами українського спротиву, єдності та гумору. Так, фраза «Русській воєнний корабель, іди на...!» стала універсальним вираженням зневаги до агресора та символом безкомпромісного опору. Невідомий ас-захисник неба – «Привид Києва», як збірний образ пілотів 40-ї бригади тактичної авіації Повітряних сил ЗСУ, став символом військової майстерності, героїзму та інформаційного спротиву. Символом надлюдської стійкості, мужності та трагедії оборонців Маріуполя стала «Азовсталь». Стійкість духу та життя, що триває, попри тотальне руйнування, уособив у собі керамічний півник із Бородянки.

На тлі безпрецедентного вибуху креативності українців, яка охопила усі сфери символотворення (від гумористичних мемів і графіті до високої поезії та музики), відбулося й гіпертрофоване зростання значущості вже існуючих національних та державних символів. Так, повсюдним (на одязі, будівлях, техніці, у соцмережах тощо) стало використання Державного Прапора та Гербу (Тризубу), що є свідченням небаченого раніше рівня національної гордості та солідарності. Кольори українського прапора увійшли у життя кожного українця на буденному та сакральному рівнях. Остаточно утвердилася, як стратегічний символ державності та кордон між ідентичностями, українська мова.

Війна також каталізувала процеси, започатковані ще декомунізацією, але вже з чітким акцентом на усунення російського/імперського культурного сліду. Почалося масове перейменування вулиць, площ і населених пунктів, названих на честь російських діячів, міст чи подій. Відбулося введення в обіг імен українських героїв, борців за незалежність та сучасних захисників. Активізувався процес демонтажу пам'ятників російським та радянським діячам, зокрема Олександрю Пушкіну, Катерині II та іншим символам імперського минулого. Переважна більшість українців свідомо відмовилась

від російського контенту (музики, кіно, літератури) на користь українського, як частини національної безпеки та культурного суверенітету.

Окремим потужним символом громадянської свідомості та самоорганізації став волонтерський рух. Волонтерство перестало бути просто діяльністю, перетворившись на фундаментальну рису української незламності.

І, безумовно, системоутворюючим символом сучасної України став образ української армії, який поєднав у собі архетипи Героя-Захисника (традиція), Техно-Воїна (інновації) та Народного Характерника (винахідливість та гумор), що бореться не лише за територію, а й за право на самовизначення та свободу.

Отже, повномасштабне вторгнення РФ 2022 р. перетворило символічний простір України на бойове та мобілізаційне поле, що стало віддзеркаленням рішучості суспільства до остаточного розриву з колоніальним минулим та побудови суверенного, українськоцентричного майбутнього.

Все це не могло не позначитись на вагомому підвищенні символічного капіталу України у світі. Символічний капітал країни — це її нематеріальні активи, які визнаються та цінуються як всередині країни, так і на міжнародній арені, і які надають їй авторитет, престиж, довіру та вплив.

Поняття символічного капіталу походить з соціологічної теорії П'єра Бурдьє, де символічний капітал — це будь-яка форма капіталу (економічний, культурний, соціальний, фізичний), яка сприймається та визнається соціальними агентами як легітимна цінність. Іншими словами, це капітал у його легітимній, визнаній формі. Наприклад, економічний капітал стає символічним, коли він перетворюється на репутацію, престиж, честь або соціальний статус. За П. Бурдьє, символічний капітал діє як «замаскований» або «невизнаний» капітал, що дозволяє панівним групам підтримувати своє домінування без прямого примусу, оскільки воно сприймається як законне і природне¹. І хоча сам П. Бурдьє здебільшого застосовував цю дефініцію до соціальних полів та індивідів, його послідовники розширили цю ідею на рівень держав, де символічний капітал країни — це визнання її символічної влади та легітимності на міжнародній арені.

Мова йде, перед усім про прибічників теорії «м'якої сили» (Soft Power) у політиці. Хоча вони не використовують термін «символічний капітал» безпосередньо, їхні роботи є основою для розуміння того, як нематеріальні активи країни стають її впливом. Автор концепту Soft Power Джозеф Най описує його як здатність країни впливати на інших за допомогою

¹ Bourdieu P. Distinction: A social critique of the judgement of taste. Harvard university press, 1984. 613 p

привабливості своєї культури, політичних цінностей та зовнішньої політики². Зауважимо, що саме «м'яка сила» є прямим проявом (і часто результатом) символічного капіталу країни.

Ще одним з джерел, що містить цінний матеріал для концептуалізації поняття «символічного капіталу країни», є теоретичні розвідки та практики з «національного брендингу» (Nation Branding), у межах яких розробляється інструментарій та вивчаються можливості країн зі створення, управління та використання іміджу (Саймон Анхольт, Кейт Діні та ін.). Так, приміром, один із засновників концепції національного брендингу Саймон Анхольт розробив Індекс доброго управління (Good Country Index) та Індекс бренду націй (Nation Brands Index), які вимірюють аспекти, що становлять символічний капітал країни: сприйняття її культури, управління, внеску у світову науку та безпеку³.

Спираючись на ґрунтовний доробок класиків репутаційних досліджень та практик, визначимо декілька складових символічного капіталу країни. Це, по-перше, національний престиж та репутація як сприйняття країни у світі (наприклад, як демократичної, інноваційної, надійної, культурно багатой). По-друге, це культурна спадщина та вплив країни, які базуються на всесвітньо визнаних досягненнях в мистецтві, науці, спорті, літературі, музиці. Третьою складовою символічного капіталу країни є її бренд як маркетингове поняття (успішні та впізнавані національні компанії, товари, бренди, які асоціюються з високою якістю або унікальністю). Не менш важливим для символічного капіталу країни є її моральний та політичний авторитет, а саме: лідерство у вирішенні глобальних проблем, дотримання міжнародного права, вплив у міжнародних організаціях. Додамо до цього переліку історичні та національні символи: прапор, герб, гімн, пам'ятки, видатні історичні особистості, які викликають повагу та впізнаваність.

Символічний капітал конвертується в інші види капіталу, який трансформується у економічну вигоду (високий символічний капітал може залучати іноземні інвестиції, туристів, підвищувати ціну національних товарів тощо), у політичний вплив (країна з високим авторитетом легше знаходить союзників, її позиціям надають більшої ваги на міжнародних переговорах) та у внутрішню згуртованість (спільні символи та престиж зміцнюють національну ідентичність і довіру громадян до держави). По суті, символічний капітал – це кредит довіри, який суспільство (світове чи національне) надає країні.

² Nye, Jr., Joseph S. Soft power: the means to success in world politics PublicAffairs. 1st edition, 2005. 191 p.

³ Anholt Simon The Good Country Equation: How We Can Repair the World in One Generation Berrett-Koehler Publishers, 2020. 240 p.

Як же змінилась вага символічного капіталу України з початком повномасштабної російської агресії 2022 р.?

У міжнародному вимірі символічного капіталу України, перед усім, кардинального перетворення зазнав її імідж. На місті маловідомої країни на периферії Європи постав «Форпост демократії», символ «боротьби Добра проти Зла».

Слабка інституційна спроможність політичного лідерства довоєнної України поступилась місцем символу стійкості та ефективної комунікації (Президент В. Зеленський та його комунікативні стратегії).

На зміну низької впізнаваності, перебування у культурно-інформаційній тіні росії, прийшла феноменальна, повсюдна присутність у світових медіа, зміцнення бренду Ukraine. Кольори українського прапора замайоріли на національних парламентах, міських ратушах, вокзалах та автозаправках в містах і містечках багатьох країн світу.

Значно посилюється емоційний компонент символічного капіталу нашої країни у світі. Завдяки героїзму ЗСУ та стійкості українського народу на зміну нейтралітету або байдужості прийшла емпатія, повага, захоплення.

І найголовніше, кардинальних перетворень зазнало сприйняття ролі України в світовому історичному процесі. За мінімальний строк наша країна змогла пройти шлях від жертви великих геополітичних гравців до суб'єкту історії, що відстоює принципи міжнародного права та цінності вільного світу.

Все це позначилось на індексах «м'якої сили»: від довоєнного мінімуму до «українізації» світового інформаційного простору (українські кольори, символи, музика, наративи тощо). В очах світової спільноти країна здобула унікальний моральний авторитет як держава, що платить найвищу ціну за захист європейських цінностей та міжнародного порядку. У фокусі повномасштабної російської агресії по новому зазвучав наратив «Давид проти Голіафа», що закріпив за Україною образ невеликої, але незламної нації, що протистоїть імперському агресору. Символічний капітал прискорив надання Україні статусу кандидата на вступ до ЄС та поглибив співпрацю з НАТО.

Якщо міжнародний символічний капітал країни відповідає за її імідж у світі, то внутрішній символічний капітал – це основа її національної єдності.

З початком повномасштабної агресії РФ поняття «національної гордості» із уомоглядного конструкту перетворилось на живе почуття. В українському суспільстві різко зросла повага до українського громадянства, державних символів та мови. Це стало питанням честі та солідарності.

Як наслідок посилення символічного капіталу суттєво зміцнився соціальний та мілітарний капітал українського суспільства. Як показали соціологічні дослідження, значно зріс рівень довіри між громадянами, а також

між громадянами та Збройними Силами. Збройні Сили України (ЗСУ) перетворилися на інституцію з найвищим рівнем довіри та головний символ захисту й державності. Образ військового став еталоном мужності та героїзму. Додамо до цього переліку і капітал волонтерства. Адже масовий волонтерський рух став символом життєстійкості (resilience) нації та здатності до самоорганізації.

Відчутним стало зміцнення колективної пам'яті. Війна створила новий пантеон Героїв, які миттєво ввійшли до національного міфологічного та історичного простору, посиливши відчуття спільної долі та єдиної історії.

Таким чином, символічний капітал України трансформувалася з ресурсу, що потребував захисту та формування, на дієвий інструмент міжнародної політики та потужний фактор внутрішньої єдності. Війна сприяла перетворенню України з маловідомої країни пострадянського простору на форпост демократії з потужним капіталом національної консолідації та спільної ідентичності.

Втім, на четвертому році війни, коли змінюється зовнішньополітична розстановка сил, оголюються внутрішні протиріччя та конфлікти, а під інформаційною атакою ворога опиняється єдність українського суспільства та знецінюється її позитивний імідж у світі, ми повинні зробити все можливе, щоб запобігти девальвації символічного капіталу нашої країни, набутого у драматичні часи нашої історії.

Елла Мамонтова. Російсько-українська війна як фактор зміцнення символічного капіталу України. Проаналізовано вплив російсько-української війни на зміцнення символічного капіталу України. Окреслено зміни символічного простору України з 2022 р. Визначено поняття символічного капіталу країни. Окреслено траєкторію зміни міжнародного символічного капіталу України від країни «пострадянського простору» до «форпосту демократії». Показано, що внутрішній символічний капітал України став капіталом «національної консолідації» та «спільної ідентичності».

Ключові слова: символічний капітал, російсько-українська війна, Україна.

Mamontova Ella. Russian-ukrainian war as a factor of strengthening the symbolic capital of Ukraine. The impact of the Russian-Ukrainian war on the strengthening of the symbolic capital of Ukraine is analyzed. Changes in the symbolic space of Ukraine since 2022 are outlined. The concept of the country's symbolic capital is defined. The trajectory of changes in the international symbolic capital of Ukraine from a country of the «post-Soviet space» to an «outpost of democracy» is outlined. It is shown that the internal symbolic capital of Ukraine has become the capital of «national consolidation» and «common identity».

Keywords: symbolic capital, Russian-Ukrainian war, Ukraine.

ПОЛІТИЧНІ ПОСТАТІ, РЕФОРМИ ТА ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Микола Волгов

керівник агенції політконсалтингу «POLITCONSULTANT.org» (Київ)

ПОТЕНЦІАЛ І ПРИЧИНИ ПОРАЗКИ КУБАНСЬКОГО ПРОУКРАЇНСЬКОГО ПРОЄКТУ (1917–1918 рр.) КРИЗЬ ПРИЗМУ ПОГЛЯДІВ ВАСИЛЯ ІВАНИСА

Атака когнітивного простору є обов'язковою компонентою ведення сучасною повномасштабної війни. Одним з таких діпстрайків по росії міг бути Указ Президента України №17/2024 від 22.01.2024 р. «Про історично населені українцями території Російської Федерації»¹. Він супроводжувався доволі оптимістичними очікуваннями в українському експертному та науковому середовищі. Його характеризували як чи не першу спробу в українській новітній історії винести на державно-правовий рівень тему національної ідентичності українців у російській федерації, а також напрацювати план дій з її збереження та протидії московської політики її знищення².

Але поки що прориву на цьому напрямку ми не спостерігаємо. Ще й сам текст документа викликає запитання насамперед щодо суттєвого самообмеження території застосування Києвом м'якої сили, що може базуватися на українській та/або козацькій ідентичності. Бо та ж сама Кубань там зведена лише до адміністративно-територіальних меж Краснодарського краю. Що є інерційним поглядом на надважливий для України регіон через постколоніальну оптику, що форматується сучасним адміністративно-територіальним устроєм рф. Без урахувань історичного спадку та особливостей формування тамтешніх регіональних ідентичностей.

Для концептуалізації кубанської візії та визначення просторових меж її впливу доцільно враховувати державотворчі проєкти, розроблені й реалізовані представниками проукраїнського крила кубанських «самостійників» доби визвольних змагань, які виступали проти як більшовицької, так і білогвардійської окупації. Одним з них був Василь Іванис, громадський і політичний діяч, міністр та останній прем'єр Кубанського уряду. В еміграції – викладач та науковець, активний учасник українського життя в Чехії, Польщі, Німеччині, Канаді. По собі він залишив численні праці присвячені питанням

¹ Про історично населені українцями території Російської Федерації: Указ Президента України від 22.01.2024 № 17/2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/17/2024#Text> (

² Андрусишин Б. І. Правове забезпечення збереження національної ідентичності українців у російській федерації: історія і сучасність. *Альманах права*. 2024. № 15. С. 83.

економіки, енергетики, геополітики та історії Північного Кавказу. Його публікації присвячені добі визвольних змагань Кубанського Краю містять цікавий фактологічний та аналітичний матеріал. Що дає глибоке розуміння тогочасних процесів.

Василь Іванис виокремлював чотири ключових течії серед настроїв, які сформувалися після лютневої революції на Кубані. Серед основних характеристик їх класифікації були зовнішньополітичні орієнтири та рівень «самостійності» у поглядах на її самовизначення.

Перша течія – проросійська, що не сприймала навіть найменшої децентралізації. «Бажання місцевих кубанців, ставропольців... організувати життя по своєму зайшла інтелігенція трактувала як зраду Росії»³.

Друга течія – «автономісти», «федералісти» та «самостійники». Які ставили на перше місце інтереси «Кубанського Козачого Війська», навіть внаслідок виселення з Кубані городовиків (некозаків). «Орієнтація більшості цієї течії була на російську демократичну республіку»⁴.

Третя течія стояла на федеративних засадах майбутньої росії. «Вони знали, що Кубань має українську більшість і вірили, що російський нарід відпустить їх як тих, що мають привілеї російського козацтва»⁵.

Четверта стояла на проукраїнських засадах та розуміла необхідність спільної збройної боротьби проти росії. «Об'єднання Кубані з Україною... боротьба цілого українського народу за своє визволення, а зокрема на Кубані і на Терекі, прийняття в козаки всіх городовиків, що постійно живуть в цих областях»⁶.

Отже, тогочасний український простір на думку Іваниса сягав територій, що простягаються крізь весь Північний Кавказ аж до Каспію. А ще він акцентував, що саме третя та четверта течія найбільше підтримувалася місцевою національно свідомою та «напівсвідомою» українською інтелігенцією.

Василь Іванис вважав обмеженим чисто козацький проєкт самовизначення територій козацьких Військ. Насамперед через те, що ці області не мали козацької більшості. Більш життєздатним варіантом, на його думку, був український варіант. Як він пояснював: «Стаючи на позицію національного самовизначення, слід було спиратися на... фактичну українську більшість, яка могла творити міцний і виразний штат у майбутній федеративній росії»⁷.

³ Іванис В. Боротьба Кубані за незалежність : Монографія. Мюнхен: Укр. техн.-госп. ін-т, 1968. С. 14.

⁴ Там само. С. 14.

⁵ Там само. С. 14.

⁶ Там само. С. 15.

⁷ Там само. С. 15.

Через це Іванис критикує створення у жовтні 1917 р. державного утворення «Юго-Восточний Союз казачьих войск, Горских Кавказа и вольных народов степей», характеризуючи його як «дилетантську витівку». Бо не було враховано український фактор. І відповідно не було в уряді представництва від «більшості українського населення південно-східних областей»⁸. А також, що до його складу не увійшла Чорноморська губернія, яка ще нещодавно була частиною Кубанської області. І де в липні 1917 р. на З'їзді українських громадян і представників українського населення було ухвалено резолюцію, в якій йшлося про приєднання губернії до України. На пізнішу пропозицію кубанців про приєднання, представники губернії відповіли що «радо це зробить, якщо Кубань приєднається до України»⁹.

16 лютого 1918 р., на тлі краху Південно-Східного Союзу, Законодавча Рада ухвалила акт про проголошення Самостійної Кубанської Народної Республіки, яка проголосила курс на федеративний союз з Україною та стала центром тяжіння для багатьох територій Північного Кавказу, що мали власну ідентичність і не бажали залишатися під владою Москви.

Описуючи значний економіко-демографічний потенціал такої інтеграції В. Іванис за власним ствердженням послуговувався не офіційною російською статистиками, а цифрами українських дослідників: Русова, Чубинського, Нечуя-Левицького. Він зазначав: «Якби тоді дішло до об'єднання лише Кубані, Тереку, Ставропільської й Чорноморської губ., то утворився б... державний організм з територією в 230.000 кв. км. І населення 7.000.000 душ. Більшість населення була б українська (українці становили: на Кубані – 66-70%, в Чорноморській губ. – 60%, в Ставропільській губ. – 80%, на Тереку – 60%)»¹⁰ [2, с. 31].

Але за іронією історичної долі цей проєкт під назвою «Північно-Кавказька Радянська Федеративна Соціалістична Республіка», вперше окупувавши Північний Кавказ реалізували більшовики.

Кубанський провід мусив відступити разом з денікінцями на Дон, де для нього за Іванисом «відкрилося три шляхи»¹¹. Перший – вимагати від Денікіна справедливого партнерства, де він визнає конституцію Кубані. Другий – реалізація проєкту Краснова: угода з німцями, створення Північно-Кавказького Союзу та «вільну руку доброармії йти на Волгу»¹². Третій – проукраїнський: «увійти в конфедерацію чи федерацію з Україною і

⁸ Іванис В. Боротьба Кубані за незалежність : Монографія. Мюнхен : Укр. техн.-госп. ін-т, 1968. С. 23.

⁹ Там само. С. 24.

¹⁰ Там само. С. 31.

¹¹ Там само. С. 43.

¹² Там само. С. 43.

об'єднатися з Ставропольщиною, Терекон, Дагестаном і Чорноморською губернією»¹³. Найбільш перспективним В. Іванис вважав третій варіант.

На засідання Законодавчої ради 15 травня 1918 р. було прийнято резолюцію, згідно з якою «Для... визначення відносин з Україною – Рада вважає необхідним відрядити в... Київ делегації, надавши їм відповідні уповноваження»¹⁴.

По прибуттю в українську столицю виявилось, що українська влада «слабенько поінформована в кубанських справах»¹⁵. Українці бачили Кубань або як автономію, або як частину федерації. Кубанці ж настоювали на другому варіанті. Довкола цього не було непримиримих суперечок, але й не було чіткого визначення майбутніх «форм співжиття». Ця нерішучість й зіграла рокову роль.

На доповіді делегатів перед представниками Крайового Уряду та Законодавчої Ради в Новочеркаську не було головних лобістів проукраїнського проєкту – Миколи Рябовола та Султана Шахим Гірея (вони лишилися в Києві). Тож, під впливом проденікінських сил були визнані такі його недоліки: «1) Україна обіцяла лише автономію; 2) довелось би йти під німця; 3) в Україні панує не демократична влада ген. Скоропадського; 4) Україна не могла негайно допомогти живою силою»¹⁶. Тож, під час голосування більшість представників виявилась проти співпраці з Україною.

Оцінюючи ці пункти В. Іванис зазначає, що вони «не витримують найменшої критики», а «новочеркаське рішення стало основою всіх тих, які пронеслися над Кубанню»¹⁷.

Які ж причини створили умови для цього фатального рішення.

1. Участь у його ухваленні лише представників від Уряду та Законодавчої Ради за відсутності групи впливових проукраїнських політиків.

2. Участь в обговоренні суверенного кубанського питання представника «єдиноедилимської доброармії» ген. Алексєєва, який використовував тиск та погрози щодо кубанців.

3. Вдала спецоперація денікінської розвідки, яка саботувала висадку української дивізії ген. Натієва на Тамані для допомоги у звільненні Кубані від більшовицької окупації.

4. Незрілість кубанського політичного класу, який так і не усвідомив свою суб'єктність та відчував вивчену колоніальну меншовартість перед «великоросами», залишаючись на ролях «козачків».

¹³ Там само. С. 43.

¹⁴ Іванис В. Боротьба Кубані за незалежність : Монографія. Мюнхен: Укр. техн.-госп. ін-т, 1968. С. 45.

¹⁵ Там само. С. 46.

¹⁶ Там само. С. 47.

¹⁷ Там само. С. 48.

5. Нерозуміння значення Кубані в урядових колах тогочасної Української Держави й відповідне зверхнє ставлення до Кубанського Краю. Який опинився під червоною московською окупацією майже відразу після свого проголошення.

Якщо перші чотири причини носили ситуаційний характер, то п'ята, на тлі вищезгаданого указу, здається хронічною хворобою української влади. Адже чому ми маємо самі відмовлятися від боротьби за український когнітивний простір, підлаштовуючись під кремлівський етнополітичний джерімендерінг та бездіяльністю сприяти йому у реалізації імперської політики формування російської громадянської ідентичності? Яку зараз агресивно провадить кремль, задля запобігання відцентрових рухів в регіонах. Замість того аби грати на цьому полі, особливо, коли лише сто років тому воно могло стати частиною українського державотворчого проєкту. Чи не про це попереджав В. Іванис словами: «Він (український уряд – М.В.) мусив приголубити сторіччями одірваних синів і дочок, як біблійний батько блудного сина. Це новочеркаське голосування мусить стати наукою для майбутніх українських поколінь»¹⁸.

Волгов Микола. Потенціал і причини поразки кубанського проукраїнського проєкту (1917-1918 рр.) крізь призму поглядів Василя Іваниса. У статті досліджуються погляди В. Іваниса – кубанського політичного та державного діяча, в еміграції викладача та науковця. Акцентується увага на його оцінках та класифікації суспільно-політичних настроїв на початкових етапах змагань за незалежність Кубанського Краю. Окреслюються масштаби потенціальних проукраїнських державотворчих проєктів на Північному Кавказі. А також причин їх поразки. Проводяться історичні аналогії зі сучасним українським політичним порядком денним.

Ключові слова: В. Іванис, Кубань, Північний Кавказ, державотворення, проукраїнський проєкт.

Volhov Mykola. Potential and reasons for the defeat of the cuban pro-ukrainian project (1917-1918) through the prism of the views of Vasyl Ivanys. The article examines the views of Vasyl Ivanys - a Kuban political and statesman, a teacher and scientist in emigration. The focus is on his assessments and classification of socio-political sentiments at the initial stages of the struggle for the independence of the Kuban Kray. Outlines the scale of potential pro-Ukrainian state-building projects in the North Caucasus. As well as the reasons for their defeat. Historical analogies are drawn with the modern Ukrainian political agenda.

Keywords: V. Ivanys, Kuban, North Caucasus, state formation, pro-Ukrainian project.

¹⁸ Іванис В. Боротьба Кубані за незалежність : Монографія. Мюнхен: Укр. техн.-госп. ін-т, 1968. С. 48.

Ганна Паска

докторка філософії (PhD), наукова співробітниця Івано-Франківського краєзнавчого музею (Івано-Франківськ)

ЛЕВ БАЧИНСЬКИЙ У ВІДСТОЮВАННІ УКРАЇНСЬКИХ СЕНСІВ І СИМВОЛІВ ПІД ЧАС ПОЛЬСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ ГАЛИЧНИНИ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Після поразки Української революції 1914–1923 рр. політична діяльність визначного громадсько-політичного діяча, адвоката, лідера Української радикальної партії (УРП), віцепрезидента Української Національної Ради Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) Лева Бачинського (1872–1930) була спрямована на відновлення соборності всіх українських земель. Виступаючи послідовним прихильником концепції «власних сил», він відкинув будь-які зовнішні орієнтації, наголошуючи, що лише внутрішня єдність і політична воля здатні забезпечити визволення українських земель з-під влади окупаційних урядів.

На з'їзді УРП, який проходив 1–3 квітня 1923 р. у м. Львів, радикали відмовилися від орієнтації на Польщу чи Радянську Україну та декларували себе виразником інтересів українських селян та робітників¹. З цього приводу Л. Бачинський зазначав, що українцям не потрібно розраховувати на допомогу іноземних держав, адже «вони самі до нас пристануть, коли в нас буде воля і сила». Він закликав «не падати кому-небудь чолом до ніг», а самостійно боротися проти польського гніту та колонізації, добиватися українізації системи освіти та демократичних прав і свобод. Радикал висловив сподівання на майбутню перемогу українських національно-визвольних змагань: «Період революції ще не закінчений і кожна хвиля може принести для нас нові завдання... Живемо в часі, коли все досі національно і соціально поневолене пізнає шлях до свого визволення»².

Двадцять сьомого вересня 1925 р. на з'їзді УРП у м. Коломия радикал вкотре зазначав, що українському народу «немає чого оглядатися ні на Москву, ні на Варшаву», а необхідно власними силами боротися проти іноземного гніту та добиватися відновлення соборної Української держави³.

¹ Соляр І. Ставлення УРП–УСРП до Польщі (1923–1926). *Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Історія»*. 2011. № 28. С. 199–200.

² Звіт з Партійного З'їзду УРП. *Громадський голос*. 1923. 28 квітня. Ч. 12. С. 2–3.

³ Державний архів Івано-Франківської області (далі – Держархів Івано-Франківської обл.) Ф. 2. Оп. 1. Спр. 359. Арк. 87, 91–93; Там само. Ф. 8. Оп. 1. Спр. 110с. Арк. 29–33; 3 партійного життя. *Громадський голос*. 1925. 3 жовтня. Ч. 40. С. 3.

Окрім того політик активно пропагував у суспільстві гасла боротьби проти колонізації українських земель польськими осадниками, домагався демократичних прав і свобод та запровадження у школах навчання рідною мовою. На партійних з'їздах, які відбулися 6 квітня і 29 червня 1924 р. у м. Коломия, за безпосередньої участі Л. Бачинського було розроблено низку положень, що стосувалися згаданих проблем⁴. У своїх численних виступах на вічах він засуджував політику колонізації шкіл у Галичині. Зокрема, на народному зібранні 5 січня 1924 р. у м. Станиславів (нині Івано-Франківськ) радикал зазначав, що «переслідування українського шкільництва в Польщі не знищить нашої культури, воно навчить нас належно оцінити тутешні відносини і шукати нового способу ширити просвіту»⁵.

Важливою складовою його діяльності стало відстоювання українських символів соборності. Він неодноразово порушував питання політичного становища всіх українських земель. Зокрема, характеризував політичну ситуацію на Буковині під владою Румунії та на Закарпатті в складі Чехословаччини; висловлював власне ставлення до політики українізації на Наддніпрянщині, яка, на його думку, здійснювалася радянським керівництвом «у спосіб, який нас не може задоволити». Політик наголошував на негативному ставленні Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки (РСФРР) до ідеї національної державності на Наддніпрянщині, вказав на засилля євреїв у владних колах Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР), критикував процес переходу територій, заселених виключно українським населенням, до складу РСФРР⁶.

Після ухвалення рішення про входження Галичини до складу Польщі у березні 1923 р. Л. Бачинський виступив за об'єднання всіх галицьких політичних партій у спільному блоці. Він був одним із головних adeptів створення Української соціалістично-радикальної партії (УСРП) шляхом об'єднання УРП та волинського крила Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР) у лютому 1926 р., що свідчило про намагання Л. Бачинського консолідувати політичні сили на теренах не тільки Галичини, але й Волині⁷. На установчому з'їзді політик наголошував, що майбутня партія

⁴ З партійного життя. *Громадський голос*. 1924. 19 липня. Ч. 29. С. 2–3; Резолюції ухвалені на Зїзді УРП в 1924. р. *Громадський голос*. 1924. 31 травня. Ч. 22. С. 1–2; *Мицук М.* Внутріпартійна організаційна структура Української радикальної партії: 1918–1926 рр. *Вісник Прикарпатського університету. Політологія*. 2011. Вип. 4–5. С. 61.

⁵ Народне віче в Станиславові. *Громадський голос*. 1924. 5 січня. Ч. 1–2. С. 5.

⁶ З'їзд Української Радикальної Партії. *Громадський голос*. 1924. 26 квітня. Ч. 17. С. 1–2.

⁷ Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 6. Оп. 6-1. Спр. 308. Арк. 1; Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 359. Арк. 115.

боротиметься за об'єднання всіх українських земель та приділятиме особливу увагу соціально-економічним проблемам⁸.

Особливо яскраво захист національних сенсів проявився у його публічних промовах. На похороні Марка Черемшини (І. Семанюка) у м. Снятин 27 квітня 1927 р. Л. Бачинський окреслив письменника символом соборної України «від Сяну до Дону» та закликав продовжувати боротьбу, щоб український народ міг святкувати «Великдень Воскресшої Волі»⁹.

Антипольські висловлювання Л. Бачинського не могли залишитися поз увагою органів державної безпеки. У донесенні поліції до староства в м. Станиславів за 28 серпня 1928 р. повідомлялося, що політик на партійних конференціях та народних вічах гостро критикував діяльність уряду лідера режиму «санації» Юзефа Пілсудського і пропагував у суспільстві гасла відновлення незалежності та самостійності України¹⁰. На початку 1928 р. у газеті «Громадський голос» було опубліковано статтю Л. Бачинського під назвою «Об'єднання України», в якій містилися його спогади про події національно-визвольних змагань періоду ЗУНР. Внаслідок появи цієї статті проти УСРП було заведено кримінальну справу, а самого політика звинувачено в антидержавних діях¹¹.

Депутатська діяльність Л. Бачинського у польському сеймі в 1928–1930 рр. стала для нього ключовою трибуною для послідовного захисту прав українського населення та привернення уваги світової громадськості до становища Галичини під владою Другої Речі Посполитої. Він відзначився численними опозиційними виступами, спрямованими проти польської влади та лідера режиму «санації» Юзефа Пілсудського. Одна з найвідоміших протестних акцій депутата відбулася під час першої сесії сейму в березні 1928 р. та завершилася короткочасним арештом радикала¹².

Лев Бачинський піднімав питання колонізації українських шкіл, звертав увагу на численні деструктивні втручання центральної влади в діяльність місцевої адміністрації, наполягав на поверненні української мови у судівництво, викривав упередженість судів до селян¹³. В одному із виступів 11 травня 1928 р. на засіданні міністерства внутрішніх справ депутат висловився, що в «поведінці адміністрації проявляється ненависть до

⁸ Постанови з'їзду Української Соціалістично-Радикальної Партії. *Громадський голос*. 1926. 27 лютого. Ч. 8. С. 2.

⁹ Виросла свіжа могила... *Громадський голос*. 1927. 7 травня. Ч. 19. С. 1.

¹⁰ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 248с. Арк. 1–1зв.

¹¹ Федик І. Українська соціалістично-радикальна партія у ставленні до Польщі та її державних чинників у міжвоєнний період. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. 2011. № 12. С. 204.

¹² Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 579. Арк. 21.

¹³ З парламентарної арени. Промова пос. д-ра. Льва Бачинського. *Діло*. 1928. 5 травня. Ч. 98. С. 2; Бюджет міністерства внутрішніх справ. *Діло*. 1928. 12 травня. Ч. 104. С. 2.

українського народу та бажання знищити його господарське та культурне життя»¹⁴.

Таким чином, партійна та громадська праця Л. Бачинського у 1920-х рр. супроводжувалася активною боротьбою проти польського окупаційного режиму, дії якого були спрямовані на обмеження прав українського населення, його асиміляцію та повну інкорпорацію «східних кресів». Політичний і громадський шлях Л. Бачинського у міжвоєнний період був зразком послідовної боротьби за українські сенси й символи: соборність, державність, мову, шкільництво, право на власний культурний розвиток. Його позиція ґрунтувалася на доктрині «власних сил», що передбачала відмову від сподівання на зовнішню допомогу та орієнтацію виключно на українське суспільство. Лев Бачинський у своїй діяльності поєднав соціалістичні погляди з чітким державницьким підходом, наполягаючи на необхідності соборності всіх українських земель. Парламентська арена дала йому змогу трансформувати політичні гасла у відкриті виступи, спрямовані проти антиукраїнської політики польської влади на теренах Галичини.

Паска Ганна. Лев Бачинський у відстоюванні українських сенсів і символів під час польської окупації Галичини у міжвоєнний період. У статті висвітлено політичну діяльність Л. Бачинського у 1923–1930 рр., спрямовану на відстоювання українських сенсів і символів під час польської окупації Галичини. Зосереджено увагу на доктрині «власних сил», концепції соборності українських земель, боротьбі за українську мову в освіті та судочинстві, протидії колонізаційній політиці та дискримінації українського населення. З'ясовано внесок Л. Бачинського у вироблення політичних підходів, спрямованих на консолідацію українських сил та збереження національних інтересів в умовах польського панування.

Ключові слова: Лев Бачинський, Українська радикальна партія, Українська соціалістично-радикальна партія, Галичина, польська окупація.

Paska Hanna. Lev Bachynsky in defending Ukrainian meanings and symbols during the Polish occupation of Eastern Galicia in the interwar period. The article highlights the political activities of L. Bachynskyi in 1923–1930, aimed at defending Ukrainian meanings and symbols during the Polish occupation of Eastern Galicia. The focus is on the doctrine of “own forces”, the concept of the unity of Ukrainian lands, the struggle for the Ukrainian language in education and justice, opposition to the colonization policy and discrimination of the Ukrainian population. The contribution of L. Bachynskyi to the development of political approaches aimed at the consolidation of Ukrainian forces and the preservation of national interests under Polish rule is clarified.

Keywords: Lev Bachynsky, Ukrainian Radical Party, Ukrainian Socialist Radical Party, Galicia, Polish occupation.

¹⁴ Бюджет міністерства внутрішніх справ. Діло. 1928. 12 травня. Ч. 104. С. 2.

МОВА, МЕДІА Й КУЛЬТУРНА ДИПЛОМАТІЯ

Лілія Басіста

*студентка Карпатського національного університету
імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ)*

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ІНІЦІАТИВИ УКРАЇНСЬКОЇ ГЕЛЬСІНСЬКОЇ ГРУПИ ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ МІЖНАРОДНОГО ІМІДЖУ УКРАЇНИ (1976–1980-ТІ РР.)

У другій половині 1970-х рр. Українська Гельсінська група (УГГ) стала не лише правозахисною ініціативою, а й важливим чинником зовнішньополітичного позиціонування України як окремого суб'єкта міжнародного дискурсу. Її діяльність, спрямована на моніторинг дотримання Гельсінських угод у радянській Україні, мала чітко виражений міжнародний вимір. Члени УГГ активно інформували світову спільноту про порушення прав людини в УРСР, надсилали звернення до урядів західних країн, міжнародних правозахисних організацій. Особливу роль у цьому процесі відігравали дисиденти в еміграції, зокрема Петро Григоренко, Надія Світлична, Леонід Плющ, які стали своєрідними дипломатами українського спротиву.

Варто розпочати з того що, Українська громадська група сприяння виконанню Гельсінських угод (УГГ) була заснована 9 листопада 1976 р. в Києві. Її діяльність стала важливим чинником у формуванні міжнародного іміджу України як держави, що прагне дотримання прав людини та демократичних принципів, попри перебування в складі СРСР¹. До складу засновників УГГ увійшли видатні правозахисники та представники української опозиційної інтелігенції: Микола Руденко (керівник), Олесь Бердник, Петро Григоренко, Іван Кандиба, Левко Лук'яненко, Мирослав Маринович, Микола Матусевич, Оксана Мешко, Ніна Строката, Олексій Тихий. Згодом до Групи приєдналися ще 27 осіб, серед яких – Йосиф Зісельс, Василь Стус, Вячеслав Чорновіл, Надія Світлична, Данило Шумук, Богдан Ребрик та інші². Більше того, поява УГГ знайшла підтримку серед українських правозахисних організацій у Сполучених Штатах Америки (США). У листопаді 1976 р., під час координаційної зустрічі представників цих структур, було створено окрему ініціативу – Комітет

¹ Данилюк Ю., Бажан О. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. XX ст. К., 2000. С. 97.

² Українська Гельсінська Група 1978–1982. Документи і матеріали. Торонто–Балтимор: Смолоскип ім. В. Симоненка, 1983. С. 11. URL: <https://diasporiana.org.ua/istoriya/103-ukrayinska-gelsinska-grupa-1978-1982-dokumenty-i-materiyali/>.

гельсінкських гарантій для України, який виконував функції представництва УГГ серед міжнародної громадськості. Очолив комітет Андрій Зварун, а до його складу увійшли активісти комітетів захисту українських політичних в'язнів, що діяли в різних містах США³.

Попри переслідування, УГГ активно працювала над поширенням інформації про порушення прав людини в Україні. Важливим інструментом зовнішньополітичного впливу стали публікації за кордоном, зокрема:

«Український Правозахисний Рух» – збірник документів і матеріалів Української Громадської Групи Сприяння Виконанню Гельсінкських Угод на Україні; упорядник – О. Зінкевич, передмова – А. Зварун; видано у видавництві «Смолоскип» (1978), обсяг – 478 сторінок;

«Інформаційні бюлетені» УГГ, що містили оперативні повідомлення про репресії, арешти, заяви та звернення:

- Випуски: ч. 1 (1978), ч. 2 (1978), безномерний (березень 1979), ч. 1 (1980), ч. 2 (1980); упорядник – О. Зінкевич, післяслово – Н. Строката; видано у «Смолоскипі» (1981), 199 сторінок.

- Окремі випуски: ч. 2 (березень 1980), упорядкувала Н. Світлична; видано Закордонним представництвом УГГ (1981), 43 сторінки.

- Випуск ч. 4 (листопад 1978), упорядкувала Н. Світлична; видано Закордонним Представництвом УГГ (1981), 59 сторінок⁴.

Ці публікації стали джерелом для західних правозахисних організацій, журналістів, дипломатів і парламентарів, які шукали достовірну інформацію про ситуацію в Україні. Таким чином, видавнича діяльність УГГ та її представництва за кордоном стала не лише формою документування репресій, а й потужним інструментом зовнішньої комунікації, що сприяв міжнародному визнанню українського правозахисного руху.

Вячеслав Чорновіл, один із найвідоміших українських дисидентів, активно використовував свій моральний авторитет для того, щоб привернути увагу міжнародної спільноти до діяльності Української Гельсінкської групи (УГГ) та системних порушень прав людини в радянській Україні. Його підтримка Групи логічно продовжувала багаторічну боротьбу за національну свободу та політичну незалежність України. 4 березня 1980 р. в нью-йоркському виданні «Свобода» було опубліковано публічну заяву В. Чорновола про приєднання до УГГ. У цьому зверненні він висловив готовність брати участь у діяльності Групи, підписувати узгоджені документи

³ Зінкевич О. Комітет гелсінкських гарантій для України. *Українська гелсінкська група. До 30-річчя створення: історія, документи* / упоряд. О. Зінкевич, В. Овсієнко. К.: Смолоскип, 2006. С. 113.

⁴ Українська Гелсінкська Група 1978–1982. Документи і матеріали. Торонто–Балтимор: Смолоскип ім. В. Симоненка, 1983. С. 12. URL: <https://diasporiana.org.ua/istoriya/103-ukrayinska-gelsinska-grupa-1978-1982-dokumenty-i-materiyali/>.

та виступати від її імені з питань захисту прав людини й національних інтересів. Цей крок засвідчив не лише його солідарність із правозахисним рухом, а й прагнення надати йому додаткової легітимності в очах світової громадськості⁵. Попри те, що В'ячеслав Чорновіл не мав офіційного статусу члена-засновника Української Гельсінської групи, він послідовно підтримував її засадничі принципи та правозахисну діяльність. У своїх публічних виступах і текстах Чорновіл ототожнював себе з Групою, називаючи себе її представником, який перебуває у журналістському відрядженні з метою висвітлення умов утримання дисидентів у місцях позбавлення волі.

У жовтні 1978 р., після того як П. Григоренко (США) та Л. Плющ (Франція) опинилися в еміграції, було започатковано діяльність Закордонного представництва Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод (ЗП УГГ). Вже наступного року, 1979 р., за межами СРСР розпочався випуск періодичного видання «Вісник репресій в Україні», яке систематизувало інформацію про порушення прав людини. Редакторкою та упорядницею бюлетеня стала Надія Світлична, яка паралельно здійснювала інформаційні радіопередачі на хвилях «Радіо Свобода», поширюючи правозахисні матеріали серед міжнародної аудиторії⁶.

Починаючи з 1979 р., вступ до УГГ став надзвичайно небезпечним: нові члени майже одразу зазнавали арештів, слідства та судових переслідувань. До 1982 року майже всі активні учасники були засуджені та відбували покарання в таборах і в'язницях особливого режиму. Ці репресії набули міжнародного розголосу завдяки діяльності ЗП УГГ, яке систематично інформувало західну пресу, правозахисні організації та дипломатичні структури про долю українських політв'язнів. Особливо трагічно склалася доля Валерія Марченка, Олекси Тихого, Юрія Литвина і Василя Стуса – вони не пережили ув'язнення в радянських тюрмах і колоніях. Їхні смерті стали символом жорстокості радянської системи та викликали широкий резонанс у міжнародному правозахисному середовищі⁷.

А на початку 1980-х рр. радянська влада фактично завершила процес системного придушення правозахисного руху в Україні. Центри інакодумства, зокрема УГГ, зазнали масштабних репресій. Політичний тиск швидко трансформувався у хвилю арештів і судових переслідувань. Це стало яскравим свідченням того, як радянська держава реагувала на легальну правозахисну діяльність своїх громадян. Репресії проти учасників УГГ демонстрували

⁵ Чорновіл В. Твори: в 10-ти т. упоряд., передм. В. Чорновіл. К.: Смолоскип, 2007. Т. 5. С. 659.

⁶ Шевченко О. Правозахисна діяльність Гельсінського руху в Україні (середина 70-х – 80-ті роки ХХ ст.). *Вісник Академії правових наук України*. № 4. С. 73.

⁷ Захаров Б. Напрями і течії дисидентського руху в Україні (1956–1987). С. 316. URL: <https://periodicals.karazin.ua/drinov/article/view/794>.

розрив між офіційно проголошеними принципами гуманізму та реальними практиками державного управління. Як наголошував один із засуджених, Ю. Литвин, у своєму виступі на судовому процесі в грудні 1979 р., ставлення влади до правозахисників є індикатором рівня демократичності держави. На його думку, якщо держава переслідує тих, хто діє в межах міжнародно визнаних правових норм, це свідчить про декларативність її гуманітарних засад⁸.

Варто виокремити, що певне полегшення становища українських правозахисників настало лише з початком політики перебудови, ініційованої новим Генеральним секретарем Центрального комітету (ЦК) Комуністичної партії Радянського Союзу (КПРС) Михайлом Горбачовим. У цей період розпочалося поступове звільнення ув'язнених учасників правозахисного руху, а найбільша хвиля амністій припала на 1988 рік. Однак, незважаючи на позитивні зрушення в суспільно-політичному житті СРСР, діяльність УГГ у її первісному форматі не була відновлена. Варто зазначити, що 30 грудня 1987 року до складу Групи приєдналися нові учасники: Василь Барладяну, Богдан Горинь, Микола Муратов, Степан Сапеляк, Петро Скочок і Віталій Шевченко, однак це не призвело до повноцінного відновлення її активності⁹. У липні 1988 р. на основі УГГ було створено нову структуру – Українську Гельсінську спілку (УГС). Згодом, у 1990 р., саме ця організація стала фундаментом для формування першої в Україні пострадянської політичної сили – Української республіканської партії¹⁰.

Таким чином, у період 1976–1980-х рр. Українська громадська група сприяння виконанню Гельсінських угод (УГГ) стала не лише внутрішнім правозахисним явищем, а й важливим чинником зовнішньополітичного представлення України в міжнародному просторі. Попри системні репресії з боку радянської влади, члени Групи зуміли створити ефективні канали комунікації із західними правозахисними організаціями, дипломатами та засобами масової інформації. Заснування Закордонного представництва УГГ, активна участь у міжнародних конференціях, зокрема в Мадридській Гельсінській нараді 1980 року, а також публікації українською та англійською мовами – все це сприяло формуванню образу України як нації, що чинить мирний спротив тоталітарному режиму. Особлива увага УГГ до питань національної рівності, права на самовизначення та захист культурної

⁸ Українська Гельсінська Група 1978–1982: Документи і матеріали / О. Зінкевич (ред.). Торонто-Балтимор: Укр. вид-во «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1983. С. 393.

⁹ Секо Я. Основні етапи діяльності Української Гельсінської групи. С. 5–6. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Seko_Yaroslav/Osnovni_etapy_diiialnosti_Ukrainskoi_Helsinskoj_hrupy.pdf?

¹⁰ Голдованська О. Річниця створення Української Гельсінської групи. URL: <https://nmiu.org/posts/300?historyDay>.

ідентичності дозволила винести українське питання за межі радянського контексту і зробити його предметом міжнародного обговорення. Зовнішньополітичні ініціативи УГГ стали важливим етапом у процесі становлення міжнародного іміджу України як держави, що прагне свободи, правової справедливості та гідного місця в європейському співтоваристві. Діяльність Групи заклала основи для подальших правозахисних і політичних трансформацій, зокрема для створення УГС та УРП, які стали наступними кроками на шляху до незалежності.

Басіста Лілія. Зовнішньополітичні ініціативи Української Гельсінської групи та їхній вплив на формування міжнародного іміджу України (1976–1980-ті рр.). У статті розглянуто зовнішньополітичну діяльність Української Гельсінської групи (УГГ) у 1976–1980-х роках як чинник формування міжнародного іміджу України. Проаналізовано механізми інформування світової спільноти про порушення прав людини в УРСР, роль дисидентів в еміграції, діяльність Закордонного представництва УГГ, а також видавничу активність. Особлива увага приділена внеску Вячеслава Чорновола та Петра Григоренка у міжнародну легітимацію українського правозахисного руху.

Ключові слова: Українська гелсінська група (УГГ), український дисидентський рух, еміграція, репресії, Вячеслав Чорновіл, Петро Григоренко.

Basista Liliya. Foreign policy initiatives of the Ukrainian Helsinki Group and their influence on the formation of Ukraine's international image (1976–1980s). The article examines the foreign policy activities of the Ukrainian Helsinki Group (UHG) in 1976–1980s as a factor in the formation of Ukraine's international image. The mechanisms for informing the world community about human rights violations in the Ukrainian SSR, the role of dissidents in emigration, the activities of the UHG Foreign Office, and publishing activities are analyzed. Special attention is paid to the contribution of Vyacheslav Chornovil and Petro Hryhorenko to the international legitimization of the Ukrainian human rights movement.

Keywords: Ukrainian Helsinki Group (UHG), Ukrainian dissident movement, emigration, repressions, Vyacheslav Chornovil, Petro Hryhorenko.

Ірина Євдокименко

кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри друкованих медіа та історії журналістики

Тетяна Приступенко

кандидат історичних наук, професор, професор кафедри друкованих медіа та історії журналістики

Володимир Литвиненко

кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри друкованих медіа та історії журналістики Навчально-наукового інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ)

КУЛЬТУРНА ДИПЛОМАТІЯ УКРАЇНИ НА СЦЕНІ «ЄВРОБАЧЕННЯ»: СИСТЕМНА ТРАНСФОРМАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ОБРАЗУ ТА ГЕОПОЛІТИЧНА АРТИКУЛЯЦІЯ (2003–2025)

З моменту дебюту України на Пісенному конкурсі «Євробачення» у 2003 р. цей міжнародний майданчик перестав бути виключно ареною музичного змагання, набувши статусу критично важливого інструменту культурної та публічної дипломатії. У ХХІ ст., в умовах глобалізації, інформаційних воєн та посилення гібридних загроз, музика та масове мистецтво дедалі частіше виходять за межі суто естетичного простору. Вони трансформуються у потужний канал масової комунікації, здатний не лише формувати культурні тренди, але й суттєво впливати на міжнародний порядок денний та зовнішньополітичне сприйняття країн-учасниць.

«Євробачення», як найбільший телевізійний музичний конкурс Європи та світу, з аудиторією, що вимірюється сотнями мільйонів, є унікальною символічною платформою. Саме тут країни артикулюють власні культурні коди, демонструють політичну позицію та конструюють образи національної ідентичності. Для України, яка постійно перебуває в процесі націєтворення та протидії імперському впливу, проблема полягає у необхідності комплексного та системного аналізу еволюції комунікаційної стратегії. Яким чином країна, використовуючи цей медіамайданчик протягом 2003–2025 рр., здійснила трансформацію свого образу від «нової східноєвропейської держави» до «форпосту демократії та свободи»? Ключове дослідницьке питання полягає у вивченні механізмів, за допомогою яких музика, візуальні образи та тексти перетворилися на інструмент геополітичної артикуляції, здатний генерувати міжнародну солідарність у критичні періоди.

Актуальність цієї наукової розвідки є надзвичайно високою і зумовлена її стратегічною та методологічною вагою:

Геополітичні виклики та Soft Power: Для України участь у «Євробаченні» стала невід'ємною частиною ширшої державної стратегії культурної дипломатії, особливо в умовах гострих геополітичних викликів – від Помаранчевої революції (2004) та Революції Гідності (2013–2014) до війни на Донбасі та повномасштабного вторгнення Росії у 2022 р. Культурна дипломатія визначається як стратегічне використання мистецьких, музичних, літературних та інших культурних ресурсів для просування національних інтересів на міжнародній арені. У випадку України пісенний конкурс став одним із найпотужніших і найефективніших інструментів м'якої сили (Soft Power), що дозволяє впливати на світову громадську думку поза рамками традиційної політичної риторики.

Трансформація національних маркерів та культурна деколонізація: Учасники від України протягом двох десятиліть не лише демонстрували музичний талант та професіоналізм, а й системно транслиували культурні коди, підкреслювали історичну пам'ять та ціннісні орієнтири, які посилювали імідж країни як суверенної одиниці. Актуальність теми особливо зросла на тлі подій після 2014 р. та 2022 р., коли культурні платформи набули не просто естетичної, а стратегічної ваги для комунікації правди про російську агресію. Тобто, можемо сказати, що Євробачення стало для України платформою контрпропаганди, зовнішньополітичного іміджотворення та міжнародної підтримки. Аналіз цих виступів є важливим елементом у дослідженні процесів культурної деколонізації, які передбачають відмежування від імперських наративів та утвердження автентичного українського символічного простору.

Мета доповіді – показати комплексний аналіз участі України в «Євробаченні» за період 2003–2025 рр., щоб:

- систематизувати етапи перетворення конкурсу на стратегічний механізм культурної дипломатії.
- простежити системну трансформацію національного образу та його ключових маркерів (від етно-стилю Руслани до геополітичних меседжів Kalush Orchestra).
- визначити способи, якими музика слугувала ареною для геополітичної артикуляції та формування глобального наративу про Україну, що бореться.

Аналіз охоплює ключові хвилі, точки перелому та тенденції, надаючи емпіричний матеріал для оцінки значення цих процесів для міжнародного сприйняття України та розробки подальших комунікаційних стратегій.

Розкриття механізмів цієї культурної дипломатії вимагає структурування досвіду України на конкурсі у хронологічній динаміці. Дослідження українського континууму участі у Пісенному конкурсі «Євробачення» (2003–2025) дозволяє виділити три ключові етапи системної трансформації національного образу, кожен з яких відображав актуальні геополітичні та культурні пріоритети України.

Етап I (2003–2013): Утвердження креативності та багатоголосості.

Перший десятилітній етап участі України у «Євробаченні» сформував фундамент для подальшої трансформації національного образу на міжнародній арені. У цей період Україна послідовно вибудовувала свій культурний бренд як нова європейська держава, що прагне до інтеграції у спільний культурний простір, але при цьому підкреслює власну самобутність, емоційність, етнокультурну глибину, сценічний професіоналізм та готовність до експерименту. Саме 2003–2013 рр. стали лабораторією української «культурної дипломатії», де формувалися ключові елементи образу країни: енергія, свобода, модерність, відкритість і креативність.

2003: Дебют і перші кроки у формуванні міжнародного іміджу. Дебют України на «Євробаченні» у 2003 р. з виступом Олександра Пономарьова («Nasta la Vista») став символічним актом входження у європейський культурний простір. Хоча результат був помірним, важливим було саме прагнення країни не просто брати участь, а активно будувати свій міжнародний імідж через культурні ресурси. Участь Пономарьова з класичною поп-стилістикою засвідчила намір України відповідати європейським музичним стандартам і презентувати аудиторії зрозумілу модель сучасної музичної культури. Цей рік заклав базові принципи культурної дипломатії: демонстрацію професіоналізму, відкритості до європейських музичних трендів і готовність інтегрувати національні елементи у сучасний музичний контекст.

2004: Прорив і конструювання національного культурного коду. Реальний прорив відбувся у 2004 році, коли Руслана з піснею «Wild Dances» здобула першу перемогу для України. Її виступ був не просто музичною постановкою, а комплексною презентацією української етнокультурної ідентичності, де гуцульська традиція була переосмислена через сучасні ритми, масову хореографію, символіку костюмів та інноваційні сценічні рішення. Перемога Руслани сформувала перший потужний культурний маркер України – образ держави енергійної, молоді, драйвової, схильної до експериментів, водночас глибоко вкоріненої у власну традицію. Цей рік закріпив модель культурної дипломатії, у якій поєднання етнічних кодів із сучасними

жанровими формами забезпечило Україні впізнаваність і симпатію європейської аудиторії.

Після двох років активного формування образу Україна переходить до значно ширшого експериментування. Від 2005 р. українські виступи демонструють зростаючу багатовекторність, у якій поєднуються політичні референції, постмодерна іронія, класичний поп, етно-поетика, мультикультурні мотиви та інноваційні сценічні технології.

2005: Гринджоли – політичний меседж у рамках дозволеного. Гринджоли з піснею «Разом нас багато» став одним із найважливіших символічних виступів десятиліття. Пісня, яка виникла як гімн Помаранчевої революції, привнесла до конкурсу безпрецедентний політичний код. Хоча Європейська мовна спілка змусила гурт прибрати політичні згадки, сам факт участі хлопців став проявом демократичної динаміки України. Це був перший випадок, коли країна використала конкурс не лише для культурної, а й для громадянсько-політичної комунікації.

2006–2013: Артикуляція модерності та відкритості. У 2006–2013 рр. участь України у «Євробаченні» стала цілісним періодом утвердження багатоголосості та професійності національної музичної сцени. Кожен виступ цього часу демонстрував нову грань культурної дипломатії та формував образ країни як сучасної, відкритої й талановитої держави. Тіна Кароль у 2006 р. закріпила жіночність, професійність та поп-естетику, поєднавши сучасний поп із етнічними елементами. Верка Сердючка у 2007 р. стала символом постмодерної іронії та відкритості культури, запропонувавши Європі акт культурного тролінгу, який зробив Україну однією з найобговорюваніших країн конкурсу.

У 2009 р. Світлана Лобода представила масштабність і візуальну агресію, створивши видовищний арт-об'єкт, що відобразив глобальні настрої фінансової кризи. Alyosha у 2010 р. запропонувала соціальний меседж та мінімалізм, звернувшись до екологічної проблематики й показавши камерність та глибину української сцени. Міка Ньютон у 2011 р. поєднала музику та візуальне мистецтво, використавши пісочну анімацію як новий жанр музичного відеотеатру в реальному часі. Гайтана у 2012 р. репрезентувала мультикультурність і гостинність України, поєднавши культурну дипломатію з політико-економічним контекстом Євро-2012. Злата Огневич у 2013 р. завершила цей період синтезом фольклорної міфології та сучасності, створивши візуально-міфологічний наратив, що став метафорою української сили та прагнення до свободи.

Цей період закріпив образ України як держави, що не лише прагне інтегруватися у європейський культурний простір, але й здатна пропонувати

власні оригінальні рішення. Україна постала як країна багатоголосої музичної сцени, де співіснують етнічні мотиви, сучасна поп-естетика, постмодерна іронія та високий професіоналізм. Саме завдяки цьому «Євробачення» стало для України не просто конкурсом, а платформою для утвердження культурної дипломатії та формування позитивного іміджу у світі.

Етап II (2014–2021): Політична артикуляція та пошук нових форм. Наступний етап участі України у «Євробаченні» позначений якісною зміною ролі конкурсу для нашої держави. Після Революції Гідності та початку російської агресії на Донбасі «Євробачення» перестало бути лише музичною сценою і перетворилося на платформу для захисту суверенітету, артикулювання політичних меседжів та збереження історичної пам'яті.

2014–2016: Геополітична артикуляція та пам'ять. У 2014 р. виступ Марії Яремчук із піснею «Tisk-Tock» символізував стійкість України в умовах початку війни. Хоча композиція мала легкий поп-формат, сам факт участі країни у конкурсі в умовах кризи став важливим дипломатичним сигналом: Україна залишається частиною європейського культурного простору, незважаючи на виклики. У 2015 р. Україна була змушена відмовитися від участі через фінансові та організаційні труднощі, що стало показником складної внутрішньої ситуації. Кульмінацією цього етапу стала перемога Джамали у 2016 р. з піснею «1944». Використовуючи особисту історію, вона привернула увагу світу до депортації кримськотатарського народу та сучасної окупації Криму. Її виступ став моментом, коли «Євробачення» перетворилося на арену політичної комунікації, а українська пісня – на голос правди про порушення прав людини та історичну несправедливість. Це був приклад того, як музика може виконувати функцію культурної дипломатії найвищого рівня.

2017–2021: Пошук нових етно-модерних форм. У 2017 р. гурт O. Torvald із піснею «Time» показав образ рок-України, що прагне заявити про себе у сучасному молодіжному форматі. У 2018 р. Mélovin представив альтернативну естетику з композицією «Under the Ladder», яка підкреслила різноманітність української сцени. У 2019 році Україна не брала участі у конкурсі через конфлікт між Суспільним мовником та переможницею нацвідбору MARUV, що стало важливим індикатором внутрішніх дискусій про культурну політику. У 2020 р. гурт Go_A був обраний для участі з піснею «Solovey», яка поєднувала електроніку та автентичний фольклор, але конкурс було скасовано через пандемію COVID-19. Попри це, саме «Solovey» став першою заявкою гурту на міжнародному рівні й підготував ґрунт для їхнього успіху наступного року. У 2021 р. Go_A із піснею «Shum» створили унікальний стиль «фолк-футуризму». Композиція стала глобальним хітом, увійшла до світових музичних чартів і закріпила образ України як країни,

здатної створювати автентичний і водночас інноваційний культурний продукт. Це був акт культурної деколонізації, коли українська музика заявила про власну самобутність і незалежність від чужих культурних моделей.

Таким чином, етап 2014–2021 рр. став часом політичної артикуляції та пошуку нових форм. Україна використала «Євробачення» як інструмент культурної дипломатії, де музика стала не лише мистецтвом, а й засобом захисту суверенітету, пам'яті та утвердження власної культурної унікальності.

Етап III (2022–2025): Музика як голос війни, спротиву та стійкості.

Цей етап участі України у «Євробаченні» став найяскравішим прикладом того, як музика може виконувати функцію культурної дипломатії у часи війни та глобальних викликів. Саме в цей період українська пісня перетворилася на голос спротиву, солідарності та міжнародної мобілізації, а сцена конкурсу стала ареною геополітичної артикуляції.

2022: Культурна мобілізація та спротив. У 2022 р. перемога гурту Kalush Orchestra з піснею «Стефанія» стала символом українського спротиву у часи повномасштабного вторгнення Росії. Композиція, написана як присвята матері, трансформувалася у колективний образ України – матері, що захищає своїх дітей. Виступ гурту супроводжувався прямим закликком про допомогу Маріуполю та «Азовсталі», що перетворило сцену «Євробачення» на майданчик глобальної солідарності. Це був момент, коли музика стала не лише мистецтвом, а й політичним актом, здатним мобілізувати міжнародну підтримку.

2023–2025: Фіксація нарративу стійкості. У 2023 р. Україну представляв дует TVORCHI із піснею «Heart of Steel». Їхній виступ трансливав меседж стійкості, мужності та незламності, що відображало дух країни у воєнний час. Візуальна постановка та текст композиції підкреслювали силу та рішучість українського народу, а сам факт виходу до фіналу закріпив образ України як держави, що навіть у найскладніших умовах здатна продукувати сучасний і конкурентний культурний продукт.

У 2024 р. на сцені «Євробачення» виступили Alyona Alyona та Jerry Heil із піснею «Teresa & Maria». Їхній номер був присвячений духовній силі, жіночій солідарності та універсальним цінностям добра й милосердя. Виступ отримав третє місце, але головним здобутком стало те, що Україна змогла показати світові інший вимір своєї культури – гуманістичний, духовний, заснований на ідеї єдності та підтримки. Це був приклад того, як музика може виконувати роль культурного мосту між національною ідентичністю та універсальними цінностями.

У 2025 р. Україну представляв гурт Ziferblat із піснею «Bird of Pray». Їхній виступ продовжив традицію поєднання сучасних музичних стилів із

глибокими символічними образами. Композиція стала метафорою прагнення до свободи та духовного відродження, а її художня форма закріпила позицію України як культурного лідера, здатного продукувати інноваційні й водночас автентичні культурні продукти.

Етап 2022–2025 рр. став часом, коли українська музика на «Євробаченні» виконувала функцію голосу війни та солідарності, перетворюючись на інструмент культурної дипломатії та геополітичної артикуляції. Україна постала як держава, що здатна через музику не лише презентувати власну автентичність, але й мобілізувати міжнародну підтримку, формувати глобальний дискурс і закріплювати образ країни як символу свободи та незламності.

Отже, підсумовуючи все вище зазначене, можемо констатувати, що комплексний аналіз участі України у Пісенному конкурсі «Євробачення» впродовж 2003–2025 рр. дає змогу стверджувати, що цей процес є унікальним прикладом системної культурної стратегії, яка поступово трансформувалася у потужний інструмент публічної дипломатії та геополітичної артикуляції. Участь України не була випадковими актами шоу-бізнесу, а послідовною культурною політикою, яка з часом набула вираженої дипломатичної та інформаційної функції. Стійка присутність країни на конкурсі, високі результати та системне використання національних культурних кодів створили медіа-капітал і символічний кредит довіри, що став критично важливим для комунікації в умовах кризових ситуацій. Це доводить, що культурна дипломатія має розглядатися на державному рівні як довгострокова інвестиція у зовнішній імідж та безпекову стратегію.

Образ України, який транслиювався через «Євробачення», зазнав значної еволюції. Від енергетичних «диких танців» Руслани, що утверджували креативність та європейські прагнення, до глибоких історичних наративів Джамали та музики війни й стійкості Kalush Orchestra, Alyona Alyona та Jerry Heil – ця зміна відображає трансформацію національного контексту. Музика стала хронікером національного досвіду, засобом культурної деколонізації та утвердження української мови й автентичних образів у глобальному просторі.

«Євробачення» набуло високої геополітичної ваги. Через музику та сценічні образи Україна звертається до міжнародної спільноти з меседжами правди, стійкості, єдності та боротьби. Це робить конкурс важливим інструментом культурної дипломатії, який доповнює класичні дипломатичні й політичні канали, викликаючи емоційну емпатію та мобілізуючи міжнародну солідарність. Ефективність використання «м'якої сили» у воєнний час підтверджує, що культура може бути стратегічним ресурсом у глобальній політиці.

Майбутній потенціал участі України у «Євробаченні» та інших культурних платформах залишається значним. Культура є стратегічним фронтом, який необхідно розширювати та фінансувати, адже вона здатна конструювати переможний наратив, підсилювати міжнародну підтримку та зміцнювати культурний суверенітет. Для забезпечення подальшої ефективності культурної дипломатії на глобальних платформах необхідно розробити та фінансувати державні програми підтримки музичних артистів, особливо тих, чий доробок несе культурний, історичний та ідентичнісний меседж. Важливо ініціювати програми міжнародної співпраці з іноземними музикантами та продюсерами, що забезпечить українським артистам доступ до світових ринків і медійної експертизи. Перемоги та знакові виступи слід використовувати як каталізатор для освітніх програм і промоції культури у світі через виставки, лекції та культурні проєкти. Необхідно створити механізм координації між Міністерством культури та інформаційної політики, Міністерством закордонних справ та Суспільним мовником, щоб кожен виступ на глобальній сцені був частиною єдиного, чітко сформульованого національного наративу.

Таким чином, участь України у «Євробаченні» у 2003–2025 рр. є прикладом того, як музика може перетворитися на стратегічний інструмент культурної дипломатії. Вона не лише презентує автентичність та креативність, але й виконує функцію політичної артикуляції, мобілізуючи міжнародну підтримку та утверджуючи Україну як державу, що здатна говорити мовою культури про свободу, стійкість і майбутнє.

Євдокименко І., Приступенко Т., Литвиненко В. Культурна дипломатія України на сцені «Євробачення»: системна трансформація національного образу та геополітична артикуляція (2003–2025). У доповіді здійснено комплексний аналіз участі України у Пісенному конкурсі «Євробачення» впродовж 2003–2025 років як унікального прикладу культурної дипломатії та інструменту геополітичної артикуляції. Розглянуто три ключові етапи трансформації національного образу: утвердження креативності та багатоголосості (2003–2013), політична артикуляція та пошук нових етно-модерних форм (2014–2021), музика війни та солідарності як стратегічний ресурс культурної дипломатії (2022–2025). Доведено, що участь України у «Євробаченні» є системною культурною стратегією, яка поступово набула вираженої дипломатичної та інформаційної функції. Показано, що музика стала хронікером національного досвіду, засобом культурної деколонізації та утвердження української мови й автентичних образів у глобальному просторі. Визначено, що «Євробачення» виконує функцію мобілізації міжнародної солідарності, доповнюючи класичні дипломатичні канали, а також окреслено перспективи подальшого використання культурних платформ для зміцнення культурного суверенітету України.

Ключові слова: Євробачення, культурна дипломатія, Україна, національний образ, геополітична артикуляція, музика війни, культурна деколонізація, soft power.

Yevdokymenko I., Prystupenko T., Lytvynenko V. Cultural diplomacy of Ukraine on the Eurovision Stage: systemic transformation of the national image and geopolitical articulation (2003–2025). The paper provides a comprehensive analysis of Ukraine's participation in the Eurovision Song Contest from 2003 to 2025 as a unique example of cultural diplomacy and a tool of geopolitical articulation. Three major stages of the transformation of Ukraine's national image are examined: the affirmation of creativity and polyphony (2003–2013), political articulation and the search for new ethno-modern forms (2014–2021), and music of war and solidarity as a strategic resource of cultural diplomacy (2022–2025). It is argued that Ukraine's involvement in Eurovision is not a random act of show business but a consistent cultural strategy that has gradually acquired explicit diplomatic and informational functions. The study demonstrates that music has become a chronicle of national experience, a means of cultural decolonization, and a way of affirming the Ukrainian language and authentic imagery in the global space. Eurovision is shown to perform the function of mobilizing international solidarity, complementing classical diplomatic channels, while future prospects for using cultural platforms to strengthen Ukraine's cultural sovereignty are outlined.

Keywords: Eurovision, cultural diplomacy, Ukraine, national image, geopolitical articulation, war music, cultural decolonization, soft power.

Назар Карімов

*студент Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
(Дніпро)*

БОРОТЬБА ЗА УТВЕРДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ДЕРЖАВНОЇ В УКРАЇНІ У 2019–2021 РР.

*«Допустити дві державні мови, або одну державну,
а одну – офіційну – значить, зруйнувати державу.
Я завжди наводжу в приклад євреїв,
які відродили вже мертву мову
і об'єдналися навколо неї».*

Вячеслав Чорновіл

2019–2021 рр. були особливими у русі збереження української мови як державної. Після ухвалення Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» у 2019 р. питання мови стало предметом активних суспільних дискусій, політичних баталій, судових процесів, а також – широкого громадського руху на захист державної мови. У ці роки боротьба за мову вийшла за межі парламенту та стала загальнонаціональним процесом самоусвідомлення, що визначив нові стандарти державної політики та громадянської відповідальності.

25 квітня 2019 р. Верховна Рада ухвалила Закон № 5670-д «Про забезпечення функціонування української мови як державної»¹. Він установив обов'язковість української у сфері публічних послуг, перехідний період для медіа, освіти, культури, створення Уповноваженого із захисту державної мови, штрафи за систематичне ігнорування мовних норм. Закон став фундаментом для подальших змін, однак одразу викликав опір проросійських сил і став предметом численних оскаржень у Конституційному Суді України.

У 2019–2021 рр. по всій країні зростали громадські рухи на захист мови: активісти організовували акції біля судів під час розгляду питання про конституційність мовного закону. Поширювалися кампанії «Мова об'єднує» та «Захистимо українську», що наголошували на європейській природі державної мовної політики. Зросла роль волонтерських мовних ініціатив: безкоштовні курси, онлайн-платформи, клуби спілкування.

Мовне питання перестало бути формальністю – воно стало частиною боротьби за самоідентифікацію та інформаційну безпеку. Сфера

¹ Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». URL. <https://tax.gov.ua/diyalnist-/zakonodavstvo-pro-diyalnis/zakoni-ukraini/76996.html>

обслуговування стала ще більш українською 16 січня 2021 р. – усі магазини, кафе, транспортні компанії, банки та інші сфери мали обслуговувати громадян українською за замовчуванням. Реакція суспільства включала: високий відсоток добровільного переходу бізнесу на українську, відповідно були й поодинокі конфлікти², що набули медійного розголосу, який розширив активізацію механізму скарг Уповноваженому. Ця норма стала однією з найпомітніших у повсякденному житті громадян. У 2020–2021 рр. почали діяти: норми про обов’язкову частку українського контенту на телебаченні та радіо, вимога щодо друку преси українською не пізніше за російськомовну версію та обов’язковість українських інтерфейсів для комп’ютерних програм і вебресурсів. Це стало ударом по російськомовній медіа-перевазі та важливим елементом інформаційної безпеки. У 2020 р. завершився перехід на українську мову середньої школи для учнів із російською мовою навчання. У сфері культури зросла частка україномовних книжок, театри й концертні майданчики почали ширше використовувати українську, а українська музика стала домінувати у радіоефірі завдяки квотам.

Між 2019 та 2021 рр. відбулася низка політичних спроб: скарги до Конституційного Суду подання про скасування закону, внесення законопроектів що послаблювали окремі норми (особливо щодо освіти та медіа), інформаційні кампанії, які зображали українську мову як «несумісну з правами людини» – наратив, що просувався російськими медіа. Водночас громадськість і науковці активно захищали закон, наголошуючи, що він відповідає європейським практикам. Навіть Конституційний Суд України запевнив у відповідь тезі про «особливий статус російської мови», що *«російськомовні громадяни України не становлять одноцільної соціальної одиниці – такої, що як група осіб має право на юридичний захист як етнічна або мовна група, а є політичним конструктом, а не юридичною категорією, на яку може поширюватися режим юридичного захисту»*³.

За даними соціологічних опитувань 2020–2021 рр., у містах України спостерігалася тенденція збільшення частки україномовних користувачів інтернету⁴, зростання кількості людей, які спілкуються українською на роботі, переорієнтація молоді на український контент та підвищення рівня мовної самоідентифікації. Боротьба за мову поступово трансформувалася у культурну

² Шеремета Д. «Дніпро – російське місто»: баристу, яка відмовилась обслуговувати клієнтку українською, звільнили. URL: <https://glavcom.ua/country/culture/dnipro-rosiyske-misto-baristu-yaka-vidmovilas-obslugovuvati-klijentku-ukrajinskoyu-zvilnili-737367.html>

³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21#Text>

⁴ За рік карантину кількість українських користувачів в соцмережах зросла на 7 млн і досягла 60 % населення країни URL: <https://www.globallogic.com/ua/about/press-room/press-release/social-media-during-quarantine/>.

моду та щоденну практику. Проте найбільшого стимулу до переходу на українську мову стало повномасштабне вторгнення росії 24 лютого 2022 р., з її «визволенням» «російськомовного населення».

Висновки ведуться таким чином: 2019–2021 рр. стали періодом системного закріплення української мови як основи державності. Мовний закон не лише встановив правила, а й активізував суспільство, створивши новий рівень громадянської відповідальності. Незважаючи на політичний тиск, спроби ревізії та інформаційні атаки, українська мова зміцнила свої позиції в освіті, медіа, бізнесі та культурі. Ці процеси стали фундаментом для національної єдності, що проявилася особливо яскраво після початку повномасштабної російської агресії 2022 року.

Карімов Назар. Боротьба за утвердження української мови як державної в Україні у 2019–2021 рр. У статті проаналізовано ключові тенденції, виклики та здобутки у сфері захисту та утвердження української мови в 2019–2021 рр. Особливу увагу приділено впливу Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», громадському руху на її підтримку та політичним спробам ревізії мовного законодавства. Показано, що мовне питання вийшло за межі політичних дискусій і стало важливим елементом національної ідентичності, інформаційної безпеки та громадянської єдності.

Ключові слова: українська мова; мовна політика; Закон про державну мову; мовна ідентичність; інформаційна безпека; громадський рух.

Karimov Nazar. The struggle for the establishment of the Ukrainian language as the state language in Ukraine in 2019–2021. The report analyzes the key trends, challenges, and achievements in the protection and strengthening of the Ukrainian language in 2019–2021. Special attention is given to the impact of the Law “On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language,” the civic movement supporting the language, and political attempts to revise existing legislation. The study demonstrates that the language issue moved beyond political debate and became a crucial element of national identity, information security, and civic unity.

Keywords: Ukrainian language; language policy; State Language Law; linguistic identity; information security; civic movement.

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ, ЛОКАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ТА ПРОСТОРОВІ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Петро Костючок

*кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри етнології і археології
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-
Франківськ)*

ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИКИ РЕГІОНАЛІЗМУ НА ПРИКЛАДІ ГУЦУЛЬЩИНИ

У 1930-х рр. етнополітика Другої Речі Посполитої підкреслювала лояльність представників національних меншин до польської державності, заперечення та викорінення будь-яких проявів українськості. Політика державної сепарації та асиміляції інтенсифікувала запровадження законів, інституювання товариств, поширення концепцій етнічної окремішності українців Карпатського регіону. Засобами підкреслення неповторності української культури населення стали Товариство приятелів Гуцульщини, Товариство розвитку східних земель, Союз загородової шляхти, Апостольська Адміністрація Лемківщини.

Політика денаціоналізації та асиміляції Другої Речі Посполитої повинна була зміцнити державу, нейтралізувати впливи нацменшин. Карпатський регіон став полігоном для впровадження гуцульської, шляхетської, лемківської акцій, теоретичними засади яких стали ідеї про окремішність етнічних груп: гуцулів, лемків, бойків, поліщуків¹. Шлях їхнього повернення до поляків пролягав між підкресленням самотності та денаціоналізацією українців².

На території Гуцульщини ця політика звелася до підтримки місцевого фольклору, акцентуванні на самотності, неповторності культури, традицій гуцулів.

Промоутером ідей регіоналізму та охоронцем-зберігачем унікальної етнокультурної спадщини гуцулів стало польське Товариство приятелів Гуцульщини, створене у 1933 р. Діяльність цього товариства спрямовувалась на зміцнення відчуття окремішності та лояльності, зменшення українських впливів на Гуцульщині.

¹ Giertych J. O przyszłość Huculszczyzny. *Gazeta Warszawska*. 1934, 17 lipca; Gąsiorowski H. Przewodnik po Beskidach Wschodnich. T.II. Pasma Czarnohorskie. Lwów–Warszawa, 1932. S. 118.

² Таньчак К. Між Мадьярщиною, Польщею і Чехословащиною. Прага: Накладом автора, 1936. С. 32.

Український історик В. Комар твердить, що, прикриваючись піклуванням про місцевий фольклор, ремесла і туристичний рух Українських Карпат, військові чиновники за допомогою ТПГ намагалися відділити гуцулів від решти українського народу³.

ТПГ поширювало туристичні матеріали з метою пропаганди, фінансувало та проводило етнографічні дослідження, організовувало курси народних промыслів. ТПГ проводило свято гір, демонструючи «показ свойчизни (самобутності, своєрідності – П.К.) народної та артистичної цінності регіоналізму гірського»⁴. Організація з'їздів та урочистих свят, які були приурочені до польських національних дат, військових перемог або релігійних подій, супроводжувалася пропагандою про лояльність до Речі Посполитої та її історичну місію у регіоні.

На протидію заходам поляків українські політики закликали громадськість здійснювати активну національну роботу на теренах Гуцульщини. Українська преса апелювала до активізації роботи з метою посилення національного усвідомлення гуцулів. Лідери українського політичного проводу підкреслювали приналежність гуцулів до української нації, намагались національними заходами нейтралізувати польські впливи та нарративи. Промова посла Д. Левицького 6 листопада 1934 р. у польському сеймі була присвячена експериментам на Гуцульщині та прагненню польської політичної думки «створити якесь окремішне гуцульське плем'я»⁵.

Акцент на самобутності та колоритності Гуцульщини представників польської політичної та військової верхівки мав на меті заперечити належність гуцулів до українського народу, піднести їх до рівня окремого слов'янського етносу.

На думку дослідниці П. Дабровьки, «Друга Річ Посполита була сповнена рішучості забезпечити безпеку свого довгого південного кордону, утвореного Карпатськими горами. Ці ініціативи були розроблені для того, щоб перетворити карпатських горян по всьому міжвоєнному польському кордону на лояльних польських громадян, заохочуючи їх як зберігати свою місцеву ідентичність (як гуцули, гурали, лемки та інші), так і вважати себе частиною більшого карпатського братства (останнє визначено в межах польської держави). Іншими словами, влада прагнула скористатися тим, що вона вважала національною байдужістю з боку багатьох горян, звільняючи місце для їхньої місцевої ідентичності в рамках ширше задуманої гетерогенної

³ Комар В. Українське питання в національній політиці Польщі (1935–1939 рр.): Дис...канд. іст. наук: 07.00.02 Івано-Франківськ, 1998. С. 45.

⁴ Державний архів Івано-Франківської області.Ф.370. Оп.1. Спр. 29. Арк. 6.

⁵ Левицький Д. Важкий білянс кількох місяців. Діло. 1934. 9 листопада. С1–2.

держави регіонів, яка б завоювала вірність горян, у цьому сенсі зміцнюючи кордон»⁶.

Паломництво у Карпатах, зокрема, до Гуцульщини, мандрівників, науковців, викликало певний скептицизм щодо зацікавлення «оазою архаїчного примітиву у Східних Карпатах на терені Польщі». В українській пресі попереджали, що «нашу Гуцульщину старається Польща представити як свою регіональну цінність, як цікавий куток Польщі, ігноруючи його український характер»⁷, закликали до протидії цій «культурній анексії» наших цінностей⁸.

Таким чином, практики польської етнополітики попри значні матеріальні ресурси і політичний тиск влади в остаточному варіанті зазнали краху, оскільки були штучними за своїм змістом і суттю, намагались протидіяти природньому процесу національного самоусвідомлення українського населення Карпат.

⁶ Dabrowski P. M. Reinforcing the border, reconfiguring identities: Polish initiatives in the Carpathians in the interwar period. *European Review of History: Revue Européenne d'histoire*. 2020. 27(6), P. 847–865.

⁷ В. Н Зацікавлення Європи Гуцульщиною і наша пасивність. «Остання оаза архаїчного примітиву у Східних Карпатах». *Діло*. 1933. 30 серпня. С. 1.

⁸ В. Н Зацікавлення Європи Гуцульщиною і наша пасивність. «Остання оаза архаїчного примітиву у Східних Карпатах». *Діло*. 1933. 30 серпня. С. 1.

Костючок Петро. Практична реалізація політики регіоналізму на прикладі Гуцульщини. У статті розглядається етнополітика Другої Речі Посполитої щодо українського населення Карпатського регіону (зокрема, Гуцульщини) у 1930-х рр. Польська влада, прагнучи зміцнити державність і нейтралізувати українські впливи, впроваджувала політику державної сепарації та асиміляції. Ключовим інструментом стало використання регіоналізму: просувалися ідеї окремішності етнічних груп (гуцулів, лемків, бойків) від решти української нації. Досліджено діяльність Товариства приятелів Гуцульщини (ТПГ), яке під прикриттям підтримки місцевого фольклору та туризму фактично намагалося відірвати гуцулів від українського національного руху та забезпечити їхню лояльність до Польщі.

Ключові слова: українці, Друга Річ Посполита, національна ідентичність, Товариство приятелів Гуцульщини, етнополітика, Карпатський регіон, Гуцульщина, гуцули.

Kostyuchok Petro. Practical implementation of the policy of regionalism on the example of the Hutsul region. The article examines the ethno-policy of the Second Polish-Lithuanian Commonwealth towards the Ukrainian population of the Carpathian region (in particular, the Hutsul region) in the 1930s. The Polish authorities, seeking to strengthen statehood and neutralize Ukrainian influences, implemented a policy of state separation and assimilation. The key tool was the use of regionalism: the ideas of the separateness of ethnic groups (Hutsuls, Lemkos, Boykos) from the rest of the Ukrainian nation were promoted. The activities of the Society of Friends of the Hutsul Region (TPG) are investigated, which, under the guise of supporting local folklore and tourism, actually tried to tear the Hutsuls away from the Ukrainian national movement and ensure their loyalty to Poland.

Keywords: Ukrainians, Second Polish-Lithuanian Commonwealth, national identity, Society of Friends of the Hutsul Region, ethnopolitics, Carpathian region, Hutsul Region, Hutsuls.

Надія Шебек

доктор архітектури, професор, завідувач кафедри містобудування Київського національного університету будівництва і архітектури (Київ)

Артемій Бедрін

магістрант кафедри містобудування Київського національного університету будівництва і архітектури (Київ)

РЕОРГАНІЗАЦІЯ ПРИБЕРЕЖНИХ ТЕРИТОРІЙ З УРАХУВАННЯМ НАЦІОНАЛЬНО-ІСТОРИЧНОГО КОНТЕКСТУ МАЛИХ МІСТ

Від 1991 р. тема розвитку малих міст та селищ в Україні не втрачає актуальності. Незважаючи на те, що поселення цього типу займають особливе місце в культурі, а також, як у аграрному, так і локальному промисловому виробництві, та є зоною проживання значної частки населення (близько 30% від загального населення країни проживає у сільській місцевості), вони стикаються з великою кількістю проблем: соціально-психологічними, економічними та екологічними, спостерігається деградація соціальної інфраструктури тощо. З початком війни у 2014 р., а згодом і повномасштабного вторгнення у 2022 р., ситуація сильно погіршилася, додавши до існуючих викликів проблеми руйнування в наслідок бойових дій. Це усе призводить до демографічних втрат, що проявляються в депопуляції та старінні населення. Від того важливим питанням стає не лише відновлення малих населених пунктів після війни, а й збереження існуючих¹.

Серед можливих вирішень демографічної проблеми наразі спостерігається перетворення малих міст та селищ у «спальні райони» більших населених пунктів. Колишні осередки архітектурно-містобудівної культури² ризикують стати жертвами переважаючої багатоквартирної забудови, байдужості місцевих жителів, що залишить поселення без природної та культурно-історичної ідентичності. Цьому певною мірою сприяє й наявна соціально-психологічна проблематика, яка не завжди вирішується – наприклад, згідно зі статистикою Боярської міської територіальної громади (МТГ), в регіональних малих містах занадто низький спектр розважальних та культурних послуг, порівняно з крупнішими містами³.

Проте, у багатьох малих поселень вже є потенційне вирішення, яке може перетворити їх на «регіональні перлини»: мова йде про багатий природно-

¹ Палапа Н., Білотіл В., Гончар С., Бабікова К. Сільські території України: сучасний стан, проблеми, шляхи розв'язання. *Збалансоване природокористування*. 2023. № 1. С.53.

² Тимохін В. О., Шебек Н. М. Сузір'я архітектурно-містобудівної спадщини України: Монографія. Київ: ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2025. С. 272.

³ Стратегія розвитку Боярської МТГ до 2027 року. офіц. текст. С. 9–20.

ресурсний потенціал, який утворюють не лише озеленення та ґрунти, а й водні об'єкти. Історично склалося, що більшість малих населених пунктів виникали поблизу водних об'єктів, які були ядром формування місцевих урбаністичних систем. У випадку, якщо існуючий водний об'єкт був занадто малим (за умов росту населення або збільшення потреб зі сторони регіональних центрів), приймалися рішення щодо його розширення. Особливо це помітно у 1960–80 рр., коли по всій території України почали зводити рукотворні водні об'єкти – штучні ставки. Їх призначення було переважно господарським: харчове виробництво, риборозведення. Наразі постає питання якості самої конструкції: через регіональні особливості штучні дамби могли зводити за застарілими на сьогодні нормами, що, підкріплюючись байдужістю місцевої влади, у 2020-х рр. створює не дуже приємну інженерно-екологічну ситуацію. Через застій, водойми можуть піддаватись значному рівню забрудненості, замуленості, перетворюючись на розвідник для шкідливих бактерій, що унеможливує їх використання навіть за господарським призначенням⁴.

Звідси можна зробити проміжний висновок: малі міста, селища та сільські території потребують значної допомоги зі збереження як природного, так і історично-культурного контексту. Спираючись на наукові праці А. В'язовської⁵, Л. Рубан⁶, Ю. Дунальської⁷ та на практичний досвід з реорганізації простору навколо водних об'єктів, можна знайти варіанти рішень, що можуть бути застосовані задля реорганізації простору навколо водних об'єктів, зокрема, прийоми організації берегових ліній або очищення ставків. Проте на даний момент не так багато робіт вказують на необхідність урахування національного та історико-культурного контексту у плануванні, особливо в середовищі малих поселень. Внаслідок проведених досліджень можна виділити перспективні напрями дій з відновлення штучних ставків з реорганізацією простору навколо них: екологічний, громадський і культурний.

До проблем, з якими можна зіткнутись у процесі розробки концепції, можна віднести економічні (рівень фінансування робіт зі створення та утримання прибережних ландшафтно-рекреаційних об'єктів) і соціально-психологічні (рівень обізнаності місцевого населення зі збереження екологічного та національного контексту).

⁴ Проект ЄС. Водний фонд України. Штучні водойми. Водосховища і ставки: Довідник. 2014 р. С. 5–11.

⁵ В'язовська А. Методичні засади планувальної організації водно-зелених територій міста: автореф. дис. ... канд. арх: 18.00.04. К., 2019. 25 с.

⁶ Рубан Л. Методологічні основи архітектурно-ландшафтної організації прибережних та водних територій: автореф. дис. ... докт. арх: 18.00.04. К., 2020. 47 с.

⁷ Dunalska J. Lake restoration techniques: A review of methods and future pathways. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0048969725010873>

До екологічного напрямку можна віднести способи з безпосереднього відновлення водойми для її подальшого використання у рекреаційних цілях:

- використання очисної рослинності (наприклад, очеретяні насадження), що може забезпечити «природний відступ» водойми від людини;
- пряме втручання у рельєф: створення «очисних острівців» (на прикладі проекту з реорганізації простору навколо р. Почайна⁸), або створення водойм, що можуть грати роль очисних споруд (на прикладі еко-болот, зазначених у працях А. В'язовської⁹);
- використання інженерних засобів: встановлення дренажної труби, що може виводити забруднені донні води не поверхневим способом (на прикладі підходу Ольшевського на оз. Кортівське (рис. 1), як простий та доступний метод для малих поселень), створення очисних споруд, фільтрів.

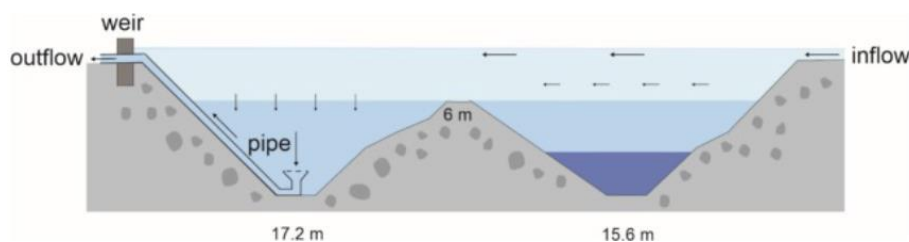

Рис. 1. Підхід Ольшевського в екологічному відновленні озера¹⁰

Громадський напрям тісно переплітається із культурним, бо він дозволяє заохотити більшу кількість людей до відвідування. Його основні засади полягають у формуванні сучасного природного парку, навколо водного об'єкта, зі створенням зручного прогулянкового маршруту, з додаванням у систему рекреаційних та спортивних зон, створюючи комплексну громадську структуру, що може допомогти у соціальному відновленні малих населених пунктів¹¹ (на приклад, The Chavants Lake Recreation Area у Франції¹²).

Культурний напрям надає самобутності концепції – новий природний парк навколо водного об'єкту має бути унікальним, вписуватися в контекст

⁸ Офіційний портал Києва. Оголошено переможців конкурсу ескізних проектів «Парку Почайна». (У склад статті входить пояснювальна записка до проекту). URL: https://kyivcity.gov.ua/news/ogolosheno_peremozhtsiv_konkursu_eskiznikh_proektiv_parku_pochayna/

⁹ В'язовська А. Методичні засади планувальної організації водно-зелених територій міста: автореф. дис. ... канд. арх: 18.00.04. К., 2019. 25 с.

¹⁰ Dunalska J. Lake restoration techniques: A review of methods and future pathways. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0048969725010873>

¹¹ Палапа Н., Білотіл В., Гончар С., Бабікова К. Сільські території України: сучасний стан, проблеми, шляхи розв'язання. *Збалансоване природокористування*. 2023. № 1.С. 13.

¹² Платформа Landezine. The Chavants Lake Recreation Area. Designed by Atelier LjN. URL: <https://landezine.com/the-chavants-lake-recreation-area-by-atelier-ljn/>

конкретного містечка або громади задля підкреслення їх ідентичності. Способів досягти цього насправді немало. По-перше, сам факт створення якісної водно-зеленої системи з туристичною інфраструктурою вже виділить мале місто або селище, як щось унікальне, підкресливши водойму як культурне ядро міста. Як це планується зробити у м. Боярці. «Долина двох рік» – ідея, що розвине туризм у Боярській та Білогородській МТГ шляхом виділення місцевих водних об'єктів як історичне ядро формування місцевих поселень¹³.

Підкреслити культурний аспект може і сам історичний контекст міста: особливості його забудови та планування, тобто наслідування особливих рис певного поселення, навіть якщо воно торкається виключно назви або географічної форми. Унікальними для населеного пункту можуть бути й види промисловості: наприклад, лісове господарство та залізнична інфраструктура у м. Боярка. Вплив може зробити і загальний контекст громади. Це усе вплине на форму парку, використані матеріали, малі архітектурні форми, ландшафтну композицію, символізм з національною специфікою, і так далі. Можна розробити єдину культурно-історичну архітектурно-ландшафтну систему, яка, у тому числі, може використовуватись для локального туризму – розробка культурних споруд під відкритим небом у структурі парку, наприклад, локальний краєзнавчий музей просто неба.

Серед цікавих прикладів використання культурного контексту можна згадати використання місцевих матеріалів: парк у литовському Паневежисі¹⁴, де використовується червона цегла; втручання у рельєф задля створення символічної композиції – штучне озеро Нейтокайнен у Фінляндії¹⁵ (рис. 2). У с. Бобриця можна виділити «Сквер мрійників» (рис. 3), де композицію з декількох малих архітектурних форм під відкритим небом виконано з дерева та металу.

Внаслідок збалансованого комбінування зазначених вище напрямів, створюється єдина концепція, що спирається на її історико-культурний контекст. Це надає місцевим жителям людській шлях до національного пізнання, особливо серед молоді або старшого покоління. Цей шлях формується через гармонійне поєднання природи, комфорту, та локальної специфіки в єдиній архітектурно-ландшафтній композиції.

¹³ Офіційний сайт села Бобриця. Долина двох річок. Електроний ресурс. URL: <https://bobritsa.ua/turizm-2/#nature1>

¹⁴ Платформа Landezine. Senvagė Park in Panevėžys. Designed by PUPA. URL: <https://landezine.com/senvage-park-in-panevėzys-by-pupa/>

¹⁵ Офіційний сайт Yahoo!Life. Alex Kasprak. Fact Check: Here's The Story Behind That Supposed Finnish 'Lake' Shaped Like Finland. URL: <https://www.yahoo.com/lifestyle/fact-check-heres-story-behind-020000099.html?guccounter=1>

Рис. 2. Озеро Нейтокайнен¹⁶ Рис. 3, 4. Малі архітектурні форми у с. Бобриця¹⁷

¹⁶ Рис. 2. Зйомка озера Нейтокайнен з дрону. Автор невідомий.

¹⁷ Рис. 3, 4. Малі архітектурні форми с. Бобриця. Фото Євгенія Кобзарєва, 2024 р.

Шебек Надія, Бедрін Артемій. *Реорганізація прибережних територій з урахуванням національно-історичного контексту малих міст.* У статті розглядається проблеми сучасних малих міст та селищ в Україні, що пов'язані з продуманим використанням їх природного та культурного потенціалу. Звернено увагу на сучасний незадовільний стан штучних водойми та підкреслена їх важливість для міста. Виділено основні напрями реорганізації прибережного простору: культурний, екологічний і громадський, які при правильному поєднанні створюють людяне середовище, здатне згуртувати місцеве населення навколо загальнонаціональних цінностей і підкреслити локальну ідентичність поселень.

Ключові слова: малі міста, селища, ландшафтна архітектура, водні об'єкти, національна ідентичність, екологія.

Shebek Nadiia, Bedrin Artemii. The article examines problems of modern small cities and villages in Ukraine, which are associated with thoughtful use of their natural and cultural potential. Attention is paid to the modern poor condition of artificial waters, and their importance for the city was emphasized. The main directions of coastal space reorganization are highlighted: cultural, ecological and public, which, with the proper combination, create a humane environment, capable to unify the local population around nationwide values and empathize the local identity of settlements.

Keywords: small towns, villages, landscape architecture, water objects, national identity, ecology.

Надія Шебек

доктор архітектури, професор, завідувач кафедри містобудування Київського національного університету будівництва і архітектури (Київ)

Софія Вінчук

магістрант кафедри містобудування Київського національного університету будівництва і архітектури (Київ)

ТРАНСФОРМАЦІЯ СИМВОЛІЧНОГО ПРОСТОРУ ТА ФОРМУВАННЯ ЛОКАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЧЕРВОНЕНСЬКОЇ СЕЛИЩНОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Загальнонаціональний процес декомунізації, попри свою безумовну необхідність, оголив глибинну проблему прояву локальної ідентичності, особливо в селищних та сільських територіальних громадах. Ця проблема є надзвичайно поширеною, оскільки у більшості сільських населених пунктів УСРС радянські маркери були чи не єдиними засобами опрідметнення суспільно значущих ідей. Відповідно, їхній демонтаж створює «символічний вакуум». Ця порожнеча є небажаною, оскільки відсутність місцевих елементів ідентичності призводить до послаблення соціальної згуртованості. Такі громади опиняються перед подвійним ризиком: або механічно замінити тоталітарні символи на стандартизовані загальнонаціональні, втрачаючи власну унікальність, або не замінювати їх нічим, демонструючи відсутність зацікавленості у формуванні емоційних зв'язків між місцевими мешканцями та середовищем їх життєдіяльності. Селищні громади, де не було виразних комуністичних символів, стикаються зі схожою проблемою «символічної тиші» – відсутністю власного локального нарративу, який би вирізняв їх на мапі регіону та об'єднував мешканців. В обох випадках – чи то через паузу після усунення застарілої символіки, чи через хронічну відсутність бажання плекати колективну пам'ять поселень¹ – виникає гостра потреба у віднайденні та формуванні місцевої ідентичності.

Червоненська селищна територіальна громада Житомирської області подає приклад специфічної кризи локальної ідентичності, де ключовою проблемою є не стільки «символічний вакуум» внаслідок декомунізації, скільки культурна сліпота до власних історичних активів. Йдеться про унікальну дорадянську історію промислових родів Грохольських та Терещенків. Наразі ця спадщина живе переважно у науково-популярній

¹ Rossi A. The Architecture of the City. Cambridge: The MIT Press, 1982. P. 203.

літературі та пам'яті старожилів, залишаючись «невидимою» для широкого загалу. Водночас фізичні символи цієї епохи – палац, парк, цукровий завод, летовище – демонструють розрив між наявним потенціалом території та його ігноруванням. В умовах війни та повоєнної відбудови, активація «забутих» символів стає необхідним інструментом посилення соціальної стійкості місцевих мешканців, виховання у їхніх дітей почуття «дому» та майбутнього залучення інвестицій і туристів.

Мета цього дослідження полягає в аналізі поточного стану символічного простору селища Червоного та навколишніх земель, ідентифікації ключових історичних, промислових та культурних маркерів, прихованих у минулому території.

Аналіз об'єктів культурної спадщини, що утворюють підґрунтя для формування символічного простору Червоненської селищної територіальної громади, дозволив обґрунтувати тріаду ключових маркерів її потенційної локальної ідентичності: *промислово-економічний* (епоха цукроваріння родів Грохольських та розширення виробничих потужностей Терещенками), *інноваційно-урбаністичний* (зародження українського авіабудування на чолі з Федором Терещенком та естетизація простору малими архітектурними формами, зокрема фонтанами «J. J. Ducel & Fils» – «Три грації», розташованих навпроти колишнього готелю для приїжджих та «Чотири леви», що збереглися навпроти самого палацу, де раніше був пишний палісадник, який переходив у існуючий нині парк-пам'ятку садово-паркового мистецтва) та *полікультурний* (селище налічувало велику єврейської громаду, про яку фізично свідчить лише закинуте іудейське кладовище та згадки старожилів про двоповерхову цегляну синагогу). Паралельно з ними існують сучасні «місця пам'яті»: пам'ятник воїнам Другої світової війни (наразі потребує реконцептуалізації) та Алея героїв російсько-української війни – новий меморіальний простір у центрі селища.

На основі аналізу зроблено висновок, що селище Червоне має достатній історико-культурний ресурс для конструювання сильної ідентичності, проте потребує інструментів для його активації. Запропоновано наступні інструменти для ревіталізації символічного простору:

1) інституційний – затвердження концепції брендингу громади навколо нарративу, що поєднує спадщину промислового розквіту (буряк) та унікальну історію авіаційних інновацій (літак);

2) просторовий – матеріалізацію «невидимої» історії через створення тематичних локацій, наприклад, Скверу авіаторів, та реставрацію малих архітектурних форм з відродженням первісних алей. Створення пам'ятних

знаків у місцях розташування втрачених чи закинутих історичних об'єктів (аеродрому, авіамайстерень) для маркування історичного ландшафту;

3) меморіальний – впорядкування єврейського некрополя як акту повернення полікультурної пам'яті громади та прояву поваги до трагедії її членів;

4) просвітницький – включення локальної історії в освітній процес та розробка туристичних маршрутів, що продовжуватимуться за межі громади;

5) ціннісний – смислова інтеграція сучасного героїчного нарративу, де Алея Героїв інтерпретується як свідчення тяглости боротьби за свободу та державну суб'єктність, поєднуючи минуле і сьогодення.

Реалізація запропонованих інструментів дозволить трансформувати наявний «символічний вакуум» та розрізненість колективної пам'яті у цілісний ресурс розвитку Червоненської селищної територіальної громади Житомирської області. Це призведе не лише до повернення історичної справедливості, а й закладе міцний фундамент соціальної стійкості громади, сприятиме розвитку самобутньої регіональної культури² та посиленню інвестиційної привабливості для досягнення цілей сталого розвитку досліджуваної території.

Шебек Надія, Вінчук Софія. Трансформація символічного простору та формування локальної ідентичності Червоненської селищної територіальної громади Житомирської області. У статті розглядається проблема переосмислення підходів до символізації територій селищних та сільських територіальних громад в контексті зміни історичних нарративів. На прикладі Червоненської селищної територіальної громади Житомирської області виведено тріаду ключових маркерів її потенційної локальної ідентичності та описано інструменти ревіталізації місцевого символічного простору.
Ключові слова: символічний простір, локальна ідентичність, територіальна громада.

Shebek Nadiia, Vinichuk Sofiia. Transformation of the symbolic space and formation of local identity of the Chervone settlement territorial community, Zhytomyr region. The article examines the problem of rethinking approaches to the symbolization of territories of settlement and rural territorial communities in the context of changing historical narratives. Using the example of the Chervone Settlement Territorial Community of the Zhytomyr Region, a triad of key markers of its potential local identity is derived, and tools for the revitalization of the local symbolic space are described.

Keywords: symbolic space, local identity, territorial community.

² Тімохін В. О., Шебек Н. М. Сузір'я архітектурно-містобудівної спадщини України: монографія. Київ: ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2025. 272 с.

Надія Шебек

доктор архітектури, професор, завідувач кафедри містобудування Київського національного університету будівництва і архітектури (Київ)

Олександра Гук

магістрант кафедри містобудування Київського національного університету будівництва і архітектури (Київ)

РЕКОДУВАННЯ УРБАНІЗОВАНОГО СЕРЕДОВИЩА ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЇ БОРИСПІЛЬСЬКОЇ МІСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

Трансформація урбанізованого середовища в умовах викликів сьогодення вимагає не лише функціонального оновлення, але й семантичного переосмислення простору¹. Метою дослідження є обґрунтування застосування принципів художнього рекодування як інструменту інтеграції національних символів та історичної пам'яті у структуру міст та територій територіальних громад для забезпечення їх сталого розвитку².

Бориспільська міська територіальна громада була утворена у 2020 р. в рамках адміністративно-територіальної реформи децентралізації. До її складу увійшло місто обласного значення Бориспіль, яке стало адміністративним центром, та 18 сільських населених пунктів, що об'єднані у 6 старостинських округів: Глибоцький, Іванківський, Кучаківський, Любарецький, Рогозівський та Сеньківський.

Територія громади розташована в центрі лівобережної частини Київської області на Придніпровській низовині. Загальна площа громади становить 527,7 км². Вигідне економіко-географічне положення визначається близькістю до столиці (35 км до Києва), проходженням міжнародних транспортних коридорів (автошлях М03 Київ–Харків–Довжанський, що збігається з єврошляхом Е-40) та наближеністю до найбільшого в Україні міжнародного аеропорту «Бориспіль».

Історія заселення краю сягає глибокої давнини, про що свідчать численні археологічні пам'ятки, зокрема кургани скіфського періоду та доби бронзи, знайдені на території сіл Іванків, Кірове, Лебедин та Сеньківка.

Період Київської Русі. Бориспіль є одним із найдавніших поселень Київщини. У літописних джерелах XI–XII ст. він згадується як Лто, Лъто, Олто або Летч. Перша літописна згадка датується початком XI ст. і пов'язана з

¹ Боголюбов В. М. Стратегія сталого розвитку: навч. посіб. Херсон: Олді-Плюс, 2019. С. 33–35.

² Шебек Н. М. Гармонізація планувального розвитку міста: монографія. Київ: Основа, 2008. С. 25–26.

міжусобною війною 1015–1019 рр., під час якої на річці Альті загинув син князя Володимира – князь Борис, ім'я якого згодом закріпилося за назвою міста. Летч функціонував як укріплене городище та важливий пункт на межі Київського і Переяславського князівств, слугуючи місцем відпочинку для княжих дружин і послів³.

Козацька доба та XVIII-XIX ст. У документах XVI–XVII ст. починають згадуватися сучасні населені пункти громади: Іванків (1508), Рогозів (1525), Бориспіль (1590), Сулимівка та Кучаків (1615). Наприкінці XVII ст. Бориспіль сформувався як значне містечко з двома брамами (Київською та Переяславською), де проживали міщани, розвивалися ремесла та промисли. У XVIII ст. місто перетворилося на важливий економічний центр завдяки розташуванню на шляху Київ-Полтава. Наприкінці XIX ст. Бориспіль вже був великим торговим містечком із розвиненою торгівлею та регулярними ярмарками.

XX ст. Радянський період характеризувався значними потрясіннями (Голодомор, репресії, Друга світова війна) та подальшою відбудовою. Важливим етапом розвитку стало будівництво міжнародного аеропорту, який прийняв перших пасажирів у 1965 році, що дало поштовх до розбудови міста та появи нових житлових кварталів⁴.

XXI ст. Аналіз центрального фрагменту м. Бориспіль виявив глибинний семантичний конфлікт. Генетичною домінантою міста є техногенний код (вул. Київський шлях – магістраль, що веде до аеропорту), який домінує в міському ландшафті. Ця домінанта породжує асоціації хаосу, транзиту та акустичного дискомфорту, що формує у мешканців відчуття візуальної та емоційної відчуженості. Потенційно позитивні культурні коди, пов'язані з князівською спадщиною та постаттю Павла Чубинського (автора слів Державного Гімну України), виявилися візуально пригніченими і втраченими на тлі комерційного та транспортного шуму. Наразі центральна зона міста функціонує як розколоте ядро, а не як центр консолідації громади. У такій ситуації ключові простори, зокрема Міський парк, замість асоціацій спокою та гордості, викликають емоційне забарвлення розчарування та ностальгії за втраченим потенціалом.

Рекодування урбанізованого середовища визначається як стратегічний інструмент архітектурно-містобудівної трансформації, спрямований на зміну семантичного (змістового) наповнення простору без обов'язкового

³ Історія міст і сіл Української РСР. Київська область / редкол. тома: Ф. М. Рудич (голова) та ін. К.: Голов. ред. УРЕ, 1971. С. 184–185.

⁴ Бориспіль 50-х та 60-х років минулого століття у спогадах старожила. Вісті. 2025. 17 січ. URL: <https://i-visti.com/news/15528-borispl-50-h-ta-60-h-rokv-minulogo-stolttya-u-spogadah-starozhila.html>

руйнування його фізичної структури. Цей процес стає необхідним, коли існуючі просторові коди – сукупність візуальних образів, функціональних сценаріїв та символів – вступають у конфлікт із сучасними потребами громади та принципами сталого розвитку⁵. У випадку центральної частини Борисполя, необхідність рекодування обумовлена виявленим домінуванням агресивного «техногенно-транзитного» коду, який пригнічує «культурно-рекреаційний» потенціал території.

Першим фундаментальним принципом рекодування є принцип семантичного заміщення, який передбачає нівелювання негативних асоціативних зв'язків та їх заміну на конструктивні. Для досліджуваного об'єкта це означає зміну сприйняття вулиці Київський Шлях з «бар'єру та транзитного коридору» на «міську магістраль з інтегрованим громадським простором». Це досягається засобами художнього формоутворення: введенням нових візуальних домінант, які перемикають увагу спостерігача з транспортного потоку на об'єкти культурної спадщини та рекреації (пам'ятники, вхідні групи парку), тим самим відновлюючи втрачену ієрархію цінностей міського середовища.

Другим принципом є функціонально-просторове перепрограмування, що полягає у зміні сценаріїв поведінки людини в просторі. У контексті сталого розвитку Бориспільської громади, цей принцип реалізується через трансформацію «транзитних» зон (де людина перебуває вимушено і короткостроково) у зони «перебування та комунікації». Архітектурними засобами такого перепрограмування виступають створення шумозахисних буферних зон, організація затишних, візуально ізольованих «кишень» у парку та насичення простору малими архітектурними формами, що спонукають до тривалого відпочинку, а не швидкого руху.

Третім принципом є візуальна гармонізація та ідентифікація, що спрямована на подолання візуального хаосу та формування унікального образу міста. Оскільки сучасний стан центру Борисполя характеризується еклектизмом та візуальним шумом (реклама, різношерста забудова), рекодування вимагає впровадження єдиного дизайн-коду та використання в оформленні простору елементів, що апелюють до локальної ідентичності (наприклад, мотиви, пов'язані з постаттю П. Чубинського або історичною спадщиною)⁶. Такий підхід дозволяє перетворити простір з «безликого» на «свій», посилюючи емоційний зв'язок мешканців із містом та підвищуючи соціальну стійкість громади.

⁵ Шебек Н. М. Гармонізація планувального розвитку міста: монографія. Київ: Основа, 2008. С. 83–84.

⁶ Символіка; Історичний літопис. Офіційний сайт Бориспільської міської ради. URL: <https://borispol-rada.gov.ua/>

На основі цих принципів розроблено концепцію «семантичної буферизації» – архітектурно-планувального механізму, спрямованого на нейтралізацію агресивного техногенного коду магістралі та одночасне посилення репрезентативності культурно-меморіального коду. Практична реалізація художньої програми передбачає створення нової ієрархії символів, де ключові національні сенси (зокрема, меморіалізація П. Чубинського) стають візуальними домінантами центру, сприяючи формуванню міцної локальної та національної ідентичності. Таким чином, рекодування простору стає ефективним інструментом забезпечення сталості розвитку, інтегруючи історичну пам'ять у сучасне, гуманізоване міське середовище

Шебек Надія, Гук Олександра. Рекодування урбанізованого середовища як інструмент формування національної ідентичності та сталого розвитку території Бориспільської міської територіальної громади. У статті розглядається особливості сталого розвитку території Бориспільської міської територіальної громади (Київська область). Виявлено ключові просторові та семантичні конфлікти, спричинені домінуванням транзитно-логістичної функції та техногенного ландшафту, що пригнічує культурно-історичну спадщину. Розроблено художню програму формоутворення, засновану на принципах рекодування урбанізованого середовища, спрямовану на нейтралізацію негативних впливів, відновлення візуальної ієрархії та посилення локальної і національної ідентичності шляхом інтеграції культурних символів у простір центральної частини міста. **Ключові слова:** сталий розвиток, міська ідентичність, семантика простору, рекодування, Павло Чубинський, меморіалізація, Бориспіль.

Shebek Nadiia, Huk Oleksandra. Recoding of the Urban Environment as a Tool for Shaping National Identity and Sustainable Development of the Boryspil City Territorial Community. This paper investigates the features of sustainable development within the territory of the Boryspil City Territorial Community (Kyiv region). Key spatial and semantic conflicts, caused by the dominance of transit-logistical functions and a technogenic landscape that suppresses cultural and historical heritage, have been identified. An artistic form-making program has been developed, based on the principles of recoding the urban environment, aimed at neutralizing negative influences, restoring visual hierarchy, and strengthening local and national identity through the integration of cultural symbols into the central part of the city. **Keywords:** Sustainable development, urban identity, semantics of space, recoding, Pavlo Chubynskyi, memorialization, Boryspil.

ГЕНДЕР, ЛІДЕРСТВО ТА ІННОВАЦІЇ

Віталій Гарвасюк

аспірант кафедри політичних наук та історії Київського національного університету будівництва та архітектури (Київ)

ВІД МІСЦЕВОГО ДО ГЛОБАЛЬНОГО: РОЛЬ ЦИФРОВОЇ МЕМОРІАЛІЗАЦІЇ У РОЗШИРЕННІ «СВІТОВОГО ПРОСТОРУ» УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Традиційна історична пам'ять в Україні базувалася переважно на матеріальних формах вшанування: пам'ятниках, музеях (комплексах), меморіальних дошках. З появою цифрових технологій та соціальних мереж відбулася зміна самої природи вшанування пам'яті, перетворивши її з місцевого явища, пов'язаного з конкретним місцем, до мережевого, глобально доступного цифрового ресурсу.

Пропоную розглянути трансформацію української історичної пам'яті у наступних етапах: перехід від традиційних форм меморіалізації до цифрових; формування цифрової пам'яті як нового способу представлення та збереження історії; включення українських наративів у глобальний інформаційний простір. Цей підхід дозволяє простежити, як цифрові інструменти змінюють структуру національної пам'яті та посилюють українську ідентичність у світовому просторі.

Алейда Ассман у своїх роботах підкреслює, що колективна пам'ять формує рамки самоідентифікації суспільства¹, а національна пам'ять, за Я. Грицаком, є результатом суспільного конструювання та політичного осмислення минулого, що віддзеркалює цінності та досвід суспільства².

У цьому контексті особливого значення набувають поняття цифрової історії, цифрової меморіалізації та національної пам'яті, які визначають нові способи репрезентації минулого, побудови наративів і взаємодії суспільства з історико-культурною спадщиною. Цифрові практики пам'яті не лише фіксують події, але й здійснюють їхнє переосмислення. Цифрова історія застосовує інструменти для документування, інтерпретації та поширення знань про минуле, тоді як меморіалізація в цифровому середовищі функціонує

¹ Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті. Пер. з нім. Київ: Ніка-Центр, 2012. С. 141–143.

² Історична пам'ять проти історичної науки? URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3387614-istoricna-pamat-proti-istoricnoi-nauki.html>

як механізм створення й підтримки пам'яті у мультимедійному та глобалізованому інформаційному просторі.

Перехід від традиційних форм меморіалізації до цифрових практик означає не лише технологічну еволюцію, але вказує на зміну самої моделі функціонування національної пам'яті. Тому, цифрова історія й цифрова меморіалізація потребують окремого аналізу як ключові інструменти формування сучасних історичних наративів про минуле.

Українські цифрові ініціативи, такі як «Національний літературно-меморіальний музей Григорія Сковороди у селі Сковородинівка (Харківщина)»³, «Національний меморіальний комплекс Героїв Небесної Сотні – Музей Революції Гідності»⁴, «Книга пам'яті полеглих за Україну»⁵, або платформа «Save Ukrainian Culture»⁶ показують, як місцеві події стають частиною глобального інформаційного обміну. Через хештеги, цифрові карти пам'яті, мультимедійні архіви формується «цифровий ландшафт історичної пам'яті», який долає часові, географічні й навіть політичні кордони.

У цифровому просторі вшанування національної пам'яті набуває не лише історичного, а політичного виміру, адже воно стає частиною наративної боротьби за суб'єктність держави у світовому просторі. Після 2022 р. меморіальні практики розширювались від цифрових музеїв до проєктів на зразок #StandWithUkraine⁷, Маріупольський парк пам'яті⁸, Архів війни⁹ перетворюючись на інструменти міжнародного впливу.

Цифрові практики вшанування відрізняються від традиційних тим, що вони одразу інтегруються у глобальний інформаційний простір. Тому, місцеві українські події, відображені у цифровому форматі, автоматично стають частиною світового дискурсу пам'яті.

Актуальності цифрова пам'ять набуває й у сенсі сучасної визвольної боротьби України. Символи Революції Гідності, образи оборони Маріуполя, трагедія Бучі та інші образи боротьби ХХІ ст. дедалі частіше відображаються та тлумачаться саме в цифровому просторі, формуючи новий зміст національних сенсів.

Цифрова меморіалізація виконує функції не лише вшанування, а також культурної дипломатії, створює альтернативний до російського історичний наратив, формує образ сучасної, людяної й відкритої спільнотам України,

³ Національний літературно-меморіальний музей Г. С. Сковороди. URL: <https://skovoroda.museum>

⁴ Національний меморіальний комплекс Героїв Небесної Сотні – Музей Революції Гідності. URL: <https://www.maidanmuseum.org>

⁵ Книга пам'яті полеглих за Україну. URL: <https://memorybook.org.ua>

⁶ Save Ukrainian Culture. URL: <https://mcsc.gov.ua/en/projects/zberzhit-ukrainsku-kulturu>

⁷ #StandWithUkraine. URL: <https://standwithukraine.com.ua/uk/about-us>

⁸ Маріупольський парк пам'яті. URL: <https://www.mariupolmemorypark.space>

⁹ Архів війни. URL: <https://ukrainewararchive.org>

підтримує міжнародну солідарність через емпатію та участь (digital activism, онлайн-вшанування). У цьому сенсі історична пам'ять стає «м'якою силою», здатною зміцнювати позиції України у світовому культурному просторі.

Попри це, розширення української ідентичності через цифрові практики вшанування пам'яті супроводжується низкою викликів, серед яких:

- комодифікація пам'яті: ризик спрощення або «споживання» трагедій у форматі візуального контенту;
- залежність пам'яті від алгоритмів цифрових платформ: тимчасовість цифрових слідів, нестійкість платформ і залежність від алгоритмів корпорацій;
- автентичність: потреба збереження глибинного смислу пам'яті, який не зводиться до медійних ефектів;
- можливість втрати цифрових даних унаслідок кібератак.

Отже, цифрова меморіалізація відкриває унікальні можливості для переосмислення українського історичного минулого у глобальному контексті, а пам'ять про події в Україні, представлені в цифровому вимірі формує «світовий простір» української ідентичності, багатомовний, поліфонічний, відкритий до взаємодії та зміцнення міжнародної присутності України.

Таким чином, цифрова меморіалізація – це не просто новий формат збереження історичної пам'яті, а стратегія культурного самопредставлення України, що поєднує місцеві традиції вшанування з глобальними цифровими практиками, сприяє формуванню нової української суб'єктності, здатної комунікувати з різними культурами світу. Цифрова пам'ять виступає як форма національного самозахисту й водночас міжнародної інтеграції, перетворюючи українську ідентичність із місцевої на глобальну.

Гарвасюк Віталій. Від місцевого до глобального: роль цифрової меморіалізації у розширенні «світового простору» української ідентичності. У статті аналізується трансформація історичної пам'яті, яка у ХХІ ст. стала виходити за межі місцевого значення та все більше інтегрується у глобальний цифровий простір. На прикладі України, що після 2014 р. проходить постколоніальну трансформацію та переживає війну з росією за існування, досліджуються питання цифрових практик меморіалізації, як інструменту політичної суб'єктності України, зовнішньої комунікації та міжнародної присутності держави. Метою статті є з'ясування ролі цифрової меморіалізації та цифрової історії в утвердженні української ідентичності у «світовому просторі» та їхнього значення в структурі національної пам'яті в умовах війни та глобалізації. Показано, що вона стає важливим фактором репрезентації національних наративів і водночас супроводжується ризиками алгоритмізації, комодифікації та нестійкості цифрових платформ. Цифрова меморіалізація розглядається як ключовий елемент сучасної національної пам'яті та інструмент культурної дипломатії.

Ключові слова: цифрова історія, цифрова меморіалізація, національна пам'ять, історична пам'ять, світовий простір, Україна.

Harvasiuk Vitalii. From local to global: the role of digital memorialization in expanding the «world space» of Ukrainian identity. The article analyses the transformation of historical memory, which in the 21st century has begun to transcend local significance and is increasingly integrated into the global digital space. Using the example of Ukraine, which since 2014 has been undergoing post-colonial transformation and fighting a war with Russia for its existence, the article explores the issue of digital memorialisation practices as a tool of Ukraine's political subjectivity, external communication and international presence. The aim of the article is to clarify the role of digital memorialisation and digital history in establishing Ukrainian identity in the 'global space' and their significance in the structure of national memory in the context of war and globalisation. It is shown that it is becoming an important factor in the representation of national narratives and, at the same time, is accompanied by the risks of algorithmisation, commodification and instability of digital platforms. Digital memorialisation is considered a key element of contemporary national memory and an instrument of cultural diplomacy.

Keywords: digital history, digital memorialization, national memory, historical memory, global space, Ukraine.

Nadiia Herbut

PhD in Political Science, Associate Professor, Department of Political Science and History, Kyiv National University of Construction and Architecture (Kyiv)

THE ROLE OF WOMEN'S LEADERSHIP IN REDUCING CORRUPTION IN UKRAINE: A NEW VISION OF DEMOCRATIC TRANSFORMATION

Russia's full-scale aggression against Ukraine has created a unique window of opportunity for structural transformation of the public administration system. In the context of future post-conflict society reconstruction, addressing corruption is of particular importance. According to a Rating Group survey (February 2024), 51 % of Ukrainians identified corruption in state bodies as one of the two greatest threats to the country's development, alongside Russian military aggression (46 %) ¹. Research demonstrates that increasing women's representation in government plays a critical role in reducing corruption risks and restoring trust in democratic institutions.

The paradox of corruption: progress in indices versus citizen perceptions. Ukraine demonstrates a paradoxical dynamic. The Transparency International Corruption Perceptions Index improved by 11 points from 2014 (from 26 to 36 points in 2023) – the best result among EU candidates, but decreased to 35 points in 2024 ². For comparison: Poland has 53 points, Romania – 46, Moldova – 43. Ukraine ranks 105th out of 180 countries.

Meanwhile, 71 % of Ukrainians believe that corruption increased during the war (KIIS survey, September 2025) ³, although actual personal encounters with corruption fell from 61 % in 2007 to 18.7 % in 2024 – a 69 % decline ⁴. This "transparency paradox" reflects increased corruption exposure, creating an impression of its spread even as indicators decrease.

The critical trust gap poses the most serious challenge to democratic consolidation of post-conflict society. According to the Razumkov Centre (2025), the Armed Forces enjoy the trust of 93.5 % of citizens, while the Verkhovna Rada –

¹ Ukrainians consider corruption a greater threat to the country than Russian aggression. *Detektor Media*. 2024. 4 Apr. URL: <https://detector.media/infospace/article/225070/2024-04-04-ukraintsi-vvazhayut-koruptsiyu-bilshoyu-zagrozoyu-dlya-krainy-nizh-rosiysku-agresiyu-sotsopytvannya/>.

² Corruption Perceptions Index – 2024. *Transparency International Ukraine*. 2025. 11 Feb. URL: <https://ti-ukraine.org/en/research/corruption-perceptions-index-2024/>.

³ 71% of Ukrainians believe corruption level increased after full-scale war – KIIS. *Ukrainska Pravda*. 2025. 3 Oct. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2025/10/03/8001092/>.

⁴ Ukrainians became more active in reporting corruption: NACP presented research "Corruption in Ukraine 2024". *National Agency on Corruption Prevention*. 2024. URL: <https://nazk.gov.ua/>.

17.8 %, courts – 14.4 %, political parties – 10.2 %⁵. The 83 percentage point difference threatens the legitimacy of the state reconstruction process. Even anti-corruption bodies (NABU, SAP, NACP) have only 19–21% trust. Trust in the effectiveness of government anti-corruption efforts fell from 50% in 2023 to 32 % in 2024 – a 36% decline⁶.

Why women's leadership reduces corruption: international evidence. World Bank and UN research demonstrates a consistent correlation between women's representation and corruption reduction⁷. Female politicians are statistically less prone to corrupt practices, more actively support anti-corruption legislation and financial transparency, and are more oriented toward social investments and communities' long-term interests.

Rwanda after the 1994 genocide ensured the world's highest women's representation in parliament – 63.8 % as of 2024⁸ – and demonstrated dramatic improvement in the corruption index to 57 points (43rd place out of 180 countries in 2024)⁹. Kosovo, where women comprise about 33 % of parliament after quota introduction, also shows progress. Liberia under President Ellen Johnson Sirleaf (2006–2018) – Africa's first female president – implemented significant anti-corruption reforms after 14 years of civil war.

The Ukrainian context demonstrates particularly favorable conditions. A USAID/ENGAGE 2024 survey revealed a fundamental values shift: 54 % categorically reject bribes (up from 37 % in 2015 – a 46 % increase), 49 % are ready to actively fight corruption (from 26 % in 2021 – doubling), 33 % consider it necessary to report corruption (more than doubling from 14.7 % in 2017)¹⁰. Most importantly: nearly 10 % of those who encountered corruption actually reported it – a record indicator.

The state of women's leadership in Ukraine: historical progress with structural limitations. Women's representation shows progress: from 2.5 % in 1990 to 22 % in the Verkhovna Rada and 24% in the Cabinet of Ministers (2025). Yulia Svyrydenko's appointment as Prime Minister in July 2025 became the second case of female premiership after Yulia Tymoshenko. At the local level: 28.2 % in regional councils, 30.5 % in city councils of the 20 largest cities, 42 % in village councils.

⁵ Army, rescuers, church, president: whom Ukrainians trust most during war. *RBC-Ukraine*. 2025. 11 Apr. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/armiya-ryativniki-tserkva-prezident-komu-1744353112.html>.

⁶ Corruption in Ukraine: results of the 2024 nationwide survey. *HMH News*. 2024. 30 Nov. URL: <https://hmh.news/en/8132/>.

⁷ Dollar D., Fisman R., Gatti R. Are Women Really the "Fairer" Sex? Corruption and Women in Government. *Journal of Economic Behavior & Organization*. 2001. Vol. 46(4). P. 423–429.

⁸ 63.8% of Rwanda's parliament are women as of 2024 – highest in the world. *Intelpoint*. 2024. URL: <https://intelpoint.co/insights/63-8-of-rwandas-parliament-are-women-as-of-2024-highest-in-the-world/>.

⁹ Rwanda Corruption Index. *Trading Economics*. 2024. URL: <https://tradingeconomics.com/rwanda/corruption-index>.

¹⁰ Corruption in Ukraine: results of the 2024 nationwide survey. *HMH News*. 2024. 30 Nov. URL: <https://hmh.news/en/8132/corruption-in-ukraine-results-of-the-2024-nationwide-survey/>.

However, Ukraine ranks only 112th out of 193 countries (Inter-Parliamentary Union)¹¹, lagging behind the global average of 26.9 % and European average of 31-32 %.

A critical problem is representation quality. The 40 % gender quota (Electoral Code 2019)¹² is systematically circumvented: 63% of mandate refusers in Kyiv and regional centers are women¹³. Parties use "technical candidates," then pressure them to refuse. Women remain significantly underrepresented in top decision-making positions. In the Global Gender Gap Index 2024, Ukraine ranks 63rd overall¹⁴.

Ukraine is at a critical crossroads. The decade's improvement in the corruption index – the best among EU candidates – stalled precisely when reforms are most critical for post-conflict reconstruction. Extreme trust polarization threatens democratic consolidation and the EU accession process. Low trust even in anti-corruption bodies indicates the need for systemic transformation through new political actors.

Strategic integration of women's leadership is a pragmatic strategy for simultaneously reducing corruption risks, restoring trust, and building an effective state. The experience of Rwanda, Kosovo, and Liberia confirms this potential. The Ukrainian context is particularly favorable: values transformation, old elites undermined by war scandals, and women veterans' moral authority create a unique window of opportunity.

The transition is critical from formal quota compliance to real transformation. Necessary steps include: gradual achievement of gender parity with priority on representation quality and access to positions of real power; elimination of loopholes through prohibition of mandate refusals, "zipper" system, sanctions for violating parties; targeted support for women veterans; monitoring of representation quality.

The gap between trust in institutions that demonstrated concrete results during war and traditional political structures creates transformation potential. Women leaders who proved effective during war have a unique opportunity to become a driving force in this transformation. The choice before Ukraine is between returning to a corrupt past and radical transformation of political culture.

¹¹ Women in national parliaments. Inter-Parliamentary Union. 2025. URL: <https://data.ipu.org/>.

¹² Gender quotas in the new Electoral Code. *Gender Culture Centre*. 2019. 12 July. URL: <https://www.genderculturecentre.org/genderni-kvoti-u-novomu-viborchomu-kod/>.

¹³ Women in army, politics and power: how gender situation in Ukraine changed. *Radio Svoboda*. 2023. 28 Nov. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/genderna-sytuatsiya-v-ukraini-voennoho-chasu/32696907.html>.

¹⁴ Ukraine. Equal Future. 2025. URL: <https://www.equalfuture-eurasia.org/womens-representation-in-politics-and-public-administration/ukraine>.

Гербут Надія. Роль жіночого лідерства в зниженні рівня корупції в Україні: нова візія демократичної трансформації. У статті аналізується потенціал жіночого політичного лідерства як інструменту протидії корупції в умовах постконфліктної реконструкції України. Дослідження демонструє парадокс ситуації щодо корупції: покращення індексів при зростанні негативних суспільних оцінок та критичний розрив між довірою до ЗСУ та до політичних інститутів. Проаналізовано міжнародний досвід постконфліктних суспільств (Руанда, Косово, Ліберія) та виявлено сприятливі умови для розвитку жіночого лідерства в Україні: зміна ціннісних орієнтацій в суспільстві, дискредитація старих еліт, моральний авторитет ветеранок.

Ключові слова: постконфліктне суспільство, жіноче лідерство, корупція, гендерна паритетність, демократична трансформація, довіра до інститутів, реконструкція, Україна.

Herbut Nadiia. The Role of Women's Leadership in Reducing Corruption in Ukraine: A New Vision of Democratic Transformation. The article analyzes the potential of women's political leadership as a tool for combating corruption in the context of Ukraine's post-conflict reconstruction. The study demonstrates the paradox of corruption: improvement in indices despite growing negative public perceptions and a critical trust gap between Armed Forces of Ukraine and political institutions. The international experience of post-conflict societies (Rwanda, Kosovo, Liberia) is analyzed, revealing favorable conditions for for developing women's leadership in Ukraine: shift in population values, discrediting of old elites, and moral authority of women veterans.

Keywords: post-conflict society, women's leadership, corruption, gender parity, democratic transformation, trust in institutions, reconstruction, Ukraine.

Ольга Науменко

*кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політичних технологій
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана (Київ)*

ВІЗІЯ РОЗВИТКУ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ УКРАЇНИ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

Україна має значне підґрунтя, щоб бути одним із лідерів розвитку і запровадженні штучного інтелекту у світі. Наразі нову ШІ-екосистему України формують – висококваліфіковані спеціалісти, зростання кількості навчальних програм із ШІ, високий рівень відкритих даних та розвинена екосистема ШІ-досліджень.

Для зазначених запроваджень Міністерство цифрової трансформації України запустило WINWIN AI Center of Excellence як перший флагманський проект у даній сфері, та опублікувало «Аналіз секторального напрямку та первинне бачення розвитку сфери ШІ» у рамках Стратегії цифрового розвитку інновацій України WINWIN. Стратегія окреслює основні напрямки розвитку ШІ, тоді як WINWIN AI Center of Excellence буде майданчиком для тестування і масштабування технологій. Команда Міністерства цифрової трансформації України здійснює активну роботу щодо створення програмного документу в розвитку ШІ до 2023 р.

Як зазначила заступник Міністра цифрової трансформації з питань європейської інтеграції В. Іоан, що запровадження штучного інтелекту є вагомим в модернізації державних процесів, підвищенні ефективності управління і зміцненні економічної стабільності. Це допомагає Україні в оперативному реагуванні на глобальні виклики і забезпеченні конкурентоспроможності на світовій арені. Через міжнародну співпрацю і підтримку розвитку українськомовних ШІ-продуктів створюється потужна технологічна екосистема, яка сприятиме зміцненню цифрового суверенітету України та представлення української держави як лідера ШІ-інновацій у світі¹.

На сьогодні Міністерство цифрової трансформації України разом з партнерами і експертами працює над Стратегією розвитку штучного інтелекту до 2030 року. Даний документ буде дорожньою картою інтеграції AI в такі ключові сфери, як економіка, освіта, охорона здоров'я, безпека та публічне управління.

¹ Штучний інтелект в Україні: стратегічний аналіз розвитку у межах WINWIN. URL: <https://digitalstate.gov.ua/uk/news/tech/shtuchnyy-intelekt-v-ukrayini-stratehichne-bachennia-rozvytku-u-mezakh-winwin>

Дана Стратегія окреслює стан ШІ-екосистеми в Україні і світі, сильні і слабкі сторони українського AI. Вона формується на основі Стратегії глобального розвитку інновацій WINWIN 2030, що створює довгострокові національні пріоритети у сфері інновацій².

Запровадження ШІ-рішень створить нові можливості в розвитку стратегічних секторів економіки України: 1) оборонна сфера – ШІ допоможе автоматизувати системи озброєння, дрони і розвідку, що вдосконалить безпеку військових операцій та зміцнить обороноздатність; 2) сфера кібербезпеки – алгоритми прогнозуватимуть загрози і запобігатимуть атакам, гарантуючи надійний захист критичних даних та цифрової інфраструктури; 3) сфера медицини – поліпшення діагностики, аналізу медичних даних і формування інтелектуальних протезів з інтеграцією до нервової системи.

Для реалізації стратегії необхідним є подолання таких викликів як: низький рівень фінансування AI-інновацій, недостатність ШІ-інфраструктури, відтік кадрів та науковців, застаріла освітня програма та висока конкуренція AI-компаній на світовому ринку.

Для подолання перешкод і реалізації ШІ-потенціалу необхідним є започаткування різних інноваційних проєктів спроможних тестувати нові технології в реальних умовах та допомагати їхній інтеграції в основні галузі економіки, якими є: розробка освітніх програм для підготовки AI-спеціалістів; формування технічної інфраструктури; підвищення державної підтримки, ефективного регулювання та фінансування; розвитку міжнародної співпраці.

Основними ініціативами в досягненні поставлених цілей є: 1) WINWIN AI Center of Excellence – як центр передового досвіду щодо розроблення і інтеграції ШІ при Міністерство цифрової трансформації України, що формує AI-продукти для державного сектору і оборони, стимулюючи запровадження ШІ в основні галузі економіки; 2) Government VI – це система на базі Big Data і ШІ в ухваленні зважених управлінських рішень в державному секторі; 3) Sandbox для ШІ- та блокчейн-стартапів – це проєкт у межах якого компанії-розробники ШІ мають змогу тестувати інноваційні продукти за сприянням держави і незалежних експертів³.

За дослідженням британського видання The Economist щодо застосування Україною штучного інтелекту на полі бою та в тилу здійснюється різними способами. За словами військових відомо, що розробники безпілотників часто застосовують ChatGPT як «відправну точку» до інженерних ідей, якими

² Україна формує стратегію розвитку ШІ – розпочинається опитування. URL: <https://digitalstate.gov.ua/uk/news/govtech/the-future-of-ai-in-ukraine-starts-here-join-the-survey>

³ Штучний інтелект в Україні: стратегічний аналіз розвитку у межах WINWIN. URL: <https://digitalstate.gov.ua/uk/news/tech/shtuchnyy-intelekt-v-ukrayini-stratehichne-bachennia-rozvytku-u-mezakh-winwin>

можуть бути нові методи зменшення уразливості до військового глушіння, тоді як іншим застосуванням ШІ є ідентифікація ворожих цілей.

Як зазначає М. Зражевський, аналітик OSINT-спільноти Molfar, що через підхід «збирання пазлів» з застосуванням ШІ, є можливість знайти від двох до п'яти важливих цілей щодня⁴.

Україна визначила технологію ШІ основною для «інтелектуальної війни». Для прикладу, Армія оборони Ізраїлю (ЦАХАЛ) презентувала танк Barak на базі штучного інтелекту, який спроможний створювати 360-градусний огляд поля бою. Зокрема, в Німеччині презентовано середовище віртуальної реальності, яке допоможе швидше і ширше тестувати зброю⁵.

Слід зауважити, що на сьогодні застосування штучного інтелекту в Україні є одним з найнижчих у світі та складає 9,1 % громадян, які користуються технологіями ШІ в роботі або повсякденному житті. Це засвідчують дані AI Diffusion Report, яке було презентовано аналітичним центром AI Economy Institute при Microsoft. Для прикладу, найвищі показники користування штучним інтелектом мають ОАЕ (59,4 %), Сінгапур (58,6 %), Норвегія (45,3 %) і Ірландія (41,7 %).

Швидкість розповсюдження штучного інтелекту обумовлена трьома ключовими компонентами: розробники технологій, які створюють нові можливості; інфраструктури, які гарантують обчислювальні потужності і зв'язок; користувачі, які застосовують ШІ для навчання, бізнесу і творчості⁶.

За словами Прем'єр-міністра України Д. Шмигала (очолював уряд у 2020–2025 рр.), висловленими під час заходу, приуроченого до 3-ї річниці Дія.City в Укрінформі, Україна планувала до 2023 р. увійти до трійки країн-лідерів за рівнем інтеграції рішень на основі штучного інтелекту. На думку глави уряду штучний інтелект надасть Україні прискорення. Головна увага зосереджена на AI-озброєнні від створення «дронових роїв» до інформаційної системи задля діяльності аналітики поля бою. Важливим є застосування ШІ у боротьбі з російською пропагандою і кіберзагрозами. Наразі розробкою інновацій для оборони займаються defense-tech-компанії. Мається на увазі розробка розумних дронів, розвиток роботизованих систем, нові рішення для автоматизації безпілотників. Відбувається розвиток галузі MedTech, яка

⁴ Литвинов В. Як Україна використовує штучний інтелект у війні з Росією. URL: <https://texty.org.ua/fragments/112210/yak-ukrayina-vykorystovuye-shtuchnyj-intelekt-u-vijni-z-rosiyeyu-the-economist/>

⁵ Скавров Б. Як штучний інтелект застосовують у військових цілях: огляд приголомшливих технологій. URL: https://tsn.ua/nauka_it/yak-shtuchniy-intelekt-zastosovuyut-u-viyskovih-cilyah-oglyad-prigolomshlivih-tehnologiy-2482816.html

⁶ Котик М. Лише 9 % українців користуються ШІ: як війна впливає на технології. URL: https://investnews.com.ua/novyny/8688-lyshe_9_vidsotkiv_ukrayintsiv_korystuyutsya_shi_yak_viyna_vplivaye_na_tekhnolohiyi/

розробляє можливості щодо реабілітації наших захисників. Як перспектива є масштабування випуску біонічних протезів з вдосконаленим функціоналом. Сучасні цифрові рішення для освіти пропонує EdTech. Нові можливості для біофармацевтики і прискорення відновлення ґрунтів пропонують BioTech і AgroTech.

За повідомленням Укінформу в просторі Дія.City вже зареєстровано понад 200 defense-tech виробників⁷. Національна рада з відновлення України від наслідків війни у липні 2022 р. в Проекті Плану відновлення України робочою групою «Діджиталізація» розробила наступні етапи: 1) етап економіка та інституції воєнного часу – «Все для Перемоги!» де передбачено короткострокові завдання на період до кінця 2022 р. за сферами (цілями); 2) етап відновлення – «Відновлення, перезапуск економіки та інститутів» де передбачено показники досягнення цілей та середньострокові завдання на період 2023–2025 рр. за цілями; 3) етап модернізації – «Структурна модернізація та повноцінна інтеграція до ЄС» де передбачені стратегічні завдання на період 2026–2032 рр. за напрямками.

На етапі модернізації можливо виділити: програма «Штучний інтелект при наданні публічних послуг» де основними критеріями виконання пропозиції є розвиток щодо прийняття рішень ШІ; програма «Всеукраїнський перепис населення» – планується пробний перепис населення з застосуванням національних електронних інформаційних ресурсів⁸.

Розвинений штучний інтелект сприятиме зростанню ВВП України, посилить обороноздатність і перетворить Україну на цифрову державу з найліпшими послугами для громадян та бізнесу⁹. Основними візіями розвитку технологій штучного інтелекту України у післявоєнний період буде діджиталізація публічного управління, економічної та оборонної сфери, та входження України до трьох країн-лідерів по використанню ШІ.

⁷ Україна хоче до 2030 року увійти до трійки країн за використанням штучного інтелекту – Шмигаль. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3957500-ukraina-hoce-do-2030-roku-uvijti-do-trijki-krain-za-vikoristannam-stucnogo-intelektu-smigal.html>

⁸ Проект Плану відновлення України Матеріали робочої групи «Діджиталізація». Національна рада з відновлення України від наслідків війни. URL: https://uploads-ssl.webflow.com/625d81ec8313622a52e2f031/62c4577defe5bf7afedc5b4a_%D0%94%D1%96%D0%B4%D0%B6%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F.pdf

⁹ Штучний інтелект в Україні: стратегічний аналіз розвитку у межах WINWIN. URL: <https://digitalstate.gov.ua/uk/news/tech/shtuchnyy-intelekt-v-ukrayini-stratehichne-bachennia-rozvytku-u-mezakh-winwin>

Науменко Ольга. Візія розвитку технологій штучного інтелекту України у післявоєнний період. У статті розглядається розвиток технологій штучного інтелекту України на сьогодні та відповідно до Стратегії розвитку штучного інтелекту до 2030 року у післявоєнний період. Аналізується створення нових можливостей в розвитку стратегічних секторів економіки України. Зокрема, досліджуються основні майданчиком для тестування і масштабування технологій ШІ.

Ключові слова: штучний інтелект, ChatGPT, технології ШІ, публічне управління, діджиталізація, ШІ-екосистема.

Naumenko Olha. The vision of the development of artificial intelligence technologies of Ukraine in the post-war period. The article examines the development of artificial intelligence technologies in Ukraine today and in accordance with the Strategy for the Development of Artificial Intelligence until 2030 in the post-war period. The creation of new opportunities in the development of strategic sectors of the economy of Ukraine is analyzed. In particular, the main sites for testing and scaling AI technologies are being investigated.

Keywords: artificial intelligence, ChatGPT, AI technologies, public administration, digitization, AI ecosystem.

Наукове видання

Чорноволівські читання:

Матеріали X науково-практичного форуму

Київ, 20 грудня 2025

Упорядкування проф. Василя Деревінського